L. BURGER

U ČETIRI OKA

(IZ DNEVNIKA JEDNE PRIMALJE)

DRUGI DIO

L. BURGER: U ČETIRI OKA

DRUGI DIO

„TIPOGRAFIJA" ZAGREB

U ČETIRI OKA

(IZ DNEVNIKA JEDNE PRIMALJE)

DRUGI DIO

NAPISALA

LISBET BURGER

SENJ 1941.

IZDANJE NAKLADA »FIDES«

BISK. ORDINARIJAT U SENJU, BR. 3.792. 15. IX. 1941.
CENZOR: M. GLAŽAR, KANONIK, ODOBRIO: † VIKTOR, BISKUP

IZ DNEVNIKA JEDNE PRIMALJE

DRUGI DIO

»Što ću učiniti? Ja ipak ne mogu djevojke vezati za stol! Ocevi su tako smiješni. Mladi ljudi hoće da se zabavljaju. Ako ostaju u zakutku, ne udaju se«, mudrovala je gospođa Zigman, kad sam pomagala u porodu njenoj sedamnaestgodišnjoj kćeri. Djevojka, suhonjavo i blijedo stvorenje, jecala je, stenjala i savijala se u bolovima ...

»Da sam znala, kako je to, ne bih se bila dala nagovoriti, ali muškarci o tom ništa ne govore.«

Otac je vikao i psovao, da ne će trpjeti kopile u kući! »Uzgojio sam dosta djece i dovoljno se naslušao njihove dreke. Ako te nesretnice ne mogu dočekati, da se zakonito poudaju, neka same gledaju, kako će živjeti! Samo neka mi još jedna tako dođe! Ubit ću je, prije nego bude tako daleko. To zapamtite.«

Bila je prisutna šesnaestgodišnja Klara. U djevojčinim je očima treptao čudnovat sjaj — neko znanje — nečeg drugoga nego što su boli mlade matere u porođaju. Vidjelo joj se na licu: mislila je na ono, što je bilo prije toga; prezirno je krivila usnice kao da je htjela reći: ta što je to tako nekoliko sati urlati ... za dane i noći naslade!

»Ti ocevi«, raspredala je mati dalje svoje misli. »Što da se radi? Djevojke toliko zaslužuju u tvornici. Berta zaslužuje nedjeljno više nego otac. Hoće djevojke da imaju nešto od života. Nas stare ne trebaju. Zato im više i ne možemo ništa propisivati ... «

Nastala je čudna promjena zadnjih deset godina pred rat u našim obiteljima. To svagdje vidim i slušam. Najednom je mladež ušla u tvornice. Već s trinaest godina, odmah iz školske klupe. Brzi i spretniji među njima za nekoliko su mjeseci u ugovornom poslu uistinu došli do razmjerno velike zaslužbe. Kadkad su zaslužili više nego njihovi stari oci. Zbog toga su roditelji dobili takovo poštovanje prema svojoj djeci, koja su toliko zarađivala, da je sav njihov ugled bio pokopan. Osjećali su, da su podlegli i poraženi. Mladi nas više ne trebaju: to je bila spoznaja, koja ih je ubijala. Zbog toga se nisu usuđivali, da zadrže uzde u svojim rukama. Ništa se nisu usuđivali reći mladima; još manje da ih upućuju u razboriti život. Radi štovanja te spretne omladine, koja je toliko zarađivala, prepustili su joj, da je radila, što je htjela; puštali su je, da stvara novi životni poredak.

Razriješila se obiteljska zajednica. Gdje nema mudrog glavara, stvara se nered. Svaki je član obitelji išao svojim vlastitim putem i nije se obazirao na drugoga. Nekad je vladala u obitelji životna zajednica; danas je ostala zajedničkom samo prehana i prenoćište. Mladi su starima plaćali za hranu, naravno veoma malo, a ostatak plaće su potrošili, kako su htjeli.

Tako je i obitelj prestala biti čovjeku uporište i neka zaštita. Mladež je rasla kao drveće bez korijenja: bez obitelji a tim i bez domovine i oslona. I to upravo u vremenu, kad je više nego ikada prije trebalo sigurnog uporišta i dobrog putokaza. Tako se mladež klatila bez cilja ovamo i onamo, podivljala — i skrenula s puta.

Samo su razmjerno malobrojne obitelji znale u tim vremenima ostati uistinu životna zajednica za mlado i novo pokoljenje i dati mu sadržaj i

zaštitu u životu. Uvijek se veoma veselim, kad se opet namjerim na jednu takovu obitelj.

Kod Zigmanovih se rodio dječačić. Boležljivo dijete. Imalo je opasno ognojene oči odmah iza poroda. To se pogoršavalo, te sam ja savjetovala, da pozovu liječnika. Takove savjete brzo poslušaju radnici, koji su u bolesničkoj blagajni. Odmah pozovu liječnika, jer ništa ne stoji. Još su skoro veseli, da mogu zahtijevati protuusluge za svoje prinose.

Doktor Wille je pravio čudno lice, kad je pogledao dijete.

»Potrebno je dugotrajno liječenje majke i djeteta. Dijete je okužila majka. Ta od kog ga imate?«

»Od nekog montera, koji je stanovao kod nas nekoliko nedjelja«, odgovorila je mati, »morao je namjestiti nov stroj.«

Onda sam prvi puta u svojoj praksi čula o spolnim bolestima. Liječniku se činilo potrebno, da me potanko obavijesti o opasnosti zaraze. U primaljskoj školi, u moje vrijeme, nismo vidjele ništa takovo. Mati i dijete su bili dugo na liječenju u jednoj bolnici, ali dijete je oslijepilo. S tri godine umrlo je na svoju sreću od šarlaha.

Uskoro iza ovog poroda došla je k meni šesnaestgodišnja Klara. Izostaje joj menstruacija (tako uvijek govore one, koje imaju nečistu savjest i misle, da će im se nasjesti!), što da radi? Pogledala sam djevojku. Ta vidjelo joj se na očima puteni oganj, koji je u njima žario i vabio . . .

»Počekaj, da se rodi dijete, drugo ništa! Upustila si se s muškarcima.«

»Ne ću da imam dijete! Ne ću, da me stari izbije i baci na cestu!« tulila je.

»Na to je trebalo prije misliti! Nemaš ni sedamnaest godina. Kamo ćeš? Još sama nisi odrasla.«

»I ja hoću da se veselim... inače nemam ništa od života nego cijeli dan samo raditi i mučiti se! Ne smijem ni odahnuti, jer bi odmah dio zaslužbe otišao do vraga! Naveče čučati u kuhinji i gutati žalost — nitko sa mnom ne progovori ni riječi.«

»Mogla si čitati knjigu, raditi ručni rad za opremu, razgovarati s ocem.«

»Sve je dosadno, hladno i tupo — hoću da živim i da osjetim, da sam mlada! Da se netko zanima za mene! Ali dijete ne ću. Jednostavno ne ću i moram ga ukloniti! Misliš, da ću hodati s kopiletom kao Berta — baš bi bilo pametno! I Ernest kaže, da se to može.«

»Nešto ću ti reći. Božja zapovijed glasi: ne ubij! Dijete je tu i živi. I ako nešto učiniš, da ono umre, to je umorstvo. Jesi li razumjela? Za to se dolazi u kaznionu.«

Toga se uplašila, ali je dalje govorila: »Stari će me utući, a ja kopile ne trebam, ja ga ne ću...«

»Idi samo kući i budi pametna. Govorit ću već s tvojim ocem, prije nego dijete dođe na svijet. Misli na to, da si se ogriješila o šestu zapovijed. Ne smiješ još tome dodati i umorstvo. Sad treba da to okaješ i opet postaneš valjana žena. A malo je dijete tako ljupko stvorenje. Misli malo na to, kako je tebe tvoja mati nosila pod srcem — da je i ona rekla: ne ću kopile?«

Tada je djevojka počela urlati. Meni se učinilo, da ipak još nije sve izgubljeno. Vidjela sam više puta takove oluje kako bjesne. Ipak su se slegle.

Ali za tri nedjelje ostavila je Klara roditeljsku kuću i tvornicu i krenula na službu u grad. Ja sam otišla njenim roditeljima i sve im otkrila te prikričala da paze, da im dijete sasvim ne propadne. Otac je bjesnio i vikao, da je djevojka dobro učinila, što je otišla. Neka se samo ne usudi opet

doći kući. On bi je ubio, ako mu donese kopile u kuću!

»A ako se ogriješi o dijete, nosi na duši ljudski život i dolazi u kaznionu.«

»Dobit će, što je zaslužila. Kad se danas rodi djevojčica, trebalo bi je odmah utopiti. Nisu vrijedne ni lule duhana, te...«

Kasnije mi je ipak uspjelo da mu razložim, da nisu samo djevojke krive, nego i obitelji, koje ne daju djevojci zaštite i zaklona. Upravo u današnje vrijeme, kad je prilika za pad postala djevojkama radi posla izvan kuće daleko veća, mora im obitelj — dakle roditelji — davati mnogo više ljubavi i uporišta nego prije. Ipak je stari ostao pri tome, da kopile ne smije u kuću.

A mati? Ne znam, što je učinila. Moj savjet, da ide u grad i da razgovara s djetetom, zacijelo nije poslušala. A i zašto? Ta samo bi se svađala s mužem. Nisam mogla saznati adresu djevojke. Pisala sam društvu »Dobri Pastir«, ali ne znam, da li ju je ono tražilo i našlo. — —

Nekoliko mjeseci kasnije ležala je u gradu u podkrovnoj sobici mlada djevojka u bolovima. Potpuno sama. Sama je tako htjela. Revno je uzimala sredstva, koja je dobivala od prijateljice i koja sigurno pomažu. Jela je sapun i pila petrolej — i slušala druge slične glupe savjete. Nije pomoglo ništa. Dijete je unatoč svim željama ostalo u materinu tijelu i dan poroda se sve više približavao. Nije išla u rodilište, iako porod tamo nije ništa stajao. Nije spremila za dijete ni jednu pelenicu, ni jednu košuljicu. Ni kući nije pisala. Znala je svoje stanje tako dobro sakriti, da je domaćica, koja je bila malo posumnjala, opet prestala sumnjati.

Potpuno bez svake pomoći došlo je dijete usred noći na svijet. Klara nije probudila ni jednu od

djevojaka, koje su spavale u susjednim sobama. Ostavila je dijete pod pokrivačem i nije se više brinula za njega. A kad je nakon dva sata opazila, da još živi, metnula ga je u kutiju za cipele, pamukom začepila usta i kutiju s djetetom stavila u ormar. »Nisam mu htjela učiniti ništa na žao«, izjavila je pred sudom.

Sutradan je išla dolje u stan kao da se ništa nije dogodilo. Skuhala je kavu, spremila sobe i opet legla u postelju, jer da joj nije dobro. Isprva nije nitko ništa posumnjao. A kasnije se popela domaćica u sobicu Klari da vidi, kako joj je. Tu ju je obuzeo čudan osjećaj, sama nije znala kako, da nešto nije u redu. U sobi je bio tako odvratan zadah krvi. Posavjetovala se s mužem i telefonirala po kućnog liječnika. Konačno nešto ipak nije bilo u redu, i ako je djevojka tako gnjevno poricala... Došao je liječnik — i tu je bio kraj. Dijete se međutim ugušilo. Što je slijedilo, sasvim je jednostavno: bolnica — istražni zatvor — sud — tamnica.

»Ukratko: dijete mi je bilo na putu. Kući ga nisam smjela donijeti. Njegov otac se nije za nj brinuo. Što sam mogla učiniti s kopiletom?«

Otac djeteta, sin bogatog seljaka, star jedva osamnaest godina, nije morao plaćati uzdržavanje, jer nije posjedovao imovine i nije zarađivao. Kad će konačno zakonodavstvo biti tako pravedno, da obvezuje na uzdržavanje djeteta isto tako oca kao i majku? I da se u takvom slučaju traže jednake obveze od očevih roditelja, kako se to čini od majčinih! I kad će se konačno isto tako suditi nezakonitog oca kao i majku?

Bilo bi mnogo manje bijede na svijetu, da jednom prestane taj dvostruki moral.

*

»Zašto se niste udali, Lisbet?« Takovo sam pitanje često čula. Skoro svaka rodilja htjela je to već jednom znati. Osobito onda, kad su žene opazile, kako sam muškarce otpravila lijepim ali odlučnim riječima; već prema potrebi. Tad ih je baš izvanredno zanimalo: »Zašto se niste udali? Imate sve sposobnosti i znate, kako treba postupati s muškarcima...« Obično odgovaram: Nije sve jednako dobro za svakoga. I kad je čovjek neko vrijeme primalja i mora mnogo toga vidjeti i doživjeti, onda se predomišlja deset puta, i još češće, prije nego se usudi izgubiti svoju slobodu. A i zvanje, kako ga ja shvaćam i izvršujem, ispunja mi sasvim život. Nema više u mom srcu mjesta za muža... Sve je već izdano do zadnjeg kuta.

Ali danas mi je teško odgovoriti na pitanje: zašto se niste udali? Jer mati, koja mi ga je postavila bez ikakove slutnje, zauzima mjesto, koje je nekoć gotovo postalo moje, da... i ona mora sad nositi križ, od kojega je mene Bog očuvao.

Stražim već cijelu dugu noć; imala sam, dakle, dosta vremena, da oživim uspomene. Dolaze u takovim satima same i nepoznate. Već je tome dugo... skoro dvadeset godina, da je i Lisbet jednom sanjala o vlastitom domu i vlastitoj djeci.. da je vjerovala u sreću, koja bi joj došla s ljubavlju muža... da se u blaženom povjerenju zaručila s onim, koji ju je snubio.

U bezbrižnom i blaženom povjerenju.

Bila je dobra zgoda, barem za naše prilike.

Bio je zastupnik velikih tvornica imao je veliku plaću. Kod neke tetke je bila svadba i Lisbet je smjela onamo na više nedjelja, da pomogne šiti opremu. Tamo sam ga upoznala: u krugu obitelji, kako je nekad bio običaj. Sve mi se činilo dobro i u redu. Stric se raspitao o njemu i njegovim

prilikama. Veoma su mi svi preporučali, da ne odbijem takovu sreću...

I ja sam se zaručila. Moje srce je usplamtjelo. Nije me stid priznati. Određeno je u Stvoriteljevu planu svijeta, kao i sve veliko na svijetu, da se ljudska srca nađu. A mislim, da je i teško naći umno i tjelesno razvijenu djevojku, koja bi ostala sasvim ravnodušna snubljenju, koje joj se čini sasvim ozbiljno i istinito, a srce joj se još ni za koga ne zanima ili se još nije nekome predalo. Ali nešto je tu bilo... nešto, što je rastavljalo; nešto je strano stajalo pred mojom dušom... iznenada me opominjalo i ustavljalo upravo onda, kad je Albert pokušavao, da prekorači uske granice obiteljske tradicije bilo u riječima ili u nježnostima ili u željama...

Uvijek je nanovo pokušavao, da me nagovori da se s njim nasamo sastanem ovdje ili ondje, da jedno veče izađem s njim sama. Odmah se u mojoj duši javio znak, koji je opominjao na opasnost, premda radi tadašnjeg uzgoja nisam mogla obrazložiti zašto. Dakako, da isto tako nisam uviđala, zašto bi bilo potrebno, da smo sami. U obitelji nisu bili sitničavi. Imali smo dosta vremena da se upoznamo i da razgovaramo o budućnosti. I tako ja nisam pristala na njegove želje, što je njega vidljivo ozlovoljilo.

Kad je čuo, da hoću da se vratim kući, predložio mi je da iskoristim priliku i da jednom čitav jedan dan sasvim njemu poklonim. Tako zgodnu priliku »da se jednom čestito volimo« reče mi, da ne smijem propustiti. Nakon zaruka, tvrdio je, da ima pravo na to.

»Jedamput moraš biti sasvim moja. Moraš dokazati, da me voliš, inače ti više ne vjerujem, ako se i ubuduće budeš bunila i opirala...«

Smisao tog zahtjeva nisam onda razumjela. Ali me uhvatio čudan strah... groza od razbuktjele vatre, koja je blijeŝtala u njegovim očima i od njegovih nježnosti, koje su postale nasrtljive i meni nerazumljive.

»Pustimo to! Ja i ne znam, o čem ti govoriš? Ali sasvim pripadam samo Bogu, a nikome drugome...« S tim sam riječima izišla iz sobe i ostavila ga samoga.

Ali taj novi doživljaj, što ga nisam razumjela, čvrsto mi se prihvatio za dušu i nije me više puštao. Što se skrivalo za tim čudnovatim riječima? Kamo je to smjeralo? Izvjesnost pod svaku cijenu! Naveče sam išla u crkvu Majke Božje. Sutradan bio je dan Velike Gospe. Odlučila sam za to pitati u ispovijedi župnika stolne crkve, starog i otmjenog gospodina...

Dobro mi je savjetovao, Bog mu platio u vječnosti!

Tetka mi je održala prodiku, da se tako ne smijem vladati prema svojem zaručniku kao jučer, da pobjegnem. Sad je — kad je čovjek zaručen — drugačije nego nekad. Neka budem sretna, da dolazim u tako dobre prilike. Nisam joj to zamjerila. Ta ona nije poznavala pravi razlog moga ponašanja. Poslije podne je Albert opet došao; očevidno zlovoljan i razdražen. Prvom prilikom nastavio je jučerašnji razgovor:

»Dakle, kako je? Hoćeš li mi konačno dokazati svoju ljubav? Srijeda neka dakle bude samo naša. Ujutro ćeš otići odavde, a u četvrtak stići kući...«

»Ne, onda bih morala lagati ovdje i kod kuće. A što ti tražiš? Dok nismo vjenčani, ne idem s tobom sama na put. Hoću da časno nosim svoj vijenac pred oltarom.«

»Imam pravo na tebe, na tvoju ljubav, jer smo zaručeni. Pa što onda, ako malo prije ili kasnije...«

»Nitko nema na mene pravo, ako je to pravo u suprotnosti s Božjim pravima, pa ni ti! Što je protiv Božje zapovijedi, ne ćeš nikada dobiti od mene mojim pristankom i mojom voljom...

»Vidi se, da si odrasla na selu! Kakove ti nazadnjačke nazore iznosiš... Mi muškarci jednostavno moramo imati tu nasladu. Ne moramo se odreći našeg prava na ljubav... Ako mi se ne podaš, moram ići kakvoj javnoj bludnici i ti snosiš odgovornost! Da me samo malo voliš, bila bi rado spremna... s veseljem bi za mene sve učinila... ta i onako ćemo se vjenčati«

»Da vi muškarci ne možete čisto živjeti, ne bi to Gospodin zapovjedio i zahtijevao. Poznavao vas je isto tako dobro kao i nas. I ako sada tvrdiš, da ne možeš uzdržljivo živjeti do našeg vjenčanja, kako ću poslije — kad budeš po čitave nedjelje na putu — moći vjerovati u tvoju vjernost?«

»Moraš naučiti, da muškarci nisu žene...«

»Ne samo da sama hoću čista stupiti u brak, hoću i muža, koji isto tako čist dolazi u brak — drugačijega ne! Radije ostajem sama u svijetu. Nije vrijedno još radi toga trošiti riječi.«

Došlo je, što je moralo doći. Ne dugo iza toga mi je pisao, da smatra zaruke razvrgnutima. Sa ženom, koja ima tako staromodne i nazadne nazore, ne može biti sretan.

»Nemoj se žalostiti, dijete,« rekla je tada moja majčica. »S tim mužem nisi ništa izgubila. On nije bio tebe vrijedan. Treba da zahvalimo Bogu, da te je oslobodio križa, koji bi u tom braku morala nositi.« Danas znam, kako je istinito govorila. Ali onda se, uistinu, nije bilo lako pomiriti s time, da se očekivana sreća u životu razbila samo poradi držanja Božje zapovijedi. Zapravo mi je tek primaljski poziv pomogao, da zaboravim na te časove. Sada znam, da je Bog od mene drugo nešto htio!

Pred nekoliko godina došao je Albert Berg ovamo u tvornicu tekstilne robe kao putnički ravnatelj. Bio je oženjen — ali kako! Našao je ženu po svom ukusu. Ženu, koja je bila na sve pripravna prije braka — a isto tako i poslije. Dok je on na svojim putovanjima tražio promjenu u ženama, radila je ona kod kuće to isto s muškarcima. Već u ono vrijeme sam išla u njihovu kuću radi pometnuća. Lues, rekao je liječnik.

Slijedila je rastava braka.

Kratko vrijeme iza toga upustio se u odnos s nekom dvadesetgodišnjom knjigovodkinjom. Djevojka je bila dvadeset i pet godina mlađa od njega. Budući da sam dobro znala, kako je s tim čovjekom, usudila sam se govoriti s djevojkom i njezinom majkom. Neka ne leti u nesreću!

»Da, mi se uzimamo«, reče djevojka.

»Ne mogu potkopavati sreću svog djeteta! Pomislite samo, takova se prilika ne dobiva svaki dan...« odgovarala je majka. Uzalud sam pokušavala navesti uzroke, koliko sam upravo smjela. Ta on je rastavljen čovjek i valjana je ženidba nemoguća za katoličku djevojku — razlika u dobi — zadnji brak — sve uzalud!

»Muškarci moraju najprije polomiti rogove. Iza tog postaju najbolji muževi. Takova prilika s takovim dohotkom... takvim kućanstvom, stanom itd. ne leži danas na putu tako, da se može samo podignuti...«

Djevojke, koje hoće da se udaju, ne primaju savjeta, a njihove majke još mnogo manje! — Do danas mi je neriješena zagonetka, kako majke — koje su same iskusile teškoće braka — tako neodgovorno i lakomisleno sunovraćuju svoje kćeri u zle bračne prilike, što se neprestano događa.

Prije tri nedjelje je bilo vjenčanje. Samo civilno, naravno. A sad će se već roditi dijete...

»Kad bih još jednom mogla odlučivati, Lisbet... Dobro ste učinili, što se niste udali...«

Koliko je zadjevica i svađe bilo već radi djeteta! Već sada prije poroda! Jer će se uopće roditi.. »Svaka seljačko djevojka zna već sebi pomoći.« Ali mati nije dopustila. Rekla je: on ti je obećao brak i sad te mora oženiti. A ako otstraniš dijete, imat će te u vlasti i ostaviti... I sad, dok ja ovdje ležim u bolnici za njegovo dijete, sjedi on kod druge u Beču... ta čitala sam sinoć list, koji je u brzini zaboravio na pisaćem stolu...

Kad bih još jednom mogla odlučivati..«

Dragi Bože, ta kako su dobri staromodni i nazadni propisi Tvog svetog moralnog zakona, Tvojih zapovijedi! Od koliko zla očuvaju čovjeka, koji ih priznaje i po njima se ravna!

*

Šestnaestoga studenog umrla je moja majčica. A ja nisam bila ni kod kuće. Morala sam sjediti uz postelju druge majke i čekati novi život; kod kuće je međutim gorjela mrtvačka svijeća i utrnuo život moje mame. Život koji je meni bio najdraži i najmiliji na svijetu. Drugarica iz susjedstva nije me mogla zamijeniti; bila je bolesna.

Moja mati je već dugo bila boležljiva. Kap. Ali zadnje vrijeme bilo joj je opet dobro. Varka koja se često doživljuje. Sasvim iznenada pala je kap u mozgu. Moja je sestra sjedila kod kuće kraj majčine postelje; majka je ležala u besvijesti, a ja sam morala otići. Koliko sam se vremena bojala i drhtala pred time, da će se tako dogoditi. Koliko puta sam se molila, da se upravo tako ne dogodi — a sad se, eto, zbilo. Ne mogu biti uz postelju svoje majke u zadnjim časovima! Možda će

se još jednom probuditi, a ja ne ću moći s njom izmijeniti ljubezan pogled i zadnju dobru riječ. Moram ići, kamo me zove zvanje, s kojim se moja draga mama u najdubljoj dubini svog srca ipak nikad nije sasvim pomirila.... Tri nedjelje se nije ništa dogodilo. I upravo danas, zašto?

Zašto se drvo ljudskog života razraste opet uvijek upravo u oblik križa? Sav život je u Božjim rukama. Mi primalje doznajemo uvijek nanovo tu staru mudrost. Oče nebeski, daj da novom životu, koji tu u mukama dolazi na svijet, bude na blagoslov žrtva, koju moram doprinijeti, jer ne mogu zaboraviti svoju majčicu, čiji se dragi život gasi.

Bdijem uz postelju jedne nezakonite majke. Da, dijete, koje tu stupa u život, treba blagoslova i milosti odozgo, više nego mnogo drugo. Treba ruku nebeskog Oca, jer nema oca na zemlji. Nijedno dijete mi se ne smili tako kao dijete neznanog oca. Ne samo nezakonito dijete; dijete bez oca još je siromašnije. Zar, konačno, ne donosi ubogi stvor već sa sobom na svijet majčinu slabost i beznačajnost onih, od kojih je jedan bio djetetov otac? Zlopaka baština! I nema nikoga tko bi htio biti odgovoran za njegov život. Nitko ga ne gleda s ljubavlju. Svagdje je na teret, kako bi sretni bili, kad bi ga se mogli riješiti!

Ubogo dijete bez oca! Tri su muškarca, i jedan je od njih tvoj otac. I svaki se od te trojice veseli, da je to onaj drugi. I tako ni jedan nije odgovoran za tebe. Tako sudi svijet i ljudski zakon. Bog sudi drugačije, ali zasad još šuti. Ima vremena govoriti kroz cijelu vječnost. A mati tu u jastucima stenje i jeca od bola; ona je samo nevrijedna ženska, misli svijet. Svi, koji za to znaju, govore: imala je tri čovjeka!

Da li je u istinu tako — ili je tu nešto drugo po srijedi?

Prije deset mjeseci, na praznik žetve, strgnuo je sin nekog gazde vijenac nedužnosti s glave mladoj glupoj služavki, za koju se nitko nije brinuo. U proplesanoj noći, uz pjenušavo novo vino tako brzo slabe sve veze! A prilika se smije i vabi, kad se parovi naokolo cjelivaju i prišaptavaju nježnosti.

Tad vrlo lako povuče čovjeka val za sobom... Tako je, kad mati kod kuće nije niti jednom rekla dobru riječ o vrijednosti nevinosti i o njenom značenju za cijeli život; kad ni jedna žena nije našla za vrijedno, da pripazi nad mladim ljudima. Druge večeri dođe mladi seljak jednostavno u njenu sobicu. »Zašto se sad nećkaš, glupa Lizo? Dogodilo se već i ne da se promijeniti. Dogodilo se; pa što smeta, ako se još jednom dogodi! Ostaje isto. Zato ćemo bar uživati naš mladi život.«

Tako se događalo kroz tri, četiri nedjelje. A onda nenadano ljubavnik nije došao. Djevojka čeka uzalud; on je u kući izbjegava. Ako mu nešto kaže, načini takovo lice, kao da je to daleko ispod njegove časti... glupa Liza!

Ona to nezna protumačiti. Nezna, kamo bi sa svojom čežnjom, svojom darežljivom ljubavi, koja se sad najednom probudila. Jedne nedjelje poslije podne dođe prijatelj mladoga seljaka. Htio ga je posjetiti; nije ga našao kod kuće. Hoće li se skoro vratiti? On stoji kraj djevojke na vratima u kuhinji. Da li da ga čeka? Što mu ona savjetuje? Onda Liza reče, da nezna ništa, jer on već dugo ne govori s njom ni riječi.

A zašto Liza ima tako žalosne oči, ispituje prijatelj dalje. Da li možda nešto nije u redu? Mladi Makso je ptičica, od njeg bi se moglo svašta očekivati... Hoće li je na koncu ostaviti na cjedilu? Naravno, nezvani prijatelj je doveo glupu djevojku dotle, da mu je povjerila svoju bol. Nije ni

primijetila stupicu, u koju je trebala pasti. Prijatelj je tobože silno ogorčen radi postupka mladog seljaka Maksa. On će ga već dozvati k pameti. Neka se Liza samo u njega pouzda. A upravo danas je u selu ples. Neka se utješi i neka ide s njim. Ta valjada ne će ostati kod kuće tako mlada radi onoga vjetrogonje. Neka vidi, da ona i bez njega može biti vesela.

Maksov ju je prijatelj tako tješio i nagovorio; digla se i pošla s njim. A naveče, kada se ide kući, zahtijevao je i tješitelj svoju plaću. Može i prema njemu biti malo ljubezna. Ta i s Maksom je bila. Jedamput je kao nijedamput — ta sad je svejedno. On će se već pobrinuti, da se Makso opet vrati k njoj.

Djevojka, koja je pala, dade se redovito lako sklonuti na daljnje popuštanje. Upravo je tako kao kod poplave. Kad je jednom negdje probijen nasip, provale valovi. S prvim seksualnim prestupom obično djevojka gubi svaku moralnu ravnotežu. Ima i iznimaka, o kojima sam već pripovijedala! To čovjek mora razumjeti, da ne sudi prestrogo. Mnogo je lakše spriječiti prvi pad, nego one, koji slijede za prvim. Kobno: »ta sad se već tako dogodilo!« obara svako kolebanje. I same javne bludnice su to doživjele: poslije prvog pada postaješ drugo još slabije biće. Mladi seljak Makso, uistinu, opet dolazi. Slavi se pomirenje. Ali dolazi u zgodan čas i prijatelj i zahtijeva svoju plaću. »Što sam mogla učiniti, Lisbet, kad sam bila u škripcu?« jadala mi se djevojka. »A naveče, kad sam išla u svoju sobicu, na mene je vrebao sluga. — Slušaj, ako se misliš braniti, reći ću starome gazdi, što se tu zbiva! Ta ti si drolja i imaš već dvojicu. Svejedno je, budem li i ja još kao treći...—«

Da, što da tu čovjek učini?

Čovjeku, koji je u opasnosti da padne u grijeh, mora se pomoći, mora ga se poduprijeti, da ne podlegne svojoj slabosti. Kobno je kod odnošaja s više njih, da ni jedan nije odgovoran za dijete. Mladići to znaju i pomažu jedan drugome. Oni to čine upravo po osnovi. Mogla bih pripovijedati više slučajeva, po kojima bi svatko bez posebnog životnog iskustva spoznao, kako su mladići načinili djevojke bludnicama.

Da ja pišem zakone, odredila bih, da svaki čovjek, koji dolazi u obzir kao otac, mora za dijete plaćati potpuno izdržavanje. Bilo bi mnogo manje bijede na svijetu. Radi toga ne bi morala mati bolje proći. Novac, koji bi preostao (uostalom njega bi brzo nestalo!), mogao bi se ureda radi upotrijebiti za drugu siromašnu djecu. Znam, čitalac će zakimati glavom: toliki novac za grijeh! Ali neka razmisli, da li nije i tako zvani porez na zabave i mnogo što drugo u osamdeset postotaka na kraju krajeva ipak novac za grijeh!

Na žalost ne će vlast uvažiti moje prijedloge za poboljšanje zakona. Ta ja sam samo primalja. A ipak bi bilo dobro, kad bi se u mnogim pitanjima nas slušalo i pustilo govoriti. Primalja, koja ide kroz život s bistrim očima i zdravim ljudskim razumom, dobiva uvid u ljudsku sudbinu i prilike, uzroke i učinke kao malo tko. To se temelji na iskustvu.

Za dijete bez oca, koje se rodilo 16. studenog, našla sam toplo gnjezdašce. Neka obitelj u gradu htjela je prisvojiti dijete i bila je dovoljno širokogrudna, da uzme i takovo dijete. Posinjena djeca su često kao lutka u dućanu; igračka a ne predmet čestitog rada i posve ozbiljna životna zadaća. U ovom slučaju nije bilo tako. »Upravo ovo dijete treba ljubavi i njege i mi ćemo mu dati,«

rekli su među sobom supruzi. A neudata mati je bila sretna, da se riješila tereta.

Proteklo je nekoliko godina. Nakon poroda ponašala se je Liza u drugoj okolini sasvim valjano. Udala se za boljeg radnika, ali on je poginuo na početku rata. Onda se probudila čežnja za odstupljenim djetetom. Izvanredna jaka čežnja. Više puta sam doživjela, da se ljubav prema vlastitoj krvi i tijelu kasno probudi — na žalost često prekasno. Liza je, opet osamljena, čeznula za bićem, koje bi moglo ljubiti, njegovati, za koje bi se brinula i koje bi nju ljubilo. Otišla je služiti u grad, u kojem je bilo njeno dijete. Pokušavala je da ga vidi i da se s njim sastane svake nedjelje i kada god je imala slobodan časak. Satima je stajala pred kućnim vratima i čekala. Pokušavala je neprestano, da mu učini nešto ugodno. Smilila se ljudima, koji su primili njeno dijete. Ali oni su dijete odgojili potpuno kao svoje i nisu ga htjeli izvrći uzrujanju, koje bi bilo posljedica vraćanja pravoj majci. Osim toga, Liza kao služavka, nije se mogla dovoljno brinuti za dijete. Međutim, o tom ju nije mogao uvjeriti nikakav pametan razlog. Dapače je ni gradsko redarstvo nije moglo sklonuti, da napusti grad i da se udalji od djeteta. Konačno je Bog sam načinio kraj njenoj čežnji. Pri kraju rata umrla je u bolnici od gripe, koja je onda harala.

Majčinu ljubav — i umrtvljenu, kad se jednom probudi — na ovoj zemlji može nadvladati samo smrt.

*

Danas je kod tvorničara krštenje. Mladi nasljednik i jedini baštinik tekstilne tvornice, predionice i tkaonice, oženio se prije godinu dana. Danas će se krstiti njegov sinčić. Krstit će ga kod kuće — to je kod nas prvi slučaj takvog krštenja.

Dosad su djecu nosili u crkvu i meni se čini, da je to mnogo ispravnije. Dijete stupa u zajednicu vjernih, dakle se nosi u zajednicu. Postaje dijete Božje, donosimo ga dakle u kuću njegova Oca. U crkvi će se dalje graditi njegov vjerski život, komu je temelj postavljen krštenjem. Ovdje će se izvršiti svi važni vjerski obredi: sveta pričest, potvrda, svadba — dakle je sasvim u redu, da se temeljni kamen vjerskoga života položi ovdje. Ja bih najradije svakom djetetu za uspomenu objesila nad posteljom sliku crkve, u kojoj je bilo kršteno.

U mnogim obiteljima još visi posudica s blagoslovljenom vodom. I djeca još uče umočiti prste, ako posudica ne boluje od konačne suše! A da je to sjećanje na krsni zdenac, pomoću kojega smo postali djeca Božja ujedno opomena na obvezu, koja je krštenjem preuzela, da ćemo živjeti po vjeri, često više ne znaju ni roditelji ni djeca! Na žalost...

Krštenje u kući je, kaže se, nešto osobito. To smiju sebi dopustiti samo ljudi, koji žive u sasvim drugim okolnostima i zauzimaju u svijetu izniman položaj, pa se razlikuju od običnih ljudi, koji svoju djecu nose na krštenje u crkvu. To je nešto sasvim osobno. Ne volim nove običaje, koji hoće da izbace stare i dobre a pod krinkom nerazumljivih i zato prividno vrlo »dubokoumnih« razloga. Svaki će kršćanin skoro htjeti stvarati svoje vlastito kršćanstvo — odijeljeno od drugih. Što će na koncu preostati od uzajamnosti i bratske ljubavi, koja je osnovna misao kršćanstva?

Krštenje u kući je dandanas negdje moda. U gradovima ne voze oni, koji to sebi mogu priuštiti, dijete u crkvu, nego dovode svećenika u kuću. Naš je župnik dosad odbio svaki takav pokušaj. Ostanimo pri dobrim, starim običajima i ne činimo iz svetih sakramenata modne hirove, govorio je. Današnje krštenje u kući ima jednu posebnu okolnost. Cijela tvorničareva obitelj je protestanska, samo je jedina mlada mati katolikinja. Njoj je muž obećao prije vjenčanja, da će smjeti dijete uzgojiti u svojoj vjeri i osjeća sad obvezu, da drži riječ — iako vrlo nerado. Otkako se dijete rodilo — i pogotovo, jer je dječak — sva se obitelj, a pred svima svekrva, trudi, da preokrene mladu majku. To je sasvim pojmljivo za ljude, koji drže do svoje vjere. Jadna žena ima težak položaj. Borba je počela odmah nekoliko minuta iza poroda.

»Draga Matildo«, rekla je svekrva, kad joj je pružala dijete, »pošto se rodio dječak, zacijelo ćeš razveseliti oca time, da ga dadeš protestantski krstiti. Ipak ga treba prilagoditi obitelji. Odmah ću telefonirati pastoru.«

»Zašto, mama? Alfred i ja smo se složili u tome, da će djeca biti moje vjere. Tu se ne da ništa promijeniti.«

»Kad muž pokaže toliku ljubav, da prije vjenčanja pristane na ovakovo što, onda žena doista ne bi smjela biti manje velikodušna nakon poroda. Nadam se, da ćeš to uvidjeti.«

»Tu odlučuju druge stvari a ne to, što ti nazivaš velikodušnošću. Nemoj više govoriti o toj stvari, budući da smo se muž i ja pred vjenčanjem o tome razgovorili i složili.«

»Moram reći, da sam veoma razočarana tvojom tvrdoglavošću, Matildo! A moj sin isto tako. Mi smo uistinu više cijenili tvoju ljubav...«

»Upravo zato, jer volim Alfreda, ne vraćam mu njegovu riječ. Takovim sredstvima ne može čovjek kupiti sreće...«

Svekrva je uvrijeđeno izašla. Mlada je mati briznula u plač. Tad je došao kući muž vidljivo zlo-

voljan. »No dijete, budi pametna. Ta ne ćeš valjada očekivati, da moja obitelj bude tvojih nazora u pitanju vjere?

»O tome smo se nas dvoje točno dogovorili. Neka se s time sprijatelje i drugi u ime Božje, i neka me više ne muče.«

»No da — ja ću držati svoju riječ. Ali općeniti je običaj u našim krugovima, da dječak dobije očevu vjeru, a djevojčica materinu. To je konačno svejedno.«

»Alfrede, da je za mene bilo svejedno, ne bih ustrajala na tome, da djeca dobiju moju vjeru. A ako je vama svejedno, zašto me onda time mučite?«

»Pustimo to,« rekao je uzrujano. »Pozovimo odmah sutra župnika za krštenje, da se stvar svrši i ostane mir u kući. Telefonirat ću tvom bratu radi kumstva. Naravno s moje strane — bit će divno, — ali će mi zamjeriti sa svih strana.«

Hodao je ovamo onamo po sobi: »Stric Ervin, stari momak — smiješna stvar — barem da je djevojčica — « i tako je otišao suprug.

»O, gospođo Burger, kad bih moglo još jednom odlučivati.... Naša je ljubav bila jača nego razlika u vjeri. Zbilja sam mislila, da vjera nije tako važna. Ta svi smo kršćani, kako uvijek govore. Dosad je bilo tako. Išla sam nedjeljom u moju crkvu, Alfred me je onamo otpratio i po mene dolazio. Samo kad sam koji puta htjela reći riječ o ovom ili onom vjerskom pitanju, stajala je među nama razlika i dijelila nas... A sada, kad je tu dijete — kad bi trebalo da smo jedno srcem i dušom u odgoju djeteta — sad nastaje razdor. Sad se moj muž čvrsto drži svoje vjere i ne pušta ni moje dijete na moju vjeru. Sad, kad toliko trebam pomoć i uporište, sad sam sama. Za potpunu sreću nema potpune suglasnosti duša.«

»Obitelj vašeg muža radi po svom uvjerenju kao i mi po našem. To čovjek treba da uvidi i da se ne žalosti radi toga. Svaki drži, da je njegova vjera prava i istinita i upravo radi toga hoće je nametnuti djetetu i očuvati ga od zablude, koju vidi u drugoj vjeroispovijedi. Kad dijete bude kršteno, opet će se smiriti bura...«

»Ali će ostati razdor — bivat će možda još dublji — budući da vjera kod odraslog djeteta biva sve očitija. Odrasli čovjek može se baviti svojom vjerom tiho u srcu — a s djetetom treba govoriti, mora ga se učiti moliti. Ne, gospođo Burger, ne će biti bolje. Ostat će sjena...«

Tako je došao dan krštenja. Sve je bilo svečano ukrašeno palmama, cvijećem i gorućim svijećama, ali od obitelji nije bilo nikoga blizu. Svekrva je gorko jecala, kad je katolički svećenik krstio dijete. A drugi su stajali smeteni i nisu znali, što da rade. Samo je svećenik vladao položajem. On je poslije svetog obreda pristupio svekrvi i govorio joj ljubazno i pomirljivo, da vrlo dobro razumije njezin bol i da osjeća s njom, kako je gorko to, kad zna, da je njeno unuče u vjeri, koju ona smatra krivom. Ali nek se utješi mišlju, da dijete ipak pripada velikoj kršćanskoj zajednici, te da zacijelo ne će biti prikraćeno u darovima kršćanstva. Svakako mu u toj drugoj vjeri ne će uzmanjkati znanja Božjeg i milosti. Samo je jedan član obitelji bio sasvim bez brige radi dubokog razdora: stric Ervin. On je veoma pozorno promatrao obred krštenja kao i sve, što mu je bilo novo. Jedva smo sjeli, da pijemo kavu, a on odmah poče izlagati svoje utiske. Nije mu ni na pamet palo, da dira u rane, koje krvare...

»Recite mi, to u istinu nisam razumio, zašto je župnik djetetu namazao nosić? Što da to znači: nosić namazati?«

»O vrlo jednostavno,« progunđao je otac »to znači, da ne treba da svakamo tura svoj nos...«

Položaj je bio u neku ruku spašen. Brbljalo se — naravno nešto usiljeno — o svačemu. Dok opet nije bubnuo stric:

»Za godinu dana pridoći će dječaku djevojčica. Ta to ćete vi sebi još priuštiti. Ali onda...

»To prepusti meni i mojoj ženi, striče Ervine!«

»Onda je dosta. Danas čovjek nije više tako lud. Istina, nas je nekoć bilo osmero, ali danas se nešto takova ne događa kod boljih ljudi. Hoću da vam kažem, u čem je upravo najnoviji postupak za reguliranje poroda. Imam ga ravno iz Pariza.«

»Striče Ervine, pomisli: i tvoj je nos nekoć bio mazan!« rekao je domaćin hladnokrvno. I veliko je veselje donekle uspostavilo sklad, a stric je međutim uvrijeđen zašutio.

Kad sam poslije toga previjala maloga, otkrila mi je svoje srce stara Sofija — vjerna služavka, koja je gotovo dvadeset godina u kući. Sad je bila skoro pedeset godina stara.

»Pomislite, Lisbet, prosi me Gruber Petar. Što vi kažete na to? Bilo bi lijepo imati svoje vlastito kućanstvo u stare dane. Ali...«

»Sofijo, što vam ne pada na pamet! Gruber pije svaki dan. Toga se više ne će ostaviti. Vuk dlaku mijenja, ali ćudi nikada. I mislim, da vi još niste izvan dobe, pa bi na koncu još moglo doći dijete — od takve pijanice. Udaja je nešto drugo nego vođenje kućanstva. Takvog pijanog muktaša ne bih ja htjela ni po danu imati blizu sebe, a pogotovo ne po noći...

I pogledajte, ta vi vidite, kako je. Gruber nije katolik, a vi jeste. On uvijek raznosi letke, kojima mami na adventizam — a vi idete u našu crkvu. To se nikako ne slaže. Kad oboje ne bi držalo do svoje vjere, onda bi išlo. Ali u tom slučaju obično

nema pravog temelja za obiteljsku zajednicu. A ako se jedan tvrdo drži svoje vjere — ili dapače oboje — pada na brak sjena, koja potamni i najljepšu sreću...«

»I vi tako mislite? Bit će najbolje, čini mi se, da idem još malo ovako, kao dosad, po svijetu...«

Danas smo nas dvije, Sofija i ja, stare 70 godina i hodamo još »malo ovako« po svijetu. Dolazi u nebo i onaj, koji se jednoprežno vozi.«

*

Jednog popodneva — djeca su upravo išla iz škole, čujem kako galame kraj kuće — dotrči trinaestgodišnja Ema Šulc skoro bez daha, provali na vrata, a da prije nije pokucala i poviče:

»Lisbet, dođite brzo, brzo, mama će umrijeti!«

Silan strah se zrcali u očima djeteta, što stoji preda mnom. Jedva može govoriti. I ja sam se veoma uplašila. Gospođa Šulc je već dvije godine udovica, ima desetero žive djece u kući... bavi se prodajom kruha i kolonijalne robe. Zadnje godine je prezidala kuću. Sve je čisto i lijepo uredila novcem od osigurnine života. Što bi bilo, kad bi sad umrla? Najstarije dijete stoji preda mnom — imala je skoro svake godine jedno...

»Dijete, ta šta je s tvojom majkom?« pitala sam, dok mi je to sve munjevitom brzinom sijevnulo u glavi. »Moraš pozvati liječnika.«

»Umrijet će sasvim sigurno, Lisbet, iskrvarit će... cijela kuća je bila puna krvi, kad sam došla iz škole, i mama leži u postelji i ne odgovara mi više...«

»Dä, idem odmah! Ali otrči brzo po doktora Wille — pozovi i njega! On može bolje pomoći nego ja.«

Djevojčica otrči. Ja uistinu ne znam, što da radim. Gospođa Šulc je udovica već dvije godine — tu dakle za mene ne može biti nikakova posla. Da tako strašno krvari? Moguće kakova oteklina, rak? Ali to ne dolazi tako nenadano... Dijete je valjda u strahu pretjeralo. Nek bude, kako hoće: uzmem svoju torbicu u ruke — u njoj je sve pripravljeno, što primalja smije i može učiniti — i pođem najkraćim putem poprijeko kroz mjesto.

Putem mi dopuzi kao pauk jedna misao u glavu: ljudi su svašta govorili zadnje zime. Svuda sam čula: kod Šulcovih će biti još jedno krštenje! Zidarski pomoćnik je dan i noć u kući. Kad su spremali novi mošt, sjedio je s njom za stolom i pili su iz jedne čaše... Tu čovjek počne čisto službeno računati: devet mjeseci, moglo bi biti...

Ali stoj! Tko bi odmah mislio na najgore! Zidar je u kući stanovao, to je istina. Sjećam se, da sam onda rekla gospođi Šulc, da ga ne uzme na stan, neka se ne da na jezike. Izgovarala se, da radnik ne može nigdje drugdje dobiti sobe, a u gostioni za dulje vremena da bi bilo za njega preskupo. Nije sama — ta ima desetero djece u kući...

Tako stignem u svojim mislima do pekarnice. Pred vratima već stoji nekoliko žena iz susjedstva, koje namigivaju i šapuću. Djeca, koja su čas prije došla iz škole, svih deset, stoje zbunjeno kao preplašeni ptići. U svom strahu su pozvali susjede. U stanu izgleda strahovito. Velika mlada krvi u kuhinji. Tragovi vode u dućan i kroz sobu. A tek u spavaonici! Kao da se dogodilo umorstvo i ubojstvo. Postelje razrovane... umivaonik, pod — sve uprljano krvlju.

U jednoj postelji leži gospođa Šulc. Žuta kao vosak i upala kao prava smrt. Jedva još diše.

Onda pošaljem svu djecu iz kuće, a i žene; ne može se pomoći, dok ne dođe liječnik. A Petar

neka otrči po župnika i neka ga zamoli, da dođe sa svetom popudbinom — najkasnije za jedan sat...

A kad sam ostala sama s gospođom Šulc, odmah sam se latila da vidim, što joj je zapravo. Ali ona se brani, koliko može. Grčevito drži pokrivač obim rukama, dapače i zubima...

»Gospođo Šulc, pustite mi da vidim. Ta i onako znam, da ste rodili. Zašto me niste pravodobno pozvali?«

Kako mi je palo na pamet da to kažem, ne znam ni sama. Uplašila sam se vlastitih riječi, kad sam ih čula. Zacijelo mi ih je Bog stavio u usta. Djelovale su; slomile su otpor. Sad mi je dopustila, da učinim svoju dužnost. Uistinu je bilo tako: potvrdilo se, što se najgore moglo očekivati. Rodila je dijete. Očito je htjela tu stvar obaviti sama bez ičije pomoći i pri tome iskrvarla. Moralo bi se dogoditi čudo, da ostane na životu.

»Gdje vam je dijete?« Nije bila bez svijesti, ali mi nije odgovorila. Da li nije htjela — ili je bila preslaba? Budući da joj više nisam mogla pomoći, počela sam tražiti dijete po svim kutovima. Došao je liječnik i odmah postavio istu diagnozu.

»Gdje je dijete?« Neka dobra susjeda je međutim oprala kuhinju, hodnik i sobu, da ne izgleda tako strašno, kad dođe župnik. Ali djetetu ni traga. Onda se od nekud čulo kao tiho jecanje. Zgledali smo se. Nitko nije mogao shvatiti, odakle dolazi. Liječnik se trudio da nekako zadrži život matere — koji je odlazio — makar samo za kratko vrijeme. Da joj vrati još jednom snagu, da dade toliko potrebno razjašnjenje; da uredi svoju savjest, prije nego stupi pred vječnoga Suca.

I opet se oglasilo sobom tiho tužno cviljenje. Bilo mi je, kao da mi netko hvata ruku i vodi je. Ne znam, kako se dogodilo, da sam posegnula u

drugu postelju i izvadila ispod strunjače novorođeno dijete, koje je krvarilo. Djevojčicu. Sposobnu za život i razvijenu, ali kao i mati u pogibelji da iskrvari, jer joj nije bila dana ni najmanja pomoć.

»Još i pokušaj čedomorstva uza sve drugo«, rekao je liječnik. Sad više nije bilo sumnje. Već je to bilo neobično, da žena, koja je imala desetero djece, nije pravodobno — da uopće nije ni pozvala primalju, a pogotovo ovo sakrivanje djeteta pod strunjaču bio je siguran dokaz, da je jadna žena to htjela da obavi sama tiho i skriveno, da nitko ništa ne dozna.

»Samo ne recite djeci«, šaptala je sad gospođa Šulc. Pomoću nekoliko veoma jakih injekcija još je jednom planuo posljednji ostatak njenog života. »Ta sramota... ta sramota... ali drugačije nisam mogla... morala sam ga odstraniti... što bi rekla djeca?«

»Htjeli ste počiniti umorstvo, da izbjegnete sramotu! Ta pomislite samo, da ste tako umrli i dijete s vama... kako bi stajali pred Bogom u vječnosti?«

»Djeca... morala sam ga odstraniti.«

»Ali, zar mislite, da djeca ne će doznati, zašto ste umrli? Mislite li, da to ne bi izašlo na vidjelo? Nema li ih svake godine dvadeset pred sudom, koji su zatečeni pri čedomorstvu? Vidite, da niste bili sasvim pri pameti, inače bi sebi morali reći: ne smiješ ubiti! Ni u kojem slučaju to ne smiješ. Svakako je sramota još veća i da te stoji vlastitog života...«

Ušao je župnik, nakon što ga je u drugoj sobi liječnik o svemu obavijestio. Tako sam mogla prepustiti njemu, da privede dušu spoznaji njene krivnje, prije nego bude prekasno. U kuhinji mi je susjeda ugrijala vodu za kupanje i ja sam izašla sa svojom sirotom malom djevojčicom, da je okupam i temeljito uredim. Susjeda mi je pomagala, kako je znala i mogla. Nama objema su nesuzdržljivo tekle suze po obrazima. Da se može mati toliko zaboraviti, bio je za mene sasvim nov doživljaj, koji nisam mogla razumjeti. Ne, što je pala — kako su ljudi slabi, ako ne izbjegavaju priliku za pad, to babica doživljuje uvijek nanovo! — ali da je ona, koja je imala desetoro djece, jedanaestome tako hladnokrvno htjela uzeti život, nakon što ga je živo držala u svojim rukama — to nisam mogla shvatiti.

Liječnik je za slijedeće sate odredio sve potrebno. Morali smo o tom slučaju obavijestiti mjesnu policiju. Brzojavili smo dvjema sestrama nesretne matere. Nisam imala ni jedne druge rodilje, pa sam se ponudila, da ću preko noći ostati u kući. Sestrama iz bolnice onda je još bilo zabranjeno da njeguju rodilje; a nismo ni htjeli, da se dozna za taj slučaj.

»Teško da će živjeti do ponoći«, rekao je liječnik. »Dajmo joj, da umre u miru. I onako se više ništa ne može promijeniti.« Napisao je veliku cedulju i pričvrstio na sobna vrata: »Svi posjeti su liječnički zabranjeni.«

Dok smo pripravljali za jadno dijete posteljicu i kuhali mu kašicu, molili smo tiho za bijednu zabludjelu dušu. Iza nekog vremena pozvao me župnik u sobu; neka ponesem i dijete. A kad sam s malim zamotkom došla do postelje, potekle su Šulcovoj suze po upalim i kao vosak žutim obrazima. Zadnjom snagom načinila je djetetu na čelu drhtavi križić.

»Krstiti«, rekla je. »Nek se zove Marija — neka ima pravu majku — na nebesima — jer je — tako lošu — imala na zemlji...«

»Svi smo jadni griješnici«, tješio ju je župnik.

»Kajete se za svoju pogriješku, zato više niste zla mati. Vi ćete sami s nebesa štititi svoju djecu.«

Dugo je umiruća šutjela. Onda se opet obratila meni.

»Lisbet, nisi mislila, da ćeš — još jednom — ovako — k meni doći.«

»Vi ste zalutali na tom putu — drugi na drugom. Glavna je stvar, da ste opet našli pravi.«

»Reci svima, kamo dođeš, Lisbet. Treba se za vremena privikavati na osamljenost... Kad je čovjek priviknut na kakovu stvar — misli, da bez nje ne može živjeti... Kad se onda moj muž unesrećio — ti znaš, donijeli su ga mrtva kući... Neka mu se Bog smiluje... Iznenadna promjena nakon petnaestgodišnje navike... nisam imala mira ni danju ni noću, uvijek sam mislila na to... Kako je u kući bio pomoćnik... i jedne večeri došao k meni — nije trebalo mnogo nagovaranja...«

Činilo se, kao da je htjela sabrati svoju posljednju snagu: »Reci svima, Lisbet... ako o meni budu zlo govorili... neka za vremena žive uzdržljivo... da to jednom uzmognu... kad budu morali... i da im se ne dogodi kao meni...«

»Da, reći ću im.«

Iscrpljena je pala u jastuke. Župnik je otišao po svetu popudbinu, a ja sam međutim od vremena do vremena pred njom glasno molila. Ništa više nismo govorili. Što bi tu još i trebalo reći? Još su se jednom zasvijetlile oči jadne majke kad je župnik donio svetu popudbinu. Onda su se za uvijek zatvorile. Starija djeca su klečala kraj postelje uz njene noge. Po njima je kliznuo pogled umiruće pun duboke boli. »Majka — na nebesima — nek vas blagoslovi...« govorile su sve tiše ukočene usnice.

I zabludjela duša našla je put u Očevu kuću.

*

Dobra pol sata udaljen od mjesta je veliki i lijepi Waldhof. Velika krasna polja, sočne livade, na kojima sad u jesen pase mnogo lijepih krava i mladih goveda; ima dapače i vlastitu šumu.

Nekad je Waldhof bio središte zanimanja svega mladog muškog svijeta u okolici. Tamo su odrasle samo dvije kćeri. Bile smo nekoć saučenice. Kad su Terezija i Gustica Breitenbach dorasle do udaje, dolazili su snuboci iz bliza i daleka; jer je Waldhof za južnonjemačke pojmove bio lijepo imanje. Ali Gustica je otišla u samostan i postala sestra-bolničarka. A Terezica se nije mogla odlučiti.

Bila je najbogatija djevojka u selu. Mogla je sebi dopustiti, da bude ohola i izbirljiva. Muž, kojeg bi ona uzela, morao bi u svemu zadovoljiti njenim zahtjevima i unaprijed pristati na sve njene želje i mušice. Upravo je vragoljanski uživala, da se snuboci uzalud trude. »Na svaki prst jednoga«, razmetala se pred prijateljicama. Ne, ona se nije trebala žuriti. Tako tražena i željena stvar, kao što je veoma bogata djevojka — djevojka s tolikim imanjem — ta ne će ostati. Sve je više dizala glavu.

I potpuno je pregledala, da se konačno približila tridesetoj godini i prešla preko nje. Sve ima svoje vrijeme. Tako i snubljenje. Postepeno su izostajali snuboci. Mladići, koji su nešto posjedovali, zasitili su se. Onda se javilo još nekoliko lovaca na miraz, stari snuboci sa strane, udovci s djecom, jedan propali plemić — ali za taj tričavi ostatak iz čaše života, lijepo se zahvalila ohola Terezica. Sad je još više dizala glavu, jer je bila svijesna, da je svaki dan mogla imati drugoga, da je htjela... Velikom spretnošću igrala je ulogu žene, koja prezire muškarce i nijednoga ne treba. Bacila se na posao. Išla je u neku poljodjelsku školu, što je prije rata za žensku bilo nešto izvanredno; uvela

je savremene novotarije i od svog imanja načinila uistinu uzorno gospodarstvo. Toliko se trudila i radila, da joj za muškarce nije preostao nijedan pogled. Međutim su joj jedno za drugim umrli otac i mati.

Sad je Terezica imala posjed sama. To nije bilo najgore; njim je mogla upravljati. Sa slugama i služavkama, s kravarom i pastirom, s kočijašem i žeteocima, s trgovcima marvom i s mešetarima žitom svršavala je u kratko. Mnogo gora je bila samoća i osamljenost, koje su joj grizle dušu. Promašena sreća i propuštena prilika ipak su je jadili. Nije se posvetila djevičanstvu, da s velikom i čvrstom odlukom traži, što je Gospodinu ugodno. Nije joj to bilo dano i nije joj to bio poziv. Ni u toj opasnoj dobi nije se odlučila, da od nužde načini krepost, nakon što je propustila priliku za brak. Ni sad se nije mogla odlučiti, da se ozbiljno ogleda za kakovim životnim drugom. Da nije imala tako pretjerane zahtjeve, bilo bi joj još moguće naći valjanog muža. Ali ni najmanje nije ulazila u dubinu svog bića. Nije opažala svoju razdvojenost i čežnju, nije ih pravim imenom ni sebi priznavala; u farizejskom uvjerenju da je pravedna, držala se je uzvišenom nad sve ljudske želje.

Pokušala sam nekoliko puta predobiti je, da tuđu djecu uzme na svoje imanje, da njen život dobije pravi smisao; da može nekoga ljubiti i brinuti se za nj — ali nije na to pristala. U duši joj je zavladao nesklad, praznina, a bila je tako jako gladna ljubavi — a nije to smjela priznati svom ponosu.

Došao je na imanje mlad sluga. Star osamnaest godina; dijete putujućih pletača košara. Najstariji od desetoro braće, drzak, svijestan cilja i siguran u pobjedu; mlad i sasvim neobuzdan, bez vjere i savjesti. Bez košulje, u poderanim hlačama i cipe-

lama bez poplata. Igrao je veoma spretno i sretno izgubljenog sina, koji se vraća u očinsku kuću na majčino srce. Uz to je bio u poslu spretan i uporabljiv. Gledao je svoju gospodaricu tako velikim i okruglim očima, punim čuđenja i divljenja, da joj je oko srca postajalo toplo i sve toplije.

»Toga jadnika moramo dobro nahraniti«, rekla je služavki. Uskoro je dolazio u kuhinju i kad nije bilo vrijeme za jelo, te je dobivao posebne obroke. Onda mu je Terezica splela čarape, šila košulje i krpala hlače. Mladić je došao i pokazao svoju novu spoljašnost kasno naveče, nakon posla. Ostao je u kući i večerao s Terezicom. Povjerljivo joj je poljubio ruke. Već za nekoliko nedjelja ju je zvao »mama«. Isprva su svi ismjehivali drskog mladića, ali uskoro je služinčad počela potresati glavom i međusobno šaputati. »Kad se stari panj upali . . .« Nije potrajalo dugo i Terezici je nešto manjkalo, kad naveče nisu negdje oko peći plamtjele drske mladićeve oči. Onda je u njoj usplamtio silan ljubomor, te je bez pokoja hodala sobama, kad je čula, da je otišao u selo u krčmu, da pleše i da se zabavlja. Sad je sjedio kraj mladih, putenih i napirlitanih ženskinja; možda se dao od njih i zavesti — a ona tu sama kod peći sjedi i čeka . . . Ona ni sad nije opazila, što se s njom događa. Ispričavala se u duši, da je to materinsko čustvo za veliko dijete. Uistinu, on je bio potpuni lukavac; točno je vidio, što je s njom i iskoristio je pravi čas.

Na pokladnu je nedjelju obukao novo odijelo: »Mama, hoću u selo. Zašto si tako zlovoljna?«

»Jer ne volim, da ideš u krčmu. Nije to za tako mladu krv. Djevojke su danas tako pokvarene.«

»Mama, moram ljubiti. Treba mi malo ljubavi. Nisam je imao cijeloga života. Danas moram piti

vina — dosta je dug tjedan, kad se pije kava. Ta sad sam mlad, a vrijeme prolazi.«

»Mogao bi ipak ostati kod kuće. Moram li svake nedjelje biti sama?«

»Kad bih te smio poljubiti, ostao bih. Ali ti me gotovo tjeraš iz kuće — jer si tako dobra — a ipak nisi. Ljubavi hoću — od drage — od mame — svejedno mi je! Ali malo ljubavi...«

Smjelo je ogrli oko vrata i poljubi. Poljubi joj obraze, usta...

Kad se stari panj upali — nastaje velika vatra.

Poklade su slavili kod kuće. Poklade. Četrdesetisedamgodišnja, dosad neudata žena, i osamnaestgodišnji sluga, sin putujućih ljudi; prepredena skitnica, koja zna, što hoće. Poklade, koje su trajale i preko Uskrsa. Onda je za to znalo cijelo mjesto. Deran se u gostioni razmetao, da ima Waldhof u džepu; ne će potrajati dugo i svi će to moći vidjeti. Služinčad, sluga, služavka, kočijaš i kravar redom su otkazivali i odlazili; nisu htjeli ostati u tako razuzdanoj kući. Na Duhove sam se spremila i išla pohoditi Terezicu. Htjela sam se uvjeriti, što je istina od selskog brbljanja i da joj otvoreno govorim. Nisam mogla vjerovati to, što je išlo od usta do usta — ali sam bila veoma začuđena, kad su oboje doista zajedno večerali. Kao majka i sin? Ne, drugačije. Sad sam znala dosta i nisam morala pitati. Vremenom čovjek stekne bistro oko za neke stvari. I Terezica mi se učinila nekako čudno okrugla, ne kao obično. Nebeski Bože — ta valjda ne će...

Kad je mladić izišao, svela sam razgovor na njenu spoljašnost. Smijala se: »Debljam se kao stare frajle. To dolazi s godinama. Takova sam sad, kad se narav mijenja...«

»Od kada?«

»Tako oko poklada zadnji put.«

»Terezica, idi liječniku. Konačno valjada ne ćeš — znaš, momak mnogo govori po krčmama...«

Lice joj je postalo sivo kao pepeo od nenadanog straha.

»Ma što ti misliš? Nešto takovo u mojoj dobi već nije moguće. Kako brzo ljudi čovjeka ocrne.«

»Svakako treba da ideš liječniku. S godinama često dolazi i kakova bolest. Moram reći, da mi se ne sviđaš.«

U listopadu su me pozvali na Waldhof. Bilo je prekasno. Četrdesetosamgodišnja žena nije mogla sada roditi prvo dijete. Mišići su bili tvrdi i ukočeni, a kosti prečvrsto srasle. Sveze i zglobovi se nisu više mogli rastegnuti. Ona naravno nije išla liječniku i nije se pravovremeno za sve pobrinula. Odmah sam poslala po doktora Wille-a. Nije bio kod kuće, jer je otputovao na liječnički sastanak. Tako je morao doći doktor Marx. I on je potvrdio, čega sam se bojala, da je potrebno raskomadati dijete u majčinoj utrobi. Carski rez nije više bilo moguće načiniti. Liječnik je također načelno otklonio, da ga izvrši u privatnoj kući.

Perforacija jest jedna od najstrašnijih stvari, koje moramo doživjeti u svom zvanju. Bogu hvala, danas je postala veoma rijetka. Zaslugom napretka u primaljstvu i veće prosvijetljenosti žena, koje u nenormalnim slučajevima ponajviše pravodobno idu na kliniku.

Perforacija. Kad je doktor Marx izrekao smrtnu osudu, rekla sam: »Pokušat ću krstiti dijete prije nego umre.« Uzela sam svoju uvijek pripravnu pročišćenu vodu i krstila dijete u majčinom tijelu; naravno, da sam se držala svih pravila o raskuženju. Liječnik se okrenuo na peti i smijao kao sotona: »Tako, pošto je duši osiguran put u nebo, dajmo zemaljskim crvima njihovu hranu!«

Sutra u jutro pitao me ljekarnik: »Što ste radili

na Waldhofu? Cjelo selo zbija šalu na taj račun! Toliko pretjeravati ipak ne bi trebalo...«

»Krstila sam za nuždu jedno siroče, dijete. Higijenski i po zakonu svakako besprikornije i čistije, nego što radi Marx. Meni nije kod krštenja još ni jedna žena umrla — on neka samo drži jezik za zubima.«

Usred sela kod krčme stoji na okupu nekoliko ljudi. Jedan od njih, vođa socijalista, doviknu mi kad sam prolazila:

»Mi smo u općini nabavili novu vatrogasnu štrcaljku. Možete je uzeti, ako se opet nešto dogodi!«

Bučan grohot. A ja sam mirno odgovorila: »Imam punu košaru travuljine iz strunjače u hambaru. Poslat ću vam je. Ima je dovoljno, da se njom začepi cijelom općinskom vijeću velika, glupa gubica!«

Time su prestali podrugljivi govori i ja sam uživala mir. Opet su se uvjerili, da s Lisbet nije dobro imati posla.

— — — — — — — — — — — — —

Kako pravo ima apostol Pavao: Tko stoji, neka pazi, da ne padne. Čovjeka uistinu starost ne štiti od nikakve gluposti. I nikad ne smije misliti, da za njega možda nema opasnosti da padne. — To su me za sva vremena uvjerila oba doživljaja, što sam ih netom pripovijedala.

*

»Mora biti rata, da opet na svijetu bude mjesta. Ima previše ljudi. Mladi ljudi ništa ne polučuju. Što da radimo s momcima...«

»Gospođo Herzog, ako bude rat — ta i vi imate dva sina od sedamnaest i osamnaest godina... Ako budu oni morali u rat i budu ustrijeljeni — što onda?«

»Ali, dok moji mladići odrastu, rat je već davno svršen. Takav rat je danas gotov za šest nedjelja...«

Ali ovako se ipak dalje ne može. Ta svi govore: mora biti rata da dođu bolja vremena...«

»Gospođo Herzog, zar se više ne sjećate, kako su bogalji od zadnjeg rata na sajmu i na uglovima sjedili i prosili? Grijeh je tako nešto reći.«

»No što se mene tiče — ali ovaj put ćemo staviti drugačije uvjete. Takove, da će biti lako pobrinuti se za te bogalje...«

Najstarija kći gospođe Herzog očekivala je dijete. Mati je došla, da je njeguje. Sad je upravo kavu stavljala na stol. Došla je zatim k nama u spavaću sobu i razotkrila svoju mudrost. Herzog je išao u tvornicu. Poslije svršenog posla, osobito subotom i nedjeljom prije podne, on je uz to brijao pô sela, a njegova bolja polovica je sapunala. Pri tome je naravno hvatala svakovrsne mrvice muških razgovora, a onda se trudila, da ih opet na svoj način rasprostrani.

Opet treba da bude rata!

To je bilo 1912. Bog zna, odakle je došla ta misao ljudima. Kao da ju je donio vjetar, nenadano je bila među ljudima. Neprestano se pojavljivala. Ucijepila se ljudima u glavu kao fiksna ideja. Ne znaju, što govore. Ne promišljaju, kolika je to nesreća, bijeda i smrt za stotine tisuća. Bezumna nada u bolja vremena je dobila oblik. Kako se obično govori, tako dalje ne ide —, tako su ljudi počeli strašnim govorom opet mora biti rata!

Ne samo ovdje kod nas. Prošle smo nedjelje imale našu godišnju skupštinu u glavnom gradu pokrajine. Imamo sada čvrstu organizaciju našega staleža. Veoma je zanimljivo vidjeti zajedno toliko drugarica i slušati, kako im je. Prvi puta sam srela tri od onih, koje su nekoć sa mnom učile u pri-

maljskoj školi. Cijelu noć smo obnavljale uspomene i izmijenjivale iskustva. To je dobro. Lakše snosiš svoje brige i napore kad znaš, da su to staleške i zvanične tegobe. Kad možeš reći: nije samo tebi tako; nije tvoja krivnja, nego su krive prilike.

Uglavile smo nagradu za pomoć pri porodu: osamnaest maraka. Naravno mnoge govore, da to ne će dobiti i da bi bile sretne, kad bi dobile petnaest maraka, koliko su dosad zahtijevale. Mora se, dakle, ovdje ondje popustiti. Iznos od osamnaest maraka nije velik, kad se pomisli, koliko vremena trebamo za jedan porod i za svakodnevne pohode deset dana redom, po svakom vremenu, usred noći. Životne namirnice postale su zadnjih deset godina mnogo skuplje. Jaja su prije stajala, četiri pfeniga, a danas osam ili devet; maslac šesnaest pfeniga, a sad jednu marku! — I čekati moramo — čekati! Kadtad dođe već i drugo dijete, a porod prvoga još roditelji nijesu platili. Osobito seljaci teško izdaju novac. S radnicima je u tom pogledu mnogo lakše. Oni uredno plaćaju pristojbu — a ako sami imaju kadkad premalo plaće, to je druga stvar. U takovim slučajevima sam već više puta ženi potajno vratila pet maraka, kad sam primijetila, da ljudi skoro ne mogu da skupe toliko novaca, a preponosni su, da ostanu dužni. Bilo bi najljepše, kad bi primalje bile činovnici, kad bi sav posao mogle majkama besplatno učiniti! Država bi trebala ubirati namet od imućnih porodica. Dosad ne izgleda, da bih ja mogla doživjeti takvu novu uredbu! — Drugarice u gradovima se veoma tuže, da tolike žene idu roditi na kliniku. Klinike imaju svoje vlastite primalje, a to za druge znači veliki gubitak na porodima. Zar se to ne bi moglo urediti tako, da žene smiju uzeti svoju mjesnu primalju? Kod nas nitko ne misli na to, da li će svojim planovima i poduzećima drugome naškoditi ili ne!

Razumljivo mi je, da žene rado idu na kliniku. Tamo je sve pripravljeno. Uštede sebi posao, uzbuđenje i troškove. Ako je stan tijesan i malen, dolaze još i druge poteškoće. S druge je strane to nekako tuđe, drugačije, nego porod kod kuće. Zacijelo se gube čustvene vrednote, kad se čovjek više ne rađa u svojoj obitelji i u svom domu, nego ga jednog dana u svježnjiću unesu u kuću.

Ali nisam to htjela pripovijedati. Malo sam zastranila. Dakle! Na skupštini je rečeno i to, kako je čudnovato, da su ljudi posvud počeli govoriti o ratu i o boljim vremenima, koja će doći iza rata. Danas bi rekli: veliki događaji bacaju sjenu daleko před sebe Onda to nismo znale sebi protumačiti. Dvostruko je nerazumljivo, kako se može govoriti bez podloge i uzroka o ratu i o uništenju upravo nama primaljama, koje često u brigi čekamo na vratima života, kad na svijet dolazi novi čovjek i koje svaki dan vidimo i čujemo, koliko mora pretrpjeti mati...

»Ta ne pogodi svaka kugla. A mnogome bi bilo korisno, da ga uzmu na neko vrijeme temeljito u školu...«, ustanovila je gospođa Herzog pri trećoj kavi. »Ostavila bi ga želja za lokanjem...«

Taj obrat na stvarni primjer bio je tako nenadan, da ga nisam mogla spriječiti. Uplašena sam se ogledala na mladu majku. Ali ona je ostala posve ravnodušna. Zacijelo je danas isto tako mislila. Tri godine braka s jednom poznatom pijanicom mogu zacijelo uništiti najružičastje oblake i najsvijetlije nade.

Sad je bila tri godine udana i očekivala je četvrto dijete. Svakih je deset mjeseci imala po jedno. Bijedne, jadne stvorove; rođene nekoliko nedjelja prerano. Najstarije dijete još ne zna sta-

jati, a tu je već četvrto! Rijetko sam gdje vidjela toliko bijede i zanemarenosti, koliko ovdje. Nečistoća i prnje — drugo ništa. Samo najpotrebniji namještaj. Sve drugo je muž već propio. Troje djece leži u jednom krevetu, u kojem je strunjača napola istrunula, jer je uvijek mokra, a nikad se ne osuši. I najstarije dijete još ne zna reći, kad mu je nužda, da o mlađoj i ne govorim. Posteljina je također sve prnja i krpa. Baka bi već davno bila uzela djecu k sebi, bar na neko vrijeme, ali joj to muž ne dopušta. Nekoć se je svim sredstvima opirao kćerinoj udaji i sada ga se nije moglo sklonuti, da pomogne kćeri. Nek sad jede, što je sama sebi skuhala!

Muž je notorna pijanica, ali tako lukav i podmukao, da se s njim ne može izići na kraj. On je tehničar u tvornici i obavlja u redu svoju službu, što me začuđuje. Ali večer za večerom dolazi do besvijesti pijan kući. Ženu je zloupotrebljavao, kako mi se sama tužila, samo po noći. Ako je pokušala da ga odbije, nastajali su strašni prizori, u kojima je ona podlijegala sili, jer je bila malena i slabunjava žena, a on snažan i plećat čovjek. Tako je u toku malo godina u braku napustila svaki otpor. Kako se to često događa u životu: žena je unatoč svega volila muža.

Zagonetka, koju ne znam odgonetnuti, ali je činjenica. Žena mužu može biti tako odana, da jednostavno ne može živjeti bez njega unatoč njegovog nečovječnog postupka. U tom slučaju bio je uz to još i jedan ćudoredni razlog:

»Ako odem i rastavim se, Lisbet, što će biti s njim? Ne će li potpuno propasti? Unesrećit će još i druge djevojke? Ja sam već s njim vjenčana. Možda će to jednom uvidjeti. Da se mogu još jednom odlučiti, e onda... ali sad se već dogodilo...«

Opominjali su je. Župnik, učitelj, doktor Wille i ja smo je veoma odgovarali da se ne uda za čovjeka, koji je već pred ženidbom bio velika pijanica. Njen se je otac protivio svim sredstvima. pokazali smo joj bijedu najcrnijim bojama — i, kako se sad vidi, još nedovoljno crnim!

»Ah, kad se uzmemo, bit će zacijelo drugačiji. Popravit će se meni za ljubav. Pije samo za to, jer nema pravoga doma. Odučit ću ga... Ljubav može sve...« branila se proti svakog pametnog savjeta. Pijanice su, kako je poznato, veoma darežljivi obećanjima i isprikama; dala se od njega upravo zaluditi.

Nekoliko nedjelja je bilo dobro. A onda je nastala bijeda, koja je bivala sa svakim djetetom veća. Već dugo vremna je uzdržavanje obitelji prepustio majci. Ona je služila opet u pisarni kao i prije udaje. A nije bio vjeran ženi, i ako mu se ona nikad nije uskratila; treće je dijete skoro oslijepilo od sifilisa. Čudi me, da dolazi još četvrto, kako će biti s njim...?

Ove godine, 1912., smo dobili lapisove (Kredejeve) kapljice za oči i naputak, kako da ih upotrebljavamo kod sve novorođenčadi kao zaštitno sredstvo; bio je samo naputak a ne službeni propis. Naš općinski odbor mi ih nije dopustio nabaviti, jer da to kod nas nije potrebno. Ja sam ih ipak nabavila i upotrebljavam ih kod nas, ali moram šutjeti.

Konačno se rodilo dijete. Jadno, da se Bog smiluje. Posuto čudnim krastama. Učinilo je najbolje, što se za njegove prilike moglo zamisliti — umrlo je sat poslije poroda. Krštenje za nuždu još je pravodobno primilo.

Po otrcanoj postelji puže i cvili troje jadne djece: jedno slijepo, drugo dvoje rahitično, slabo

hranjeno i duševno, čini se, ispod prosjeka. Mati plače za mrtvim djetetom. A za malo dana će začeti i peto — ako spolna bolest ne prouzroči neplodnost. Kakove će biti moralne kakvoće takove djece? Kako će biti s njihovom nasljednom opterećenosti. Uistinu je čovjeku potrebna skoro nadljudska vjera, da se može u takovim slučajevima držati mišljenja, da je najgorji život bolji nego nikakav...

Majci sam rekla da je bolesna i da se mora ići liječiti doktoru Wille. Na žalost je otišla Marxu, istom onda, kad je već začela peto dijete. Kojim razlozima ju je nagovorio, neznam. Svakako je izvršio zahvat i jadna mati je pri tom iskrvarila. Marx je iste večeri otputovao u Švicarsku. Nije to jedini ljudski život kod nas, koji on ima na duši.

Danas je praznik u našem mjestu. Prva misa i ujedno svatovi. Moja prva djeca: Josip ima prvu misu, a Pepica svadbu. To slavi cijelo mjesto. S prozorčića na krovu viju se zastave u raznim bojama. Ulice su čisto pometene i posute zelenim lišćem. Uzduž kuća stoje svježe breze. Cvjetni vijenci viju se u velikim lukovima od prozora do prozora i dalje preko cvatućih grmova. Kao na Tijelovo stoje i danas male djevojčice u bijelim haljinicama, s vijencima u kosi, pred školom i čekaju veliki trenutak, kad će smjeti pratiti novoposvećenog svećenika u crkvu k prvoj žrtvi svete mise. Glazbe iz susjednih mjesta, društva sa zastavama stoje također već pred željezničkom postajom. A na nebu se sunce toplo smije i veseli s nama.

Blagdan. Josip kao mladi svećenik, a Pepica kao sretna nevjesta. Dobro se udaje. Za drugog

ravnatelja i trgovačkog vođu velike predionice. Zavidi joj cijelo mjesto. Koliko su se trudile druge majke i druge djevojke, da osvoje tog čovjeka i nije im uspjelo. I njoj, koja se za njim nije ni obazrela, koja na to uopće nije ni mislila, pala je u dio velika sreća. Pepica je veoma pristala, kao slika lijepa djevojka. Nije ni o njoj manjkalo zlobnih primjedaba. Ali posve neistinitih. Pepica je išla ravno svojim putem i nije se dala ničim zavarati; nije popuštala — osvojila je muža. Bit će to sretan brak, ako svi znaci ne varaju.

I ja sam prisutna na današnjoj svečanosti. Sasvim »službeno«, među pozvanim gostima. To je rijetka zgóda, da je babica pozvana na kakvu obiteljsku svečanost, osim krštenja. Mi smo samo »potrebno zlo«. S različitim potrebama i brigama dolaze k nama; zovu nas, kad upravo moraju. Ali sve u svemu su vrlo zadovoljni, ako nas ne trebaju. Radije nam gledaju u leđa nego u lice. Pravo to nije — ali je ljudski.

»Dobra primalja je zapravo mati općine. Poznaje bolje nego itko drugi u mjestu sve brige i potrebe. Pa zar da ne sudjeluje i u radostima i dobrim danima?« Tako je rekao poglavar kolodvora, kad je došao po mene, da idemo na gozbu. Time je zabio čavao u glavu. To se može reći. Opasnost, da će to sad svi nasljedovati i da mi primalje od samih svečanosti ne ćemo dospjeti da vršimo naše zvanje, nije velika u ovom slučaju. Za to je stvar previše jednostavna i naravna.

Pepica je današnji dan pošteno zaslužila. Kad je Josip odslužio vojsku i htio da postane svećenik, bio je jedan od njegove braće u prvoj školi, a drugi na sveučilištu. Najstarija sestra se htjela udati. A za sve je bilo premalo novaca. Onda još nije bilo dodataka za djecu. Bilo je još troje

mlađe djece ... Tako je petnaestgodišnja Pepica odlučila, da ide u tvorničku pisarnu. Htjela je zasluživati, da može pomoći bratu za školovanje. Spretna i pametna, kakova je bila, munjevitom je brzinom naučila stenografiju i pisanje na stroju. Onda sam govorila s tvorničarom i ravnateljem, da je namjeste. Još nije bio običaj uzimati tako mlade djevojke, ali su je uzeli.

»Ne daj, dijete, da ti tko što poklanja«, upozorio ju je poglavar stanice. »Ne primaj darova. Ne primaj pozive. Čuvaj svoju slobodu, da si za nikoga ne moraš raspitivati.«

Doskora su se svi u poduzeću čudili njenoj okretnosti u poslu i sigurnosti njenog ponašanja. Budući, da je bila zgodna djevojka, počelo je odmah udvaranje. Neki su pokušavali malim poklonima, pa su odletjeli. »Zahvaljujem, načelno ne primam poklone«, rekla je Pepica i vratila stvari, da ih nije ni pogledala.

Pokušavali su zatim drugim sredstvima: pozivima za kazalište i na koncerte. »Veoma ste ljubezni, ali zahvaljujem!« primjetila je Pepica. »Ako hoću kuda ići, sama ću kupiti ulaznicu.«

»Još ste tako staromodni, gospojice?«

»Ne, nego tako moderna, da imam hrabrosti i radim ono, što smatram da je ispravno. Ne želim biti nikome obvezna na zahvalnost i hoću da sačuvam slobodu.«

»Kako ste veliki! Ta i vi potječete od istog prajmuna kao i mi svi ...« usudio se jedan prigovoriti.

»Još nitko nije vidio, da je majmun postao čovjek. Ali da ljudi postaju majmuni, vidim svaki dan,« odrezala je Pepica. Svojom prirođenom oštroumnosti; predobila je šaljivdžije, a polagano našla je i svoj mir. Samo jedan, rođak tvorničara,

bio je jednog dana dovoljno drzak, da sebi priušti malu nježnost i pogladio ju je po obrazima. Onda je Pepica rekla namjerno tako glasno, da su svi čuli:

»Molim, ručnik visi u garderobi. Nisam ovdje namještena kao krpa za vaše prljave prste!«

»Drska žaba«, zamrmljao je odbijeni, ali je zato raslo poštovanje pred malom djevojkom. Polagano su postupali s njom kao s pravom damom i čuvali se, da joj ne dođu preblizu. Pepica nije bila drska; naprotiv, prijazna i uslužna, doklegod su drugi ostali u dozvoljenim granicama. Zato su joj misli bile kod posla; radila je izvrsno. Napredovala je. Polagano je svratila na sebe pažnju trgovačkog ravnatelja u tvornici. Morala je sada stenografirati kod osobito važnih rasprava i raditi prepise za sjednice i savjetovanja. Postala je osobna tajnica, a da to nije ni opazila. Plaća se ravnala po poslu, jer onda još nisu tarife, kao danas, sve uredile. Ravnatelj nije imao o djevojkama osobito mišljenje; kao i sva gospoda, koja imaju iskustvo za sobom. Ali ovu je poštovao. I to sve više. Kad je Pepica jednom bila bolesna, toliko mu je manjkala, te je odlučio, da je slijedeći dan obiđe. Tako je došao u obitelj poglavara stanice.

»Trebate nam, gospođice Stein; morate brzo doći«.

»Nitko nije nenadoknadiv, rekao je sam Bismark. Kad moj brat bude gotov za dvije godine, onda ...«.

»Onda, nas valjda ne kanite napustiti i postati njegova domaćica? To ne ide ...«

»Mjesto je već popunjeno. Na njeg čeka naša mala, najmlađa sestra. A ja ću postati nešto drugo. Sestra za dojenčad ...«

»Zar baš moraju biti tuđa djeca?«

»To ne mora, ali čovjek ne zna, da li će doći do svojih...«

Brbljalo se sasvim bezazleno u krugu obitelji.

»Da li ću dobiti pravoga muža, takvog, kojeg bi htjela za oca svojoj djeci, da mogu preuzeti odgovornost zato...«

»Imate dovoljan izbor«.

»Ah, ta to nisu nikakovi muževi, koji trče za svakom suknjom i misle, da si smiju uz šalicu čokolade dozvoliti razne drskosti — to su — žalosne prilike!«

Od toga dana je ravnatelja uhvatila prava ljubomornost. Ako netko dođe, osvoji Pepicu i njemu je uzme... u duhu mu je već zakrenuo vratom! To se ne smije dogoditi. Kad se Pepica vratila, odjednom je znao, što treba raditi, da zadrži sunčanu zraku. Zapravo je bila šteta, da se takova ljepota djevojka praši u uredu kao stari spisi, a njegov je stan bio prazan. Imao je dvije uređene sobe, koje je spremala stara dvorkinja. Što ga je sprečavalo?

Nije bilo lako njoj se približiti. Kad je jednog dana nakon dugog razmišljanja pokušao vodu navesti na svoj mlin, Pepica ga je pogledala tako prijekorno i žalosno, kao da joj se srušilo pol neba i rekla samo: »Ali gospodine ravnatelju!« Suze su joj zasjale na očima...

Konačno se sjetio, da je najbolji stari, prokušani put.

Otišao je još istog dana poglavaru stanice i zaprosio njegovu kćer. Sa zetom je otac mogao biti zadovoljan. Bio je pošten, ispravan čovjek, iste vjere i osiguranog namještenja. Pepica je već davno zavolila ravnatelja, a da to nije ni znala. Tek je današnjeg dana opazila, da je nešto drugačija nego inače. Bila je gorko razočarana i ožalošćena, da je i on takav kao ostali! Ali se zabluda brzo razjasnila. I sunce se opet smijalo...

Pepica je htjela da ostane u službi, dok Josip ne svrši svoj nauk. Otac je nerado dopustio, da i u buduće radi zajedno sa svojim zaručnikom.

»Dijete, čuvaj se i ostani čista. Uvijek misli na to, da sve mora tako biti i ostati, da te mati i ja u svako doba možemo vidjeti i da se nikad ne moraš stidjeti. Častan cjelov, da. Ali ne previše, dijete, ne previše. Ne izgubi se sad, kad si se već tako dugo valjano držala. I pred dragim zaručnikom moraš bezuvjetno čuvati svoju čistoću«.

Jednom se ravnatelj malo zaboravio u razbuktanoj strasti. Odmah se bunilo djevojčino srce.

»Pavle, za koga ti mene danas držiš? Zar sam ti za to dala povoda? Ako ti sutra ne budeš došao i molio me za oproštenje, mi se rastavljamo...« i otišla je jedan sat prije uredovnog vremena.

Drugog dana, u nedjelju, stajao je ravnatelj već u osam sati ujutro pred postajom, neodlučan, da li bi već sad smio pitati za Pepicu. Tek je sada pravo znao, kakovo blago ima u djevojci. Bio je prepošten, a da ne uvidi, kako se nedolično ponio.

Kad sam godinu dana nakon svadbe, malo prije početka svjetskog rata, pomogla na svijet prvoj maloj djevojčici, doznala sam tu povijest zaruka. Pripovijedao mi je sam ravnatelj, dok sam bdjela uz njegovu ženu, kad se govori o svemu i svačem.

»Kad bi sve djevojke bile takove, kakova je nekoć bila moja žena, zacijelo bi velika množina brakova bila sretna. Vjerujte mi, da je to ta najranjavija točka, na koju pri svim reformama nitko ne misli: čistoća prije braka. Kad bi je reformatori ljudima opet mogli dati, bio bi bračni problem devedesetpostotno riješen«.

Tako je moja Pepica sebi položila temelj za sretan brak. Muž je pravodobno naučio, da svoju ženu od srca štuje, te ni najmanja sjena prošlosti ne leži na mladoj sreći. Kuća nije zidana na pijesku, sagrađena je na stijeni.

*

Bilo je kobnog 31. srpnja 1914. Nastalo je vedro ali sparno ljetno veče. Seljaci su brusili kose. Na poljima stoji žito zrelo u sunčanom žaru. Još nekoliko dana, pa će započeti žetva. Ovdje i ondje su već poželi raž, jer im treba slame, da njom vežu druge snopove.

Onda je nastalo šaputanje po selu; raslo je kao oluja. Općinski sluga je s velikim zvonom u ruci provalio iz općine u selo na desno; stražar s rogom, kao kad je požar, na lijevo. Tvorničke sirene su zavijale. Otvorila su se velika vrata tvornica i bacale velike množine radnika sat ranije u ljetno veče. Uzbuđeni su se ljudi žurili. Odjednom su se prestali okretati svi točkovi.

Dapače su i crkvena zvona počela zvoniti . . .

»Što se dogodilo«, pitala je tjeskobno i uzbuđeno mati, pri čijoj sam postelji čekala od jutra. »Požar?«

Pristupila sam otvorenom prozoru. »Rat! Rat!« zazvečalo mi je kao krik iz tisuću srca. »Rat s Rusijom! Rat s Francuskom! Opća mobilizacija! Već sutra moraju muškarci ići . . .«

»I mi idemo s njima! Svi idemo s njima! Mi ćemo im pokazati, što je Njemačka! Proći će ih volja, da ikog napadaju! Ne ćemo čekati, da nas pozovu! Idemo dobrovoljno . . .« vikali su i kričali mladići međusobno: mladi ljudi iz tvornica i ureda, seljaci i sluge. I kao sami od sebe složili su se u dugu povorku i išli ulicama pjevajući davorije.

»Rat«, rekla je rodilja. »Dä, rat . . . a mir je tako dragocjena stvar . . . mir u kući . . . u srcu . . . zar mora na prostranoj zemlji drugačije biti?

Znaju li ljudi, što je rat? . . . što je to, cijele se mjesece boriti za život? . . .«

Jedna mati sita rata ležala je u porođajnim mukama. Pobjednica, kakovu se rijetko može sresti. Kako je njeno ranjeno srce čeznulo za mirom i počinkom, a vani su ljudi klicali ratu . . .

Sedam mjeseci, toliko je vremena bila udata, trajalo je i njeno trpljenje; borba za dijete, koje je nosila pod srcem i koje se sad imalo roditi. Bila je kućna pomoćnica kod gospođe Wille. Tako je upoznala u mjestu Otona Bertroux, veoma marnog i domišljatog stručnog tvorničkog radnika. U sastavljanju boja za različite vrste tkanina uvijek je potajno pravio pokuse, da iznađe što bolje, i doista mu je kadšto uspijevalo da dobije nove osnove boja. Tako su mu prepustili malen prostor u laboratoriju. Rijetko je bilo, da koje veče nije bio tamo.

Ali bog ljubavi je podmukao. Našao je put i do njega. Na nekoj šumskoj veselici sanitetskog odsjeka sreo je Elzu. Upalio se. Zapravo mu to nije bilo nezgodno, jer ženidba pruža mnogu korist. Isposlovao je pravo na radnički stan i potajno već izabrao jednu od novih obiteljskih kuća vani kod šume. Tamo je namjeravao da udesi i kutić za svoje pokuse, da može neovisno o tvornici nastojati oko izuma; jer je čvrsto vjerovao u svoj genij i veliku sreću, koja mu je namijenjena. Zato nije mnogo premišljao, nego je Elzu — nakon što mu je ona na njegove žestoke molbe sve dala — uzeo i za zakonitu ženu. A bio je i čuo, da ona ima nešto imovine, što nije bilo istina. Što je uštedjela, trebala je za novo kućanstvo.

Bilo je prvo veče u vlastitom domu. »Slušaj, meni se čini, da ne ćemo dugo sami ostati«, rekla je Elza svome mužu. »Zlo mi je zadnjih nedjelja, moram povraćati . . .«

»Valjda si poludjela!« izderao se. »To bi mi upravo još trebalo. »Ne trebam nikakovo kopile za deset godina, jesi li razumjela! Ako je to sav miraz, koji mi donosiš, onda . . . onda . . .«

»Ta ipak je tvoje! Upravo je tako tvoje kao i moje. Zašto si bio tako nasrtljiv i nestrpljiv u svojim zahtjevima? Što se mene tiče, mogli smo još dugo čekati sa ženidbom«.

»Ne dolazi mi s tim starim moralnim propovijedima. Zato su muž i žena na svijetu, da pripadaju jedno drugomu, da se daju i primaju, kako je to u naravi. Danas — sutra — prekosutra — kako ih želja pokreće i tjera. Zašto bi se umjetno silila na čekanje? Svaki je čovjek gospodar svog tijela. I ti također. Znat ćeš, što rade druge žene, kad ne će da imaju djecu«.

Mati je umuknula. Bilo joj je kao da joj se srce u prsima sledilo od takova govora. Dakle takav je bio čovjek, komu se dala u vlast! Tako započinje brak? Obuze ju ledena groza, jeza pred budućnosti, koja je bila pred njom. Stresla se kao od groznice, ustala i legla u postelju, a da nije progovorila ni riječi.

Tako je prvog dana bačen razdor u novi dom. Sutradan otišao je muž na posao — bez pozdrava. O podne nije došao kući na objed, a naveče je očigledno previše pio. Obasuo je ženu putenim nježnostima. I ona je to trpjela djetetu za ljubav, i ako joj se od jučerašnjeg dana sve zgadilo. Tako je bilo četrnaest dana. On se je u svojoj prvoj jarosti bio pretplatio na objed u tvorničkoj gostioni, a bio je preponosan da opozove narudžbu,

a preškrt, da je pusti da propadne. Svako jutro grizao se radi nepotrebno izdanog novca; a o podne je opet podlegao.

»Kako je dakle? Da li si se pobrinula za ono, što treba? Nemoj ni pomisliti, da mi napraviš šalu!« rekao je dvije nedjelje kasnije. Bez riječi metnula mu je Elza pod nos knjigu: »Pravo nerođenih«.

»Prokleta popovska izmišljotina! Lako je njima govoriti! Zar možda oni uzgajaju djecu?« Bacio je knjigu u kut, a da je nije ni pogledao. »Putuj u grad k vještaku, kamo idu i druge žene. Inače se rastavljamo!«

»Ne! Ako se doista ima roditi dijete, kako ja nagađam, onda ono ima pravo na svoj život i ja ga se ne ću dotaknuti«.

»To se usuđuješ reći meni u lice! Dakle mi uskraćuješ poslušnost! Tko je gospodar u kući, ti ili ja?« U nerazumnom gnjevu zgrabio ju je za kosu i udarao nogama. »Ja ću ti pokazati, što treba da radiš . . .«

Budući da se Elza od nenadanog straha onesviještena srušila, došao je k sebi. Ipak ju je ostavio na podu da leži i otišao kao da se nije ništa dogodilo. —

Slični su se prizori ponavljali svakih nekoliko dana. Izmjenjivali su se s upravo isto tako nerazumnom i divljom putenosti, na što ju je nastojao skloniti lijepim nagovaranjem, dapače i poklonima. Kako je prolazila nedjelja za nedjeljom, a hrabra žena nije poduzela ništa, da odstrani dijete, bivao je sve okrutniji i grublji. Znao ju je mučiti sotonskom lukavošću. Nije joj dao više ni novčića u ruke i sam se brinuo i za najmanje životne namirnice, da ona ne može pripraviti potrebne stvari za očekivano dijete.

Jednog dana došla je mati k meni i izjadala mi svoju nevolju, jer nije vidjela nikakovog drugog izlaza; nije već imala hrabrosti, da i dalje tako živi.

»Gospođo Burger, ja više ne mogu. Sad je tek peti mjesec. A ako mi naruči onog nevaljalca u kuću, kako je jučer rekao, onda — onda ću pustiti nek bude, kako hoće...« Gorko je zaplakala.

Tu je bila potrebna hitna pomoć! Pošla sam doktoru Wille. Iste večeri posjetio je Bertrouxa i molio ga, da dopusti svojoj ženi, da mu nekoliko nedjelja u kući pomogne, dok ne dobije drugu, jer sadašnja odgojiteljica djece hoće otići. A Elza pozna dobro kućanstvo; i neka odmah dopusti da Elza pođe s njim, da njegova žena po noći ne bude sama, jer on mora na selo po poslu. A gospodin Bertroux neka dolazi za to vrijeme k njemu na objed, dok njegova žena bude tamo, jer mu je on tako reći otimlje... Naravno, da bi se Bertroux strahovito rado usprotivio, ali je imao nečistu savjest i nije se usudio. Ako njegovo ponašanje prema ženi izađe na vidjelo, moglo bi za njega postati neugodno. Zagrizao je dakle u kiselu jabuku i igrao uglađenog supruga, te odnio svojoj ženi kovčeg napunjen u brzini s nešto rublja u vilu »Rodino gnijezdo«.

Tako je jadna mati imala bar nekoliko boljih nedjelja. Njen je muž pri objedu, doduše, uvijek nastojao, da joj nešto rekne, ali mu ponajviše nije uspijevalo da bude s njom na samu. A kad mu je s vremena na vrijeme to pošlo za rukom, vidio je, da je sve uzalud. Elza je opet imala novaca i natjecala se s ljubeznom doktorovom gospođom, da sve pripravi za dijete.

A za nekoliko nedjelja je doktor Wille za objedom rekao:

»Čestitam, gospodine Bertroux. Ustanovio sam, da vam je žena u blagoslovljenom stanju. Tako otprilike u šestom mjesecu. Veliko je to veselje, kad čovjek zna, da je otac...« I ovaj put mu nije preostalo drugo nego škripanjem zubi ugušiti svoj gnjev. Da su ga prevarili, nije na sreću opazio.

Nekako osam nedjelja pred porodom mati je htjela da se vrati svojoj kući. Muž je počeo veoma siliti na to. Činilo se, kao da se pomirio sa sudbinom. Konačno se sad, kad je trudnoća bila javno poznata i toliko uznapredovala, nije moglo ništa posebno dogoditi. Ipak smo se svi prevarili u svojim lijepim nadama, jer je uboga mati puna modrica i masnica. Dijete dolazi četiri nedjelje prerano — i suze, koje upravo teku njenim obrazima, kad je izrekla riječi pune čežnje za mirom, govore mi glasno i jasno...

U taj čas dojuri u sobu muž. »Rat, rat s Francuskom! A ja sam Francuz... što da radim... Mon Dieu... što da radim... da se vratim u domovinu, da se dam ustrijeliti? Ne pada mi na pamet... Kamo da idem?«... ni riječi za ženu! Brine se samo za svoj dragi »ja«. A ja se rasrdim.

»Čekajte još malo. Onda će vam već reći, što ćete raditi. A sad, molim, izađite. Pri svom poslu ne trebam muškaraca, koji dižu toliku galamu...« Tako sam ga otpravila. On sebi vani sprema putni kovčeg i opet rasprema. Trči na ulicu i vraća se opet. Vrze se unaokolo kao lud. — Tako se rodio Perica. Dobro sakriven leži na srcu vjerne junačke majke. Sam Bog zna, koliko je trpjela za dijete. Ali otac se i ne obzire na njega. Toliko ima brige, da zaštiti svoj jadni dragi »ja« pred opasnostima, koje prijete —

bila je sreća, da je tri dana kasnije bio interniran. Inače bi još sašao s pameti.

Junaka je bilo u ratu i junačkih otaca, koji su poginuli za slobodu domovine, a tim i za svoje obitelji. Svagdje stoje spomenici, da im sačuvaju uspomenu. A junačkih majka bilo je i ima u svim vremenima. Mrtvo kamenje ne obznanjuje njihova imena. Ona žive u srcu njihove djece — u srcu Božjem. Upisana su za svu vječnost u knjigu života.

*

Već smo sedam dugih mjeseci u svjetskom ratu. Brže nego je itko mislio, snašla nas je teška kob. Kao da je glupa, nepromišljena riječ, koja je toliko puta izgovorena, razriješila grdosiji okove. A sad bjesni okolo na granicama i bljuje nesreću i propast na svu Evropu. Prvog kolovoza, kad je žito već bilo spremno za žetvu, odložili su seljaci kose. Radnici su navirali iz tvornica, koje su prestale raditi. Trebalo je braniti domovinu! Najednom je zavladala takova jednodušnost među starima i mladima, bogatima i siromasima, visokima i niskima, kakovu se prije nikad nije doživjelo. Opća opasnost, koja je prijetila, izbrisala je protivnosti i združila duhove.

Tvorničke radnice pošle su sa seljakinjama u polje. Pomagale su, kako su znale, dobro i loše, spremiti žito i obraditi polje. Za zahvalnost su dobile kruha i krumpira, brašna i jaja, čega je bilo u gospodarstvu. Novaca je na selu uvijek bilo malo. Radnicama je i tako bilo pravo. Kad su imale svagdanji kruh, nisu trebale novaca, da ga kupe.

Za nekoliko mjeseci se slika promijenila. Napredovanje na bojištu promijenilo se u nesretnu položajnu borbu. Nestalo je nade u skori svršetak. Počeli smo se pripravljati na dugotrajno

ratno vrijeme. Tvornice su opet primale radnike. Počela je raditi dapače i tvornica cementa. Trebalo je zadovoljiti vojne potrebe. Radilo se punom parom. Što je imalo ruke, moralo je u tvornice. Žene i dječaci, koji su jedva izašli iz škole, stupili su na mjesto otaca, koji su bili na bojištu. Doveli su ruske ratne zarobljenike dijelom na gospodarstva, a dijelom u kamenolome i tvornicu cementa.

Socijalne ustanove su nam skoro došle preko glave. Osim škole za malu djecu, koja je već dugo postojala, ustanovili smo još čuvalište, u koje su majke davale preko dana najmlađu djecu. Imala sam mnogo posla, da sve nadzirem. Nekoje bolje gospođe kao žena upravitelja tvornice, liječnikova gospođa, Pepica i druge valjano su pomagale. Razdijelile smo upravu. Kad sam bila službeno spriječena, zastupala me je moja sestra.

Ustanovile smo još zajedničku kuhinju, da djeca, čije su majke bile u tvornici, a i same majke, barem o podne imaju toplu juhu; nisu imale vremena, da same kuhaju. Prvih mjeseci bilo je razmjerno mnogo poroda. Tu sam vidjela, kako su ženske često već oslabile. I to je upravo bio uzrok za ustanovljenje pučke kuhinje, čije vodstvo smo predali gospođi Bertroux.

Postepeno se činilo, da će se sadanje stanje rastegnuti u nedogled. Žene vojnika su dobivale svoju potporu, a većinom su uz to još i same zasluživale. Oskudice u pravom smislu riječi onda još nije bilo. Ali desetero se djece već prve godine rata samo kod nas rodilo kao siročad.

Jednog dana pozvao me doktor Wille: »Dođite i vi, da pomognete gospođi Rot. Gospođa Rot je nakon trinaestgodišnjeg braka bez djece napustila svaku nadu, da će roditi dijete. Bila je blizu

četrdesete. I gledajte — kad je došao njen muž na dopust — doista je začela. Činilo se, da se sama narav brine, da izravna gubitak ljudskih života. Takovih izuzetaka je u ratu bilo posvuda. To znaju sve drugarice. Gospođa Rot se veoma brine, da ne bi pošlo po zlu obzirom na njene godine. Zato je odmah poslala po liječnika. Ali porod je bio sasvim normalan, a majčino veselje radi kasnog djeteta neopisivo.

»Sad nisam sasvim sama na svijetu. Ako se mom Hermanu što dogodi, bar je dijete kod mene. Lisbet, ako imate kakovu siromašnu majku, rado ću se brinuti za još jedno dijete.« Rotovi su bili imućni i mogli su to priuštiti. Zato nisam dozvolila, da mi to dvaput kaže. Koja bi primalja bila u neprilici zato, da može sirotoj ženi učiniti nešto dobro? Uistinu, takova ne bi imala nikakova razumijevanja za svoj poziv!

»To mi upravo dobro dolazi. Već nedjeljama se domišljam, kako da pomognem gospođi Brem.«

»Krojaču, onom sušićavom? Zar je tamo opet što?«

»Dà, gospođo Rot, opet. Zlo je, gotovo još gore, nego je bilo kod Herzogovih. Svakih devet mjeseci dijete. A žena je skoro tako propala, kao i muž. Sušićava nije; ali nema što da jede. Zaslužiti ne može dosta. Radi samo po nekoliko mjeseci. On je samostalan obrtnik, nije ni u jednoj bolničkoj blagajni, ni u jednom osiguranju, a zemaljska vlada ne će ništa više da učini, kad je slučaj beznadan. On već godinama ne radi.«

»Čini mi se, da on nema dosta energije. Zacijelo bi mogao još malo raditi.«

»Ali ljudi se boje, da mu daju posao radi zaraze.«

»I da ti ljudi nisu dovoljno razumni, da ne rađaju djecu...«

»I na to sam već mislila. I višeput o tom govorila s gospođom Brem. Ona voli svog muža. On je bio valjan čovjek; samo se nakon dvije godine razbolio. A sad ona kaže: — On je moj muž i ja moram križ s njim nositi. Takovi bolesnici imaju posebno veliku potrebu za bračnom ljubavi. Ja to znam. I svaki dan vidim, kako moj muž trpi, što je tako, da nema snage da bude drugačiji.«

Onda je gospođa Rot razmislila i rekla: »I ja se ne bih mogla mome mužu uskratiti, kad bi tako bilo. I ja bih morala biti njegova žena. U takovom slučaju žena ne može muža jednostavno tvrdo odbiti. Razumno će uvijek popustiti, baš zato, jer ga voli i jer joj se u svojoj bolesti tako smili.«

Kad se navede razgovor na to, gospođi Brem dolaze odmah suze na oči: »Dobro znam, da mi se u cijelom mjestu rugaju: što mi treba toliko djece! A ja uvijek mislim: moj muž je sad tako bolestan. Tko zna, koliko vremena ću ga još imati. Ako umre, kajat ću se za svaku tvrdu riječ i svaki dan, koji nisam prema njemu bila dobra. To bih sebi predbacivala i preko groba.«

»Lisbet, sada to dobro razumijem. Vidite, kad pomislim: da moj Herman sutra dođe kući i da se opet skoro mora vratiti u rat, možda za uvijek: i ja bih bila spremna na sve, što bi on od mene tražio...«

»A sad jadna žena dobiva peto dijete, svakih deset mjeseci po jedno. Sva su djeca bijedna. Da vjetar jače zapuše, srušio bi ih. A za ženu ne će nitko u mjestu da nešto učini.«

»Nije smjela krasti... to je sve ogorčilo.«

»Gospođo Rot, krađu, zacijelo, ne branim. Ali što je ukrala? Jednom košaru krumpira s njive, nakon što jedan dan nije ništa djeci mogla dati i nigdje nije mogla dobiti na vjeresiju koru

kruha. Kad bi koja druga u selu bila tako bijedna, rado bih vidjela, da ne bi otišla i uzela tamo, gdje ga ima u izobilju...

Drugi je put uzela nekoliko pelenica i kaputić s plota, da može nositi dijete s čistim i čitavim rubljem na cijepljenje kao i druge majke. Mislila je: kad budem došla kući, oprat ću ih i metnuti opet, gdje sam ih našla...

Tu je, na žalost, naišla na pravu. Debela stolarova žena, koja ima oštar jezik, trčala je za njom po cijelom selu i derala se...

A treći put je uzela par trijesaka, da bolesnom djetetu skuha čaj, a najmanjem da ugrije mlijeko. Strahota je za kršćansku zajednicu, da se može među nama naći tolike bijede.«

»Lisbet, idite odmah k njoj. Inače ne bih mogla spavati po noći, kad bih pomislila: tebi je tako dobro. Svoje si dijete zavila u čipke i vrpce, a jedna druga mati mora krasti, da ne skapa od gladi. Moja sestra neka vam pripravi punu košaru živežnih namirnica.«

»Otkako sam upoznala njenu veliku bijedu, uvijek na nju pazim — da jadna žena ne dođe na griješne misli. Dandanas se lako nađe »dobar« savjetnik, koji kaže: odstrani dijete. Ti ga ne možeš iznijeti. Sve bogate žene tako rade...

A druga dolazi i govori: čuvaj se ti, kad tvoj muž ne će da te čuva.«

»To se ne smije. To je protiv naravi. Gadila bih se sama sebi pred svojim mužem, da se takove stvari iznose na vidjelo i prave svakovrsne pripovijesti... to mora samo od sebe doći, da se tako združiš u pravoj ljubavi — zapravo sama ne znam kako...«

Gospođa Brem misli isto tako. Jednom mi je rekla: »Ne mogu reći, da se moram čuvati svog muža. S veseljem to za njega činim, jer ga volim.

On me ne sili. Ja sam tu za njega — i u ime Božje ne mogu drugačije...« Svaka čast ženi, koja je tako poštena prema samoj sebi i tako hrabro i vjerno na sebe preuzima posljedice istine. Stotine drugih bi se same pred sobom lažima sakrile...

»Teško je samo, kad je nevolja prevelika. Petoro djece nema što da jede. Nema više ni pelenica ni košulje. Sad dolazi šesto... i jedva će doći, već je možda sedmo... Lako je reći, gdje je četvoro, lako će i petoro. Zacijelo! Ali gdje petoro gladuje, šestome doista ne će biti bolje. Roditi dijete u gladovanje, u golu nevolju, strašno je za majku. Zato se ne bi smjeli čuditi, ako nešto učini...«

»Zašto u takim slučajevima ne pomaže ni Bog?«

»Jer je dao zapovijed o bratskoj ljubavi bližnjega, da čovjek pomaže čovjeku u nevolji... Zar je potrebno, da netko ovdje u mjestu tako oskudijeva? I ona nije jedina, kojoj treba pomoći.«

»Čula sam, da ona ne će ništa da primi. Inače bih već prije otišla k njoj.«

»Ovisi o tome, kako se daje. Ako se kaže: ti si jadna bludnica i ja ću se do toga poniziti, da ti pomognem — a zatim rastrubi svoj dar po svem selu — znate, gospođo Rot, takom daru se nitko ne veseli. Ali ako hoćete da budete krsna kuma djetetu, koje će se sad roditi, onda možete uvijek onamo otići i dati, koliko samo možete i hoćete. Kuma ima samo po sebi razumljivo pravo i dužnost, da se brine za kumče. To joj se ne zamjerava, to se očekuje od nje. Da mi katolici tako malo iskorišćujemo priliku da bližnjem pomažemo, a da ga ne pozlijedimo! Nikad to nisam mogla razumjeti.«

»U istinu, tako je!«

»Ja imam dva kumčeta, a moja sestra isto toliko. Nama je to dovoljno. Da ih je više, ne bi mogli pravo pomoći.«

Dijete gospođe Rot je još dvjema majkama bilo na blagoslov do današnjeg dana. Mnoge su druge žene — i neudane u samostalnim zvanjima — na taj način sebi pribavile nešto, što će ljubiti i za što će se brinuti; nadomjestak za vlastito dijete; pravi sadržaj za život.

*

»Pomislite samo, što mi je načinio moj muž! Sada se već ne ću dati odgovoriti, da ne zatražim rastavu! Preljub! Potpuni preljub! I hoće da mi u kuću donese dijete grijeha...« Sva izvan sebe dojurila je jedne nedjelje k meni žena inžinira Štarka. Upravo je dobila pismo iz vojne bolnice, čiji ju je sadržaj izbacio iz ravnoteže. Nježno sam je potisnula u naslonjač. Malo ceremoniozno, jer zavući stvar već je dobitak... Moja sobica se više ne čudi takim burnim nastupima. Već je mnogo šta doživjela.

»Gospođo Štark, zar vam već prije tri godine nisam rekla, da će vam se to jednom dogoditi? Vi svog muža svojim pretjeranim zahtjevima upravo gurate u preljub...«

»Zacijelo nisam svog muža nagnala u takovu neobuzdanu sjetilnost! Iz sve snage sam se trudila, da ga odvratim od njegovih zemaljskih želja...«

»To je istina, ali ste zapali u drugu skrajnost. Htjeli ste da prisilite muža na potpunu uzdržljivost, nakon što ste se za njega udali. A to je protiv smisla i biti braka. Za to ste trebali ostati neudani. Sjetite se na ono, što sam vam već onda rekla, kad ste prvi put pobjegli...«

»Htjela sam dati i primati duševnu ljubav. To nagonsko, što imaju i životinje, odvratno mi je... hoću da živim sveto i da svog muža vodim svetosti...«

»Što je Stvoritelj svijeta postavio u čovjeka, vama je prenisko? Tu moram primijetiti, da vaša svetost nema temelja. Mislim, naime, na poniznu spoznaju, da smo mi svi bez izuzetka siromašni, jadni ljudi, vezani na prirodne zakone i sile, kojima ne možemo izmaći; svakako ne vlastitom snagom. Uzmite jednom u ruke Sveto Pismo i pročitajte prva poglavlja, gospođo Štark. Bog je mužu dao ženu, da ne bude sam i da može s njom množiti potomke, da potomci napune zemlju ljudima i tako njom zavladaju. U tom smislu ponizno sudjelovati i svijesno se staviti u tu službu stvaranja za Boga, to je po mojem mišljenju pravo poimanje braka. Mi smo već prije o tom govorile. Ali vi do danas niste bila dovoljno hrabra, da stupite na to tlo. Zato se dogodila nesreća...«

»Često sam o tom razmišljala. Ipak bi to bilo napuštanje moga višeg cilja. Hoću da nadvladam zemaljsko i hoću da i muža povučem na taj put...«

»A sad ste oboje pali. Osvajati nebo uvijek je otežak posao. Onamo treba ići lijepo polagano. I nikad ne možemo prisiliti drugoga, da postane svet na onaj način, kako to mi želimo. Zar niste nikad čitali apostolovu riječ: Bolje je biti oženjen nego gorjeti! I drugu: Žena nek zasluži svoj spas rađanjem djece?... Svom mužu niste bili žena, kakovu je on trebao. Vi ste ga — da kažem apostolovim riječima — poslali gorućeg u rat; niste mu pomogli, da smiri nagone svoje naravi, kako to mora učiniti bračna drugarica. A sad se tužite, da je u dugim mjesecima tamo vani ugasio oganj.

Zar vam vaša savjest ne kaže, da ste tu vi prvi pogriješili?«

»Tako je strašno, što me nitko ne razumije! Svi traže od mene, da se snizim do muža mjesto da ga dignem sebi...«

»Izrekli ste istinite riječi. Ali samo tim, da se snizite k mužu i da ste njegova žena, kakvu on treba, samo tako ćete ga, kako vi kažete, uzdignuti. Ispunjajte mu njegove opravdane bračne želje radosno i s ljubavlju, onda će on zanimati i za vaše druge ideale i s vama će težiti na više. Ne smijete postati sveta mimo braka, nego treba da se posvetite zajedno s vašim mužem u braku, valjanim ispunjavanjem dužnosti u ženidbenom staležu.

Ispravno vršenje braka nije ništa zlo — kako se čini, da vi još mislite —, nego ispunjavanje Božje volje. Ako dobro shvatite bračne dužnosti i vršite ih s pravom namjerom, onda je to čudoredno, dobro i zaslužno djelo. Zar niste nikad o tome govorili s kakovim duhovnikom, kad su vam te stvari tako nejasne?«

»Ne! Ta oni nas žene ne razumiju! I oni su muškarci i drže s njima«.

»Najme, žene veoma rado tako misle, kad se duhovnici u nekim pitanjima s njima ne slažu«.

»Sad neka dakle radim stvari, od kojih se čovjek prije gnjušao kao od grijeha — i još da vjerujem, da je to dobro djelo...« »Gospođo Štark, vi ste već prije braka bilo krivo upućeni. Mi neudati i neoženjeni nemamo nikakvog razloga, da mrzimo brak s njegovim punim sadržajem. To je Božje djelo. Sveto i dobro. — Bezbožno je i zlo i kršimo Božje moralne zakone svijeta, ako prekoračujemo ogradu, kojom je osigurao brak; pa nečisto mislimo i želimo izvan braka, što nam

ne pripada. Previše ste pametni, a da to ne razumijete. Priznajte sasvim mirno i iskreno sebi i našem Gospodinu Bogu: pogriješila sam. Zahtijevala sam što nije moguće i što nije pravo, te uviđam, da tako dalje ne može ići. Zato ću se preokrenuti i poći drugim putem...«

»Ali uzdržljivost nije nemoguća...«

»Za onoga, tko hoće da tako živi, jest uz Božju pomoć moguća. Ali onaj, koji je sasvim protupravno na to prisiljen... Odgovorite sebi sami, tko može osuditi, ako padne? A najmanje to smije čovjek, koji ga je htio prisiliti...« »Ja se ipak ne mogu odreći težnje prema gore...« »Uzdržljivost nije jedino dobro, za kojim treba kršćanin da teži. Ljubav je vrijednija. Griješite i protiv ljubavi, kad mužu uskraćujete ženidbeno pravo; kad niste prema njemu dobri. Vjerno ispunjavanje dužnosti, kako ga zahtijeva sreća vašeg muža, neka bude cilj vašega pregnuća. U punoj ljubavi, dobrobiti, srdačnom veselju, strpljivosti i obziru prema slabostima, koje imamo: zar to nije dovoljno kreposti za vas u nastojanju na više? Mislim, da nikad niste o tome razmišljali, kako je to veliko dobro, da čovjek s Božjom pomoći smije stvarati novi ljudski život. Ta vi poznajete vrijednost duše? Pomislite: kad bi Bog jednu takovu dušu položio na materino srce i kad bi pred vama stajao i čekao vaš pristanak, zar vi ne biste rekli: tvoja sam služavka, neka mi bude po Tvojoj volji? Na to bih mislila, kad bih bila udana i kad bi trebala da ispunjujem ženske dužnosti prema svom mužu...«

Obje smo dugo šutjele. Mislim, da mi je danas uspjelo negdje u duši te čudnovate žene dirnuti u pravu žicu. Mnogo puta smo se već prepirale radi sličnih pitanja. Činilo se, da je sve uzaludno.

Išla je prema nebu svojim samovoljnim putem i htjela muža prisiliti, da ide s njom.

»Lisbet, a što sad da uradim? Ako donese dijete sobom? Takova sramota pred ljudima, već se i onako rugaju...«

»Zar dijete ne može ostati kod majke? Zapravo i pripada njoj!«

»Mati ne će da zna za njeg. Poslala je jednostavno dijete mom mužu u bolnicu i otišla. On piše: moje je dijete i savjest mi nalaže, da se za njega brinem. Ako za tri nedjelje dođem na dopust, donijet ću ga...«

»Na vašem bih mjestu otputovala odmah sutra do muža. Iza dvije nedjelje vratila bih se ovamo s njim i s djetetom. Ako odmah otputujete, dijete je sad osam dana staro — nitko ne će opaziti i smatrati će ga za zakonito. Ako ste duševno pripravni, da mu budete mati, nema nikakove zapreke, da ne možete reći: to je naše dijete«.

Drugog je jutra doista otputovala. Nisam se tome nadala. Uvijek je tako, da ljudi, koji su pogriješili Bogu za ljubav, jednom ipak dođu do spoznaje. Ta ona je dobro mislila, i ako je njen put do cilja bio kriv. Kako su se čudili ljudi, kad se Štarkova obitelj vratila s tri člana. Da li sam to slutila? pitali su me svi. No, to je samo po sebi razumljivo, da Lisbet tako nešto zna. To bi bilo lijepo, da ja, općinska mati, ne znam tih stvari!

Ujutro je gospođa Štark išla u crkvu. Naveče je rekao njen muž: »Za osam dana moram opet otići... Ako ne ponesem nikakovu dragu uspomenu... ništa, što bi me veselilo, za čim bih čeznuo... onda...«

Bila je pripravna ali ne mrzovoljasto i nevoljko nego u radosnoj svijesti, da ispunja veliku dužnost Kako mi je poslije rekla, prvi puta je osjetila, kako je to velika stvar, živjeti potpuno za dragog čovjeka. — Službenica Gospodnja... Idućeg dana nije išla u crkvu tako rano kao inače. »Zašto?« pitao ju je njen muž. »Zar nešto nije bilo dobro?«

»Ne, čovječe, zacijelo ne. Ali ne ću da Boga postavim na drugo mjesto, kad sam se već s tobom veselila našoj ljubavi«. Toga dana išla je sama na misu, a nije se pričestila. A trebala je, naravno, ići na pričest. Jer i kod onoga, koji s dobrom namjerom vrši bračnu dužnost, Bog zauzima prvo mjesto. Ali taj put je zabluda u dobroj vjeri rodila dobar plod.

Drugo veče, jedne subote, rekao je inžinir Štark: »Jučer nisi radi mene išla dragom Bogu. Zato ću ja sutra s tobom ići k Njemu«. I on je učinio ono, što se unatoč svem njenom trudu nije dogodilo u prošlim godinama: u nedjelju ujutro išao je s njom na ispovijed i pričest. Ovaj put su se rastali u najljepšem sporazumu. Odmah iza toga, kad je mati izvjesno znala, da je u blagoslovljenom stanju, došla je vijest s bojišta: nestao.

»Vesela sam, gospođo Burger, da ste me opametili. Kako bih sada podnijela misao: ti si ga možda natjerala u smrt. Odgovorna si za njegovu dušu. Kako je dobro, da smo se rastali u miru...«

»Možda će se još vratiti...«

»Bit ću dobra njegovom djetetu kao i svojem. Neka ima majku i neka mu ne uzmanjka ljubavi«.

Kad su maloga Karla nosili na krštenje, došla dopisnica iz Engleske, da se otac tamo nalazi u zarobljeništvu. Vijest puna čeznuća i ljubavi: »...dobro mi je. Misao na tebe i dijete... naše drago dijete, koje nam je na odlasku dano, drži me da ne klonem i dovest će me k Vama kući...

da okajem svoj grijeh i ispunim svoju dužnost...
i prema mojoj djevojčici...«

Vratio se nakon rata. Brak je ostao sretan do danas. Sad doista idu oboje rukom i ruku u nebo sa svoje petero djece.

*

Rat predugo traje. Ne samo na bojištima nego i kod kuće se je sve raspustilo. Osobito je 1916.-17. godina gladovanja svojom zimom mnogo pridonijela, da su nastale i rasprostranile se razne ćudoredne nepodobštine. Sad imamo karte za kruh i meso, mast i mlijeko, jaja i brašno; za krumpire, grašak i grah, krupicu, ječam, zob, ječmenu kašu i nadomjestak za kavu — i Bog zna za što još sve. Karte za čarape i cipele, košulje i kapute, pelenice i povoje. Sve je popisano. U općini, kakova je naša, koja je pol ratarska s djelomično bogatim posjednicima i pol industrijska — prosjački jadna industrija unatoč visokih ratnih plaća, nema kruha ni za jedan dan unaprijed. U časovima nužde ova se bijeda osobito jako osjeća.

Da seljaci nisu sve dali, nego da su se osigurali na svakovrsne potajne načine, čini nam se poslije svega ovoga razumljivo. Ali onda se drugačije mislilo; drugačije se osjećalo; osobito, kad se s kartama nije moglo izići na kraj. I upravo oni, koji su u blizini stanovali i koji su tako reći gledali u lonce, u kojima je bilo više, nego što su oni na karte dobivali, iz dana u dan su se sve više ogorčavali.

Plaće su se dizale. Ljudi su se nadmašivali u cijenama, da bi unatoč zaplijene što više ugrabili. Tako su počele nabijati cijene. Nisu seljaci bili oni, koji su prvi više tražili; oni, koji ništa nisu imali, a primali su velike ratne plaće i imućni iz

gradova nudili su sve više cijene, da dobiju živežne namirnice. A onda naravno, kad se već počelo, seljaci su se vrlo brzo priviknuli, da dalje dižu cijene. Ujutro nisu prodavali, jer su naveče dobili više. Surovi boj za životne potrepštine razuzdao je svakovrsne zle nagone u ljudima i nije se ograničio na svoje vlastito područje. Pridružile su se podmuklost, nepoštenje, lukavstvo i zloba, ulagivanje do besramne nemoralnosti i bludnost; sve to djelomično kao sredstvo za polučenje svrhe, djelomično radi ćudoredne izopačenosti i tjelesne iscrpljenosti.

Ljudski životi, s kojima se u ratu postupalo tako bezobzirno, nisu imali vrijednosti više ni u domovini. I u našem zvanju je bilo ratno vrijeme. Porodi su, naravno, veoma nazadovali. Muževi su rijetko dolazili na dopust. Mnogo mladih brakova, koji su bili brzo sklopljeni početkom rata, još nisu imali vlastiti dom; žene su spriječavale dječji blagoslov ili su išle na kliniku da rode. Pridošle su i druge stvari, o kojima svijet prije nije mnogo znao. Ženske su se upuštale s ratnim zarobljenicima i drugim muškarcima — a posljedice su odstranjivale. Najednom je bilo veoma mnogo pometnuća. Zacijelo je ženski svijet djelomično napornije radio preuzevši posao, koji su prije radili muškarci. Nije im bilo na korist. Mnogi mladi ljudski život je radi toga uništen. Ali to još nije bilo dovoljno tumačenje za neke pojave. Radile su druge sile...

»S gospođom Utz nešto nije u redu«, ponovno mi se tužila drugarica iz susjednog mjesta. »Ima mnogo mušterija — a nikakvih poroda. Uvijek k njoj dolaze žene, stare i mlade — koji puta i iz drugih krajeva. I Utzovi ne žive loše. Pri svemu tome on ne radi, a i ona ne baš mnogo, kako ljudi

opažaju...« U prvi čas to nisam uzela tragično. Bit će malo zavisti radi konkurencije, mislila sam. Dvije primalje u manjem mjestu uvijek je loš omjer, jer ni jedna tako nema ni dovoljno posla ni zaslužbe. Obje su udane, doduše, ali ipak. Osim tog nam je Utzova svima od vajkada nesimpatična, jer je radila za nižu cijenu i druge gluposti. Zato moramo biti vrlo oprezni u sudu. Mi ljudi smo veoma pristrani, kad se radi o simpatiji i antipatiji. Ne bih htjela, da krivo sudim.

Jednog popodneva dođe k meni jedan, sudeći po vanjštini, bolji i bogat gospodin. Rekao je, da je njemački Amerikanac i da se ne može vratiti u novu domovinu, dok se ne svrši rat...

»Vi ste diplomirana primalja i, kako sam čuo, veoma vješta u svojoj struci«.

Lisbet, pazi, rekla sam sebi: Gdje se laska, hoće se nešto postići — vjerojatno nešto zabranjena.

»Primalja sam trideset godina. Čime mogu služiti?«

»Vidite, moja zaručnica je u drugom stanju. To je veoma nezgodno, kad se mora stanovati u hotelu...«

»Budući tjedan ćemo tu u našoj bolnici otvoriti odio za porode, jer se dandanas porod često ne može obaviti kod kuće. Ako hoćete, da se tamo predbilježite...«

»Oh ne, vi ne shvaćate položaj. Mi se ne možemo uzeti. Postoji strašna zaprijeka..., moramo biti slobodni, dok ne dođemo u domovinu«.

»Želite valjda njegovalište za dijete«. Sijevnulo mi je, kamo smjera.

»Ne! Dijete se ne smije roditi! Jednostavno ga ne trebamo. Pa to morate uvidjeti. U našim prilikama...« »O tome ste morali s vašom zaručnicom

prije razmišljati. Sad se ne može ništa učiniti, kad je već život tu...«

»Naravno da se može učiniti. Vi kao primalja znate sasvim dobro, kako se može izazvati pometnuće. Dobro ćemo platiti. Tri stotine maraka mi nije previše...«

»Tako? Hoćete unajmiti ubojicu za nedužno, bespomoćno dijete? Dospjeli ste na krivu adresu, vi lopove! Nosite se iz moje kuće!« I prije nego se snašao, poletio je niz stepenice. Još sam šešir bacila za njim. Kako se prišuljao! Odmah sam pošla u općinu i to javila, neka pripaze na prste njemu i njegovoj zaručnici a za obranu djeteta!

Nije se dogodilo naravno ništa. — Nekoliko dana iza toga doveli su u našu bolnicu strojopisačicu iz tvornice cementa — gospojicu zaručnicu s pometnućem i teškom nutarnjom ozlijedom. Mora radi toga umrijeti. Mlada djevojka, s još nepunih dvadeset godina...

Slijedećeg dana zatvore Utzovu zajedno s njenim mužem. Četvoro djece ostaje samo a najstarije ima dvanaest godina. Nitko se za njih ne brine. Ugovorila sam s nekoliko drugarica, da svaka uzme jedno dijete k sebi, dok se ne bude vidjelo, što će biti. Zasad sam ih sve četvoro dopremila u bolnicu, dok se ne pruži prilika, da ih se pošalje u druga mjesta. Nekoliko dana kasnije sam se odvezla u okružno mjesto, gdje je Utzova bila u istražnom zatvoru. Jedva me je spazila, počela je psovati:

»...Da sam bila tako luda... tri stotine maraka! Trideset mi je dao, lopov... Uvijek je bilo tako... Svi su obećali mnogo, a ništa nisu održali. Jedan obeća metar pšenice, a donese deset kila... druga sto jaja, a pošalje petnaest... Za to čovjek snosi pogibao i trud...«

»Da, a da li ste to više puta učinili?«

»A što da se radi, kad treba živjeti? U zvanju se ne može zaslužiti ni pet maraka na mjesec. Poroda više nema. Ako ne učinim ja, učine muškarci sami. A onda možeš fućkati . . . «

»Ali, gospođo Utz, vi ste kao primalja ipak morali znati, da je takav zahvat opasan po život, da može neuspjeti i da ćete onda doći u kaznionu . . .«

»Što još ne! Radila sam posve stručnjački. Učila sam kod dr. Marxa. Samo sad ta glupa ženska; da je bila mirna, ne bi se bilo ništa dogodilo . . . «

»Radite te stvari već tako dugo — odkad je Marx bio ovdje?«

»Kad je čovjek već poznat, više se ne može prestati. O tom se okolo govori. Ako koju otpravim, može me tužiti, dokle imamo taj prokleti zakon, da se ženama ne smije pomoći. I to svi znaju i zato poslije i ne plaćaju, te razuzdane ženske.«

»Gospođo Utz, zar ste sasvim zaboravili, što smo učili u primaljskoj školi? Da postoji ljudski život od dana začeća i da ga moramo čuvati i njegovati upravo tako, kako se mati brine za novorođenče?«

»Ah što, ljudski život! Ta i onako ima previše ljudi na svijetu! Koliko ih poubijaju tamo vani. Odrasle, jake ljude. A to nije nikakav pravi život, ta gamad, koju su nam Rusi posijali u kožuh. Sve je manje vrijedno i palo bi kasnije na teret općenitosti. A život dolazi tek u četvrtom mjesecu . . .«

»Slabo ste učili, gospođo Utz, kad možete ovako šta brbljati! Budite ipak pošteni, barem prema sebi. Sasvim točno ste znali, da su u utrobi ljudski životi. Umorili ste ih — radi koristi; kao i dr. Marx. Zašto niste išli za onim lopovom, koji vam je obećao tri stotine maraka, ubili ga u šumi i uzeli sebi novac?«

»To se ne smije — nekoga ubiti . . . onda dolaziš u tamnicu . . . «

»No, sada ste se sami osudili. Zar je bilo bolje to, što ste vi radili? Zar niste svaki put umorili jedno bespomoćno dijete za par kilograma maslaca i brašna! Sasvim prosto, podlo umorstvo ljudskog života! Možda ste među njima umorili kakova učenjaka? Možda čovjeka, koji bi nam svima pomogao izići iz bijede? Tko to može znati? Ali ljudi su bili svi i njihove duše stoje pred Bogom i zahtijevaju osvetu za svoju krv, koju ste vi prolili. Kako ćete to popraviti? —

I vaša djeca sjede sad kod kuće i nemaju kruha. Prezrena su u cijelom mjestu — jer su vaša. Zar je sad bolje?«

»Što sam mogla raditi? Bez zaslužbe? Od općine ne dobivam ni novčića, jer nisam namještena . . .«

Počela je plakati. To se na žalost kod ljudi te vrste ne može uzeti ozbiljno.

»Da se ne smije ubiti čovjeka radi svoga izdržavanja, to ste znali. Zar naša drugarica iz Zilla ne radi i u tvornici, jer kao primalja nema posla, a mora se brinuti još i za svoju majku? Bili ste dovoljno zdravi, da si i na taj način pomognete. Da, a vaš muž . . . «

»Taj nitkov me je unesrećio. Sam nije htio da radi nego je sjedio u gostioni i slao mi ljude. Uvijek sam čula: vaš je muž rekao, da vi možete pomoći . . . «

Nisam joj rekla, da smo djecu smjestili, nego tek tri nedjelje kasnije, kad se istinski zabrinula, što će s njima biti i kad je priznala svoju krivicu. Dokazali su joj 37 slučajeva. Koliko ih je još bilo, to samo Bog zna. Odsuđena je na pet godina tamnice.

Mati, koja sama ima četvoro djece, da može ljudski život hladnokrvno i promišljeno umoriti —

za dvije kile maslaca! Tko bi mogao izmjeriti ponore ljudskih srdaca!? Zar može narod, koji ima i takove majke, izići iz rata kao pobjednik?...

*

U našoj maloj bolnici, koju već deset godina vode milosrdne sestre, sad smo uredili dvije sobe za porodilje; svaku s dva kreveta. Naše je mjesto postalo najveće tržište u okolici i ima svoju željezničku postaju. Radi industrije ima u bolesničkim blagajnama osiguranih mnogo bolesnika, koji kod kuće često žive u oskudici i zato se dobro osjećaju neko vrijeme u bolnici. Velika ratna industrija dovabila je ovamo još i strane ratne snage. Od 1914. godine nije se zidalo. Tako su svi stanovi prepuni radnika i radnica, koji dolaze ili samo na hranu, ili na spavanje ili imaju cijelu opskrbu s posteljom. Često nije moguće obaviti porod bez svjedoka.

Meni to uređenje ništa ne škodi. Uvijek me zovu u bolnicu, ako se ima roditi dijete. Sasvim je dobro tako.

Jedne me noći pozovu sestre. Doktor Wille, koji se brine za polovicu glavnog ureda, vani je po poslu. Sad ga se samo rijetko može vidjeti kod kuće. Opet je ušlo u običaj kao u prvo vrijeme: da se u slučaju bolesti brzo pošalje po babicu. Seljaci su se još uvijek toga držali. Najprije sam došla ja. Ako se meni činilo potrebno, da se pozove liječnik, tek onda su se na to odlučili. Sad u ratno vrijeme većinom je opet tako.

Uvijek idem rado. Ako ne drugo, mogu bar spriječiti, da zlo, koje prijeti, ne bude još gore, dok ne dođe liječnik. Osnovne pojmove o prvoj pomoći i njegi bolesnika čovjek je zacijelo stekao dugim vršenjem zvanja.

U bolnicu su dovezli ženu gostioničara u tvorničkoj kantini. S velikom vrućinom, bez svijesti; buncala je i krvarila.

»Zacijelo ženska posla«, rekla je predstojnica. Tim stvarima se milosrdnice onda još načelno nisu bavile. Bilo im je zabranjeno po pravilima reda. Žalibože, dä, ženska posla. Kako često u zadnje vrijeme! Ali opće stanje ove majke govori o posebno teškim zapletajima. Nije obično pometnuće. Takova vrućina ne dolazi sama od sebe.

Mislim unatrag i tražim uzrok. Preuzeli su kantinu, a kad se rascvala ratna industrija, otvorili su i kasino za činovnike; a poslije i kino. Kadikad upriličuju i varietetske predstave — kako sam čula — najgore vrste. Tamo nude ljude najsramotnijim riječima, polugolim plesačicama i drugim stvarima. Sve što je najneukusnije i najprostije, ide u slikama, riječima i osobama na pozornicu. Prava hrana za slabo hranjenu ratnu omladinu! Naravno, gostioničar zaslužuje mnogo novaca. Zašto njega ne uzimaju u vojsku, nitko ne zna. Ljudi svašta pogovaraju. I o potajno u veselju provedenim noćima iza zatvorenih prozora; o skrivenim odijeljenim kutovima i kutićima, u koje se čovjek može povući, a da ga se ne vidi; o vanjskim gostima, koji onamo zalaze. Mnogo se govori — ali ništa, upravo ništa dobro. Njegovu ženu nisam nikad vidjela u crkvi. Ni u katoličkoj, ni u evangeličkoj bogomolji, ni u židovskoj općini, koja se s vremena na vrijeme sastaje u kakvoj školskoj dvorani. —

Ne mogu ništa doznati, pa neznam, da li ću pozvati ovoga ili onog duhovnika ili ne. Bolesnica nema kod sebe ništa, što bi odavalo neki vjerski značaj. Prah za lice, rumenilo za usta, kapljice za oči, pila za nokte, češalj, ogledalo... tucet nepotrebnih stvari. Posjetnica s nekim imenom: »Lije-

čnik i maser«. Ispod toga je olovkom napisano: nasljednik dr. Marxa. Sad sam znala, da se ovdje radi o nečem drugom...

S debelim komadom crne zgrušane krvi izišla je ručica možda petmjesečnog djeteta. »Sestro predstojnice, udesite sve za operaciju, dok ne dođe liječnik. Ako se uopće još nešto bude moglo pomoći, moći će se jedino operacijom.«

Nadošla je strašna noć. Najužasnija mog života, a slijedilo je još nekoliko grozovitih dana i noći. Htjela bih, da su ih proživjeli i svi oni, koje je vrag ikada naveo na misao abortiranja. Primalja je naviknuta na koješta: na stenjanje, vikanje, strah i bol; na krv i jezu. Gdje bi druge žene već davno pale u nesvijest i utekle, mora primalja ostati i raditi svoj posao tiho, pouzdano i tvrdo, kao da nema nešto živo pod rukama i kao da nema srca, koje se zajedno s majčinim trza i krvari. — Ali takav konac, kakav je imala ta mlada, tridesetgodišnja žena, ne bih rado nikada više doživjeti.

Sat na zvoniku odbio je dvanaest u tihu, mlačnu proljetnu noć. Dan je bio sparan. Svi su prozori bili otvoreni, da u sobe uđe noćna hladnoća. Bolesnici obično rado slušaju otkucavanje sata. Ali na ovo se kucanje žena uspravi... pogleda ukočenim očima, punim bezgraničnog užasa prema vratima... Sve više beči i širi oči... javlja se u njima groza ludila... kosa joj se kostriješi... hoće da skoči iz postelje do otvorenog prozora, da se sunovrati...

»Otići... samo otići...« usopljeno šapću blijede usne... Na čelu joj se od straha blista znoj. Nama s najvećim naporom uspijeva, da je zadržimo. Onda se zavuče pod pokrivač, zavija i cvili u muki i strahu...

A nikoga nema u sobi. Ništa. Ni sjene, ni zrake svijetla. U mirnom sumraku je sav prostor. Ako ga jače osvijetlimo, tad ona još jače viče u svojoj patnji. Ako zatim skoro sasvim zamračimo, onda je tek progoni njena avet. — Konačno se mašamo štrcaljke. U ratu su bile njegovateljici dane svakovrsne slobode. Činimo to nerado — ali nije moguće, da puštamo ženu satima u tolikoj uzbuđenosti. Na kraju smo s našim silama. Ne možemo se suprotstaviti tlapnjama ludila. Ta mi ne znamo, kako one nastaju. Na sve dobro nagovaranje bolesnica ne odgovara.

Neko vrijeme leži u jastucima iscrpljena i kao mrtva. Žuta kao vosak i upala kao žena od sedamdeset godina. Onda opet prilazi avet i žena počinje govoriti:

»Sad... sad opet dolaze... jedno za drugim, jedan... dva... tri... to je već veliko, skoro doraslo... četiri... pet... to je ostalo sasvim maleno... šest... sedam... osam... tom je glava otkinuta, pa je nosi u ruci... devet... deset... to je bez nogu, a ipak se kreće... raspolovljeno je i krvari... jedanaest... dvanaest... i sada samo jedna ruka i jedna noga... Gdje ti je glava... drugi udovi?... Zašto nemate očiju... nemate očiju...?«

Nenadano trgne pokrivač u vis i pritisne ga na lice.

»Ne... ne... ne.... idite.... idite... vi nemate prava da živite...« i izmučena padne natrag. Za neko vrijeme opet počinje: »Čujete ili, kako govore? Slušajte ili...

— Ne možemo vidjeti vječno Svijetlo... daj nam tvoje oči, majko! ... Ti si nam uzela naše, daj nam svoje oči... — zar ih ne čujete.... tu... tamo... jedan... dva... tri...« opet jezovito brojenje do trinaest.

Meni zastaje srce od straha, jer odjednom sve razumijem. Ali ne, to je buncanje, lude misli. Ipak nije moguće. Te se misli ne mogu više osloboditi. Konac se slaže: ruka i noga je dosad izišla od djeteta, koje je na zločinački način ubijeno u materinu tijelu. Ali da je to trinaesto...?

»Što hoćete ovdje... sada... danas...? Vi ste mrtvi... nikad niste živjeli... ja nemam djece... tko vas je poslao amo?... Tu... tu... opet dolaze svi... jedan... dva... tri... Čujete kako zapomažu... čujete li ih? — Ne možemo ući u vječni pokoj... ti si nam uzela mir... uzela domovinu... protjerivala si nas iz materina krila... ukrala si naš počinak... daj nam pokoj vječni. — A oči... užasno šuplje oči...«

Šiljasti prsti bolesnice opet pokazuju i broje duž stijene. »Dva... četiri... šest... idite... idite...« Pruža ruke kao da se brani. Udara oko sebe. Brani se od nevidljivih likova, koji se tiskaju k njoj, dok opet ne klone. Ali ne nalazi mira. Dolazi nova groza:

»Tu... tu... jedan... dva... tri.. trinaest... zašto ste tako gnjusni... krvavi... rastrgani... razderani... goli...?« i stresa se kao od gađenja. »Ne dotičite me se... odlazite... odlazite...

Za ne vidite... za ne čujete, kako se jadaju i cvile, kako plaču i viču... tamo... sad opet..., — mi nemamo vode krštenja, da operemo svoje ljage... nemamo odjeću milosti, da pokrijemo svoju golotinju... nemamo svečanu haljinu za vječnu svadbu... isključeni smo... zebemo... gladujemo... daj nam Svijetla... Svijetla... ugrij nas.. — Ta zar ništa ne čujete? Tu... tamo... ovdje... jedan... dva... tri...«

Nenadano pobijesni opet i poviče: »Idite... idite... ne dotičite me se... pustite me da idem... odem...hoće da mi uzmu oči... srce... pustite... me... dalje... dalje...«

Gurne sestru na stranu. Na sreću dođe liječnik. S valom krvi iziđe dječja glava. Brza diagnoza: operacija smjesta. »Sve je pripravljeno«, rekla je predstojnica. Budući da je broj sestara za vrijeme rata bio veoma umanjen uslijed mnogih bolnica, ja sam tada često pomagala kod operacija. Tako i danas. Nalaz je potvrdio moje očekivanje. Dijete je bilo raskomadano mehaničkim zahvatom u majčinoj utrobi; maternica više puta ozlijeđena. Nastala je upala potrbušnice. I k tome još već satima gotovo neprestano krvarenje — kako se može predvidjeti, do sutra će biti kraj. — Obavijestili smo muža.

Taj je primio vijest veoma ravnodušno, dok nije čuo, da će svakako uslijediti istraga. Onda je i on počeo divljati. I radi pravnika, koji da nemaju drugog posla, nego da svoje nosove turaju u brakove drugih ljudi, mjesto da se brinu za svoje vlastite.

Dok je on tako bjesnio i kleo, počela je jadna žena, još uvijek napola u narkozi, opet brojati, »Tu... opet dolaze... svi... jedan... dva... tri.. četiri... pet... šest... sedam... osam...« Muž je utekao, kao da ga gone vile...

Uboga žena vikala je i stenjala tri dana i tri noći. Ni najjače injekcije omamljujućeg otrova nisu je mogle umiriti. Uvijek je nanovo vidjela svoje trinaestoro djece, što ih je nosila u vlastitom tijelu, kako joj dolaze sa svojim tužbama, predbacivanjem i molbama. Nije se ni toliko osvijestila, da bi se je moglo navesti na pokajanje i na povratak Bogu; ili da bi se moglo pokušati, da je se pogledom na Božje milosrđe i dobrotu oslobodi te užasne patnje. A ni umrijeti nije mogla od samoga straha i tjeskobe. Sestre, druge boles-

nice, dapače i sam liječnik, smutili su se radi te jezovitosti. Ni svećenik nije mogao ništa.

Za četiri dana bila je nenadano pri bistroj svijesti; bar se tako činilo. Obavijestili smo opet našeg župnika, a poslali smo i po muža. Svećenik je došao. Prekinula ga je iza prvih riječi: »Trinaest ih je, da! Ne morate pitati...« A kad je htio da govori o milosrđu Božjem, rekla je posljednjom snagom: »Pustite me da idem... hoću u pakao... tom nitkovu hoću da plaćam u vječnosti...«

Zadnja njena riječ: »Lopove!« bila je upravljena mužu, koji je ulazio — i umrla je...

*

»Lisbet, da li je zbilja istina, da ću dobiti osakaćeno dijete? Jer je moj muž bogalj, govore svi ljudi, da će tu manu dijete naslijediti...«

Gospođo David, ne vjerujte u takovu besmislicu. Što je vaš muž u ratu postao bogalj, nema s djetetom baš nikakove veze. Kad samo ljudi ne bi govorili o stvarima, o kojima upravo ništa ne razumiju.«

»Pomislite samo! Gospođa Štern ne da mi mira. i nagovara me da idem s njom u grad da prekinem trudnoću. Ona tvrdi, da dijete sigurno ne će biti normalno i da ne ću moći snositi odgovornost, ako se rodi.«

»Možete biti potpuno sigurni, da oštećenje, koje je vaš muž u ratu pretrpio, nema nikakova upliva na dijete. Ovakovi manjci roditelja nikada se ne nasljeđuju. Pogledajte samo židovsku djecu. Već tisuće godina se Židovi obrezuju, pa unatoč tomu ne dolazi kod njih ni jedan dječačić obrezan na svijet. Tako će i vaše dijete imati i dvije ručice i dvije nogice, neovisno od toga, što je vaš muž u ratu i izgubio obje ruke.«

Kad sam spomenula židovske dječake morala se Ema David nasmijati unatoč svojoj brigi. Ona je prije rata služila u nekoj židovskoj obitelji. Zato mi je brzo pala na pamet ta poredba; ta ju je i uvjerila.

»I to je istina. Sad nek mi još jedna dođe. Ali gospođa Štern ima još nešto drugo: govori, da je to kao kod zagledavanja. Kad čovjek ima pred očima nesreću i nakaznost i to mu do srca dopire, onda prelazi na dijete. Da je to isto tako, kao kad se žena zagleda...«

»Ni na tome nema ništa istine. Stara je to praznovjerica. Pogledajte u vilu »Rodino gnijezdo.« Ta kako bi morala izgledati djeca jednog liječnika, kad bi sve sakato, nakazno, gnojno krvavo i Bog zna, što sve liječnik ne mora vidjeti, kad bi se to sve vidjelo na djeci? Da li je samo jedno od njegove mnogobrojne djece nakazno?

Neka gospođa Štern i sve druge klepetuše govore što hoće, a vi čuvajte svoje dijete pod srcem. Toliko se upravo vi smijete pouzdavati u dragoga Boga, da ne će kazniti na djetetu dobro, što ga svaki dan činite svom mužu. Molimo sad svako veče zajedno djetetovog anđela čuvara — i ono će doći zatim sasvim zadovoljno i zdravo na svijet. Ja sam do sada imala oko dvije tisuće djece u rukama i razumijem o tome malo više nego gđa Pava ili gđa Lucija, koje do danas još nijesu ni jedno dijete imale... Na me se možete osloniti.«

Gospođa se David umirena vratila kući. Boj za to dijete traje već nedjeljama i još nije svršen. Nevjerojatno je, kakove se zloporabe vrše s tom nasljednom opterećenosti, o kojoj se, mislim, još vrlo, vrlo malo zna. Takove se znanstvene misli ne bi smjelo pustiti u narod, dok su još tako neispitane i nejasne. Nekoji svoju djecu uopće više ne uzgajaju, jer je sve prirođeno! A drugi otešća-

vaju majčinsko srce, jer da se takovi stečeni manjci mogu naslijediti! Jednima je nasljedstvo razlog za otpravljanje, a drugima za sprečavanje dječjeg blagoslova! Samo nitko ne povlači iz toga pravi zaključak: najme, da se u vjernom samouzgoju, samopregaranju i čistoći brine za to, da što bolje nasljedstvo pređe na buduće pokoljenje.

Gospođi David je još posebno teško, jer je svojom udajom potisnuta u središte općeg zanimanja, pa svatko misli, da ima pravo miješati se u njene prilike. Pred rat se zaručila sa svojim sadašnjim mužem, trgovcem Davidom, koji ovdje u mjestu ima veliku trgovinu sukna, željeznu robu i slične stvari. Gospođa David je s dobrog imanja ovdje u okolici. Nakon svojih zaruka pošla je u službu jednoj trgovačkoj obitelji, gdje je morala pomagati i u dućanu, da dobije pojam o trgovini. Kad je njen zaručnik druge godine rata bio pozvan, došla je amo i vodila njegovu radnju. U ratu, u bijednom gospodarstvu s kartama, nije bilo lako. Ali njoj je uspijevalo. Jednog dana je došla vijest, da David leži u bolnici teško ranjen. Pisala je na sve strane, ali nije dobila jasnije obavijesti. Muž sam očito ne može pisati. Osjeća se među redcima, da se boje reći joj istinu. Tako su prolazile duge nedjelje. Onda su ga poslali u jednu domaću bolnicu. Odmah se uputila, da ga vidi.

Zacijelo se nije malo uplašila, kad je doznala. da je izgubio obje ruke do lakata i nogu. Osuđen za cijeli život, da bude jadni bogalj, potreban pomoći. Muž je plakao kao dijete, kad ju je vidio. Činilo mu se samo po sebi razumljivo, da mu je sad njegova životna sreća razorena i da na brak uopće više ne može misliti. Ali ona se nije ni malo predomišljala. Njenoj ljubavi je odmah bilo jasno: sad istom pripadaš njemu. Iza prvih utješnih riječi, usmjerila se ona odmah prema cilju.

»Andrijo, kad će te pustiti kući? Kad ćeš smjeti iz bolnice?« On je pogledao liječnika, koji je upravo prolazio kroz vrt i kraj njih zastao. I ovaj je odgovorio umjesto Andrije:

»Za kojih četrnaest dana — to znači, ako mu se kod kuće bude mogla spremiti stručna njega. Proći će još nekoliko mjeseci, prije nego budemo smjeli misliti na umjetne ruke i nogu...«

»Njege ne će manjkati. Vjenčat ćemo se — pa ćemo se za sve pobrinuti.«

»Moje srdačne čestitke za odvažnu namisao.« Veliko je čuđenje zrcalilo u očima liječnika. »Imate djecu?«

»Ta kako — kad se tek namjeravamo uzeti?« rekla je djevojka.

»Oprostite — to sad u ratnim prilikama nije rijetkost...« Da li je uistinu još bilo takovih žena, sada četvrte godine rata — uz sve druge — žena, koje su sasvim slobodne i uzimaju takova bogalja samo zato, jer su s njim zaručene i jer ga vole?

»Daj mi tvoje papire. Pobrinut ću se za napovijedi mjesto tebe. Na dan tvog povratka bit će naša svadba. Ne, ništa se ne brini! Ima još dovoljno posla, koji ti možeš raditi. A s vremenom to biva sve lakše.«

»Ja ipak ne mogu, Ema. Ne mogu te vezati uz jadnog bogalja. Ta pogledaj me samo. Morala bi biti dadilja od jutra do mraka. Ti sebi prelako to predstavljaš...«

»Idi, ne govori ništa, Andrija. Da smo se prije vjenčali, ne bi isto tako bilo drugačije. Valjda me ne držiš za takovu ženu, da bih te sad napustila. Zar se ne kaže, da nas smije rastaviti samo smrt?«

»Da smo se uzeli — ali ti si još slobodna!«

»Zar se možda nismo zaručili s namjerom, da se uzmemo? To dakle vrijedi i sad.«

Cijelo je selo izgubilo ravnotežu, kad je to sa-

znalo. Jedva je napovijed bila u oglasnom ormariću na crkvenim vratima, pročula se vijest i sa svih strana dolazila je do mene.« Pomislite samo... Da li ste i vi čuli? Da, a što kažete na to? Kako samo može!... Možete li razumjeti tako nešto?« Razumijem to sasvim dobro, jer bih ja u jednakim okolnostima uradila isto tako. To je čin prave i istinske ljubavi, koja traži prije sreću i dobrobit drugoga nego što misli na sebe. A jer danas ljudi samo na sebe misle, teže samo za onim, što im se čini dobro za vlastitu osobu a bližnjega stavljaju na drugo mjesto; danas svijet teško razumije takove odvažne čine. Zato i ima tako malo istinski sretnih brakova u našim danima!

Onda su svi navaljivali na djevojku, da je odvrate od takove udaje. Što bi bez nje bilo s čovjekom, na to nije nitko mislio. Sve to nije nju ni najmanje uznemirivalo. »Da li ću biti sretna ili nesretna, moja je stvar, a svaki čovjek ima pravo da radi po svom uvjerenju.« Tim je svakoga odpravljala.

Nakon nekoliko mjeseci radoznalog promatranja iz daljine, opet se prolomilo nevrijeme, kad se — ne znam kako — doznalo, da je gospođa David u blagoslovljenom stanju. A zašto da ne bude? Ona i njen muž su potpuno zdravi, valjani ljudi, imaju dobar dohodak, slažu se kao malo tko u mjestu, od srca žele djece... dakle? A kad bi se njima jednog dana okrenulo na zlo, ne bi ni jedan od ovih, koji sada bruse jezike, bio spreman da im pomogne.

Prvih dana poratne revolucije došlo je dijete na svijet. Sasvim zdravo. S dvije ruke i s dvije noge. Krepak živahan dječačić! Dali smo ga slikati i sliku izložiti pred općinom, da se oni, koji su proricali nesreću, mogu o tome uvjeriti na vlastite oči.

*

Rat je svršen.

To je veliki događaj. I ako smo najgorče razočarani u svim nadama, i ako smo, kako se čini, sve žrtve uzalud donijeli, ipak je kraj besmislenom ubijanju.

Oci se vraćaju svojim obiteljima, a djeca svojim roditeljima. Rat smo izgubili. Neprestano mi zvone u ušima riječi Sv. Pisma: »Bog ih je dao u ruke njihovih neprijatelja, dok se nisu obrnuli k njemu.« Kad bi mi samo veoma često mislili na ono »dok«, i kad bi htjeli iz toga povući zaključak...?!

Sad tek zapravo dolazi na nas velika bijeda. Vraćaju se kući stotine tisuća za rad sposobnih ljudi. A odjednom miruju svi tvornički strojevi. Bez posla su sva poduzeća, koja su radila za vojne potrebe, a ona što su ostala slobodna nemaju potraživača za svoju robu. Izvoziti ne možemo ništa, a domaći narod nema novaca da kupi. Živežne namirnice su kao i prije veoma oskudne; još se uvijek izdaju na karte. Poratna Njemačka ne može sama sebe ishranjivati. Žitarice treba uvoziti u velikim količinama. Množina mladih radnika i žena, koji su u ratu radili po tvornicama, sad su bez posla i bez kruha. S granica i s oduzetih nam područja dolazi množina bjegunaca. Jadni ljudi, koji su ostali bez domovine i traže konak i zaslužbu i negdje bi se opet rado nastanili! Za vrijeme rata se nije gradilo. Svi stanovi su izdani. Mnogi brak, sklopljen u ratu, još nije našao vlastiti dom. Bijedi u ishrani pridružila se i bijeda u stanovanju.

Jedan dio ljudsva je prešao sve ograde i rasrgao sve veze. Nekolicina s velikom bukom proglašuje revoluciju. Drugi — pretežna većina — stoji bez posla i gleda, što će iz toga nastati. Možda je to i najbolje, što se može učiniti. Plima ode najbrže, kad ne naiđe na otpor, na nijednu priliku da

se ustavi i tako sakupi snagu. Isto tako ne znamo, kakove ćemo idejne vrednote suprotstaviti revoluciji, kad je naš car utekao i zahvalio se na prijestolu?

U našoj općini se je predradnik Stern vinuo do navjestitelja novog doba. Kao krv crvena zastava vije se s njegovog krova na cestu. Budući da se prilike ništa ne mijenjaju, jer ljudi ne dobijaju kao ni prije posla ni kruha, brzo će doigrati svoju ulogu.

Svaki dan izdaje neki propis, kojega nitko ne provodi. Za malo dana postao je smiješan, što on dugo nije uvidio.

Kakvogod bilo novo doba, jedno je sigurno: djeca će dolaziti na svijet kao i prije.

U barakama, kod šume, gdje su prije bili nastanjeni ruski zarobljenici, sad su jadni bjegunci iz Lotaringije našli bijedno utočište. Morali su ostaviti svu imovinu; prisilno su ih otpravili preko granice. U nekoliko kovčega donijeli su sobom, što im se činilo najvažnije. Sad sjede u golim, hladnim drvenim barakama. Vojničke postelje sa slamnjačama većinom su napunjene drvenom vunom — nekoliko loših pokrivača, stolci bez naslona, stol, klupa sa posudom za pranje i vrčem za vodu, zdjelica za jelo bilo bi približno sve pokućstvo. Svakoj obitelji dodijeljen je jedan kut, koji je od drugoga prostora odijeljen drvenim zidom visokim oko dva metra. Nekoliko željeznih peći u hodniku kroz sredinu barake, treba da stvara potrebnu toplinu.

U tako žalosnoj okolini dolaze dječica na svijet. Sad čekam već treće. Jadnici, dolaze na svijet svi prerano uslijed uzbuđenja i napora prošlih dana i nedjelja. Rađaju se i ulaze u neutješnu bijedu. Samo jedna mati ima nekoliko pelenica i košuljica među malo svoje imovine. Blijeda, siva bijeda

sa šupljim očima sjedi uz mene kraj postelje i ceri se na mater. Gdje će se dijete jednom udomiti? Gdje ćemo opet naći posla? Kad ćemo opet urediti kućanstvo? Gdje će jedamput za nas biti stana? Nova obiteljska zajednica? Zar ne bi bilo bolje, da se takova djeca ne rode?

Kako je teško u ovako gorkoj gospodarskoj bijedi zadržati vjeru, da je najjadniji i najgori život ipak bolji nego nikakvi, ako se gleda u svijetlu vječnosti! Kako je teško ovim mnogim tisućama matera, koje više ne stoje na čvrstom tlu kršćanskog naziranja na svijet proživljavati ovakove sate! Koliko more gorčine i trpljenja su prouzročili oni, koji su mu uzeli vjeru, da je čovjek određen za vječnost — a nisu mu mogli i ne mogu mu dati na tom svijetu nadomjestak za njegov izgubljeni raj!

A naša kršćanska vjera govori nam još i nešto drugo: ne smiješ gledati, kako trpi tvoj brat, a da ne napregneš sve sile, da mu pomogneš. To je željezni zakon, bez kojeg vjera nema vrijednosti.

Protiv gospodarske bijede ne pomaže ni besposleno sažaljenje, ni saučesne suze, ni pobožni blagoslov, ni uništenje života, koji nastaje. Gospodarsku bijedu mora se otstraniti gospodarskim sredstvima.

Bijeda nije samo u barakama bjegunaca. I u mnogoj radničkoj kući, i kod mnogog obrtnika i seljaka nema više pelenica, a ni novaca, da ih se nabavi. Nema mogućnosti, da se majci skuha valjano jelo.

Zato ide Lisbet opet u prošnju. Upravo imamo sastanak radi javne kuhinje, koju kanimo napustiti. Majke su većinom bez posla. Zato je dobro za njih, da se same brinu za kućanstvo. A i sredstava nam je nestalo radi prevrata.

Upozorila sam na nove zadatke vremena. Raz-

mjerno je lako opskrbljivati roditelje pristojnom hranom. Mnogo boljih obitelji je spremno, da to preuzme i među sobom uredi. Rodilja dobiva kartu, na kojoj je napisano, odakle može donijeti hranu — ili tko je šalje.

Isto tako nam je uspjelo naći dvije starije djevojke, koje su pripravne i sposobne uzdržavati gospodarstvo u slučajevima, kad je mati bez pomoći. Onda smo odlučile, da upriličmo sakupljanje rublja, pri čemu mislimo prije svega na staro posteljno rublje, od kojeg bi se mogle načiniti pelenice. Do večeri se sakupilo toliko, da je dostajalo za najhitniju potrebu.

Mi smo se morale brinuti i za zalihu. Pripravile smo košare za pelenice, sabrale rublje z anovorođenče i rodilju, složile u košaru i posuđivale ga na šest mjeseci siromašnim rodiljama. Tako su uštedjele nabavu rublja za prvorođenče. Poslije šest mjeseci dobili smo košaru natrag; rublje smo raskužili, upotpunili, a možda i obnovili i opet posudili. Za nekoliko nedjelja imali smo u optoku pet takovih košara.

Budući da je praktična korist bila sasvim očita, pridružio se i Crveni križ, te je novčano podupirao bjegunce. Tvornica je velikodušno besplatno davala materijal za pelenice, haljinice i hlačice. Pridružila se i općina potporom. A majčinsko društvo preuzelo je uzdržavanje košara i da naknađuje zalihu.

Opskrba rodilja donijela je i drugu korist. Sad nam je konačno uspjelo, da dokinemo ono »tovljenje« rodilja vodenom juhom. Davali smo im pametno satavljenu i krepku hranu. Odmjeravali smo je tako obilno, da je ostalo nešto i za muža — s razumljivih razloga. Mimogred smo pazili i na zračenje soba, odlagali one preteške i pretople perine. Nitko nije umro od posljedica tog postupka, a žene su se, nasuprot, osjećale veoma dobro i pomalo se stale obraćati k našim metodama.

Našu kuhinju nismo ipak sasvim zatvorili. Preočito se pokazalo, da nadobudne mlade žene i djevojke nisu o kuhanju više ništa znale. Onda je načelnik nakon malog gunđanja izjavio, da je općina spremna priređivati kuhinjske tečajeve. Budući da su besposlene žene i djevojke (kako su onda svi bili besposleni) dobivale od općine malu ubošku potporu — s državnom potporom — moglo im se sudjelovanje u takovim tečajevima naložiti kao njihovu dužnost. Prostor je bio spreman; za svijetlo i opskrbu se brinula općina. Jedna milosrdna sestra je preuzela vodstvo. Pomagala je i župnikova sestra i jedna druga gospođa. Ako su djevojke kod kuće imale još malo gospodarstva, mogle su plaćati živežnim namirnicama mjesto novcem. Učesnice su se hranile u kuharskom tečaju i morale su jesti, što su kuhale — čitava stvar nije bila skupa.

Nadalje smo uredili i radionice za krpanje i preopravljanje odjeće. Ove zadnje su postale veoma omiljele. Tu su žene mogle donositi i preopravljati stare haljine. Od muškog se odijela, na primjer, moglo načiniti odijelo za dječaka, od ženskog kostima haljinu itd. Djelomično su žene radile za sebe i za svoje vlastito kućanstvo, a djelomično su preopravljale darovane stvari u dobrotvorne svrhe. I opet je jednom drugima bilo korisno, što je Lisbet učila u svojoj mladosti šivati. Mogla sam savjetovati, pomagati i dogotavljati.

Prve su godine iza rata našem mjestu donijele veću bijedu nego sam rat. Čim je više padala vrijednost novca, tim smo mi bivali siromašniji, tim je veći bivao naš posao, a rasli su zahtjevi na naše pomoćne ustanove. Tek sad, kad je opet uređena zlatna vrijednost marke, kad su tvornice mogle

opet redovito raditi, kad su bjegunci postepeno našli posla i obitavalište u zemlji, došla su nešto bolja vremena i mi smo mogli polagano napustiti naša pomoćna poduzeća. Samo škola za kuhanje postoji i danas za djevojke, koje su završile pučku školu. I košare s pelenicama su još kojiput u prometu. Nakon što je država neosiguranim ženama odobrili porodnu pomoć i porodnu potporu prije poroda i poslije njega, potporu i nagradu za dojenje, mnoga buduća mati može sebi sama pomoći. Posredno je to korisno i nama primaljama. Većina žena plaća nam pomoć državnom potporom, koju u tu svrhu dobiva. Broj onih, koji unatoč toga ne plaćaju, daleko je manji nego što je prije bio broj onih, koji jednostavno nisu mogli da plate, jer nije bilo sredstava.

Sad imamo u okružnom mjestu i ured za malodobnike. Okružna nadstojnica ide od mjesta do mjesta da prigleda dojenčad, da savjetuje majkama i da njeguje ratnu siročad, sušičave i nakazne. Smili mi se ta uboga nadstojnica, jer vidim, da uz najbolju volju ne može uraditi sav svoj posao i doći do cilja.

Čini mi se, da su tu opet upregnuli kljuse za rep. Zašto nisu uredovnoj službi majke i djeteta pridijelili nas primalje? Tko uživa veće povjerenje majke nego prava primalja? Tko bi je dakle mogao bolje od nas savjetovati? Tko bolje zna, gdje i u kakovim će se prilikama roditi dijete? Nitko ne može bolje od nas obavijestiti, gdje je kakova bjeda i gdje se može i mora pomoći.

Zar smo i u očima državne vlasti samo nužno zlo? Nisam, zacijelo, protiv okružnih nadstojnica. Kad vlast uvede kakove uredbe, mora nastojati i da se izvršuju. Zar ne bi bilo uspješnije povjeriti nama domaćim primaljama brigu za potrebe kraja, a nadzornice omeđiti na to, da s nama sarađuju,

da nas upućuju, primaju naše izvještaje i da ih otpravljaju na nadležna mjesta? U posebnim slučajevima da nastupaju zajedno s nama...

Ali, kaže se, primalje nemaju dovoljnu izobrazbu. Baš zato bi se trebalo pobrinuti, da je dobijemo. Ta sadanje stanje nije takovo, da se ne bi moglo promijeniti.

A drugi misle, da je to nemoguće radi opasnosti zaraze. O tom sam, mislim, već jednom očitovala svoje mišljenje. Morali bi nam dati potrebnu poduku za raskuživanje. Pa i kod liječnika je tako, i on ide od jednog bolesnika drugome. I što danas mnoge moje drugarice primalje moraju raditi u staji i gnoj voziti na njivu, mslim, da to ništa ne koristi rodilji: za primalje bilo bi pravednije, da su pomagale majkama i dobile u ruke nekoliko djece.

Za nekoje stvari ne bi smjele oblasti zatvarati oči. Primaljski stalež je u velikoj bijedi. Porodi su se smanjilii na polovicu, djelomično još više radi poroda u bolnici, u glavnom gradu pokrajine za tri četvrtine. Mnoge moje drugarice imaju još dvanaest i petnaest poroda godišnje. I ako bolničke blagajne plaćaju od godine 1925. dalje za porod po 36 maraka, ostaju svi dohodci duboko ispod najnužnije mogućnosti opstanka. Zato se ne treba čuditi, ako žene zađu na krivi put — kao nekoć Utzova.

Općinska pristojba često nije veća od 60 maraka godišnje. I s osiguranjem u starosti još je veoma zlo.

Koja je bila tako pametna, da se upisala u invalidsko osiguranje, ima za stare dane bar mali prihod. A jer nema nikakog pritiska na općine, da nas moraju osigurati, mnoge to nisu učinile. Drugarice, koje su dobro premašile sedamdesetu, još moraju raditi u tako odgovornom zvanju kao što je naše, jer inače ne bi mogle živjeti. Osiguranje

u starosti ne će nitko da ostvari. Kod nas vrijedi uredba, da država plaća najviše do 300 maraka prihoda u istoj visini, kako je odredi općina. Ako dakle općina da 100 maraka, doplaćuje država 100 maraka k tome. A općine se ne žure, da nešto učine za nas. Država može biti zadovoljna, ako se mnogo ne učini. Tako ušteđuje svoje izdatke.

Ipak moram jednom u svom dnevniku upozoriti na te nedostatke i na njih skrenuti pozornost ženskog svijeta. Sad su žene u općinskom savjetu, u pokrajinskim i državnom saboru. Neka se sjete na svoju dužnost prema nama. Ali mi ne ćemo milostinju. Ne tražimo potporu, ako dokazujemo, da smo potrebne. Mi hoćemo pravedno osiguranje u starosti, nagradu za u životu obavljeni posao, kako je običaj i u drugim zvanjima.

Ja sam za svoju osobu vesela, da mi se zadnjih godina smanjio opseg posla izvan zvanja. Sad više nisam »ovogodišnji zec« s mojih šezdeset i pet godina. Da inflacija nije prgutala moju ušteđevinu polagano bi se spremala da otpočinem. Ovako moram još malo čekati.

Prava općinska pokora bio je nekadašnji predradnik Štern u danima iza revolucije. I njegova žena ništa manje. Mislio je, da je došao čas, da se u Njemačkoj ostvare ruske prilike, te je u svim gostionama govorio najljepše govore o budućnosti vlade proletarijata: sad će se napokon ostvariti ideja apsolutnog komunizma; minulo je vrijeme, kad je radnik bio potlačen; sad će tvornice biti zajedničko dobro općenitosti, na koje će svi imati jednako pravo. Svi će proizvodi odsad pripadati narodu. Polje nije više bilo seljakovo; pripadalo je zajednici. Urod polja zajednica će požeti i upotrijebiti.

Na sreću slušatelji nisu vjerovali u takovo buduće novo vrijeme. Seljaci, od najvećeg do najmanjeg, lijepo su se zahvalili za tu reformu. A radnici su sasvim jasno uviđali nemogućnost, da sami vode velike poslove. Iz dana u dan bivalo im je jasnije, da mora doći netko, tko će pokrenuti kola, jer država, na kojoj je Stern gradio svoje nade, to nije učinila. Poratna se vlada svakim danom sve više ušvršćivala unatoč svih malih prevratnih pokušaja. Komunistima očito nije uspjelo, da dobiju kormilo u svoje ruke.

Tako su se nekoji uklanjali Šternovom pokretu iz uvjerenja, a drugi od straha. Samo je nekoliko najmlađih vikača, koji su bili pred konac rata na nekoliko nedjelja pozvani u vojsku, podupiralo Šterna. Nijesu mogli ništa postići, ali je dostajalo, da su uvijek uzrokovali nemire i narušavali red.

Međutim je gospođa Štern pokušavala da pobuni žene; pripovijedala je, da će sada prestati važiti paragraf 218. i da će svaka žena imati pravo da otpravi dijete, ako ga ne bude htjela roditi. To da će ubuduće biti prepušteno sasvim volji majke, koja ima pravo da raspolaže svojim tijelom.

Tih sam dana imala vrlo težak položaj, kad sam morala braniti stara i sveta ćudoredna načela. Mnogoj ženi je veoma dobro došlo, da se takom novom naukom može izvući iz škripca, jer bi se moralo roditi mnogo rusko dijete, a mnogi otac je dobio prirast, koji nije bio njegov. Kako je ćudoređe već prije bilo oslabljeno, nije trebalo mnogo, da ga se sasvim razori.

Tada se dogodilo kao da mi je sam Bog htio pomoći; bar se ženama tako učinilo, ali ja nisam izrekla svoju misao.

Pokazalo se, da je Šternovica sama u drugom stanju. Ona to nije tajila, nego je svagdje obnarođivala, da ona sad hoće dijete. Novom doba hoće da pokloni državljanina; izabranog i odličnog potomka, koji će jednoć u budućim generacijama

dovršiti djelo svog oca, ako sadanji ljudi budu za to nesposobni i tupi.

Dä, novog državljanina novog vremena! Njega je navještavao i otac po svim krčmama. Bio je određen za nosioca velikih ideja, za junaka novog poglavlja svjetske povijesti...

»Ne brbljaj toliko«, rekao je načelnik. »Sudbina ti može pokvariti račun. A onda će ti se smijati.« Ali to nije ništa promijenilo. Za Šterna su u općini ustanovili mjesto stanbenog činovnika. Prema poznatoj izreci: »Pogibeljnom psu treba dobaciti kost.« Ta mu služba nije mnogo donosila, ali se on osjećao beskrajno važan i neophodno potreban.

Supruzi Štern su spremali za očekivano dijete, kako tad još nisu sebi priuštili ni najbogatiji ljudi. Cijeli kupovi rublja s čipkama i vrpcama, košara i dječja kolica; sve je već bilo pripravljeno.

Veliki dan je došao. Dječja njegovateljica je čekala na svoj posao. Govorilo se o dojkinji. Ali sam ja protestirala protiv toga. Takova zdrava, jaka žena neka sama doji dijete. Nema ni najmanjeg uzroka, da to ne čini. Opirala mi se poznatim glupim razgovorom: dojenje kvari oblik tijela, žena gubi svoju ljepotu, postane ružna i ostari prerano, mora paziti što jede i pije... Zar dijete nije vrijedno, da mati na sebe preuzme takova ograničenja? A prvi prigovori uopće nisu istiniti. Vidjela sam majke s mnogo više djece, koje izgledaju tako mladenački i svježe, kao malo koja današnja mlada žena!

Tu mi svaka mora popustiti. Žene sam naučila prvih deset godina mog djelovanja, da same moraju dojiti svoju djecu. Bio je težak boj. Kad sam počela raditi u svom zvanju, bilo ih je od sto jedva deset, koje su vršile tu majčinsku dužnost. Staroj je primalji bilo svejedno; pustila je svakoj da radi što je htjela. A ja sam rekla, da porod i dojenje

pripada zajedno. Ako umre kakovo djetence, koje mati nije sama dojila, vjerojatno je i ona sukrivac njegove smrti. I jednostavno sam dijete stavila na prsa. Naravno, da primalja treba mnogo vremena, ako hoće da tako nešto poluči. To je meni sasvim svejedno.

Pripada u dužnosti mog zvanja, da se zauzimam za dojenje djece; i ja to činim. Radila bih i bez toga, jer je to za dijete najbolje.

Sad su bolesničke blagajne uvele dodatak i nagradu za dojenje, ali koju dobivaju samo one majke, kojima primalja potvrdi, da su djecu dojile kako treba.

Tako smo se kod Šternovih prepirali radi dojenja prije nego se dijete rodilo. Takova prepirka je kadikad zabavna, da brže prođe vrijeme. Sa Šternovicom se i onako nije moglo ništa drugo pametno razgovarati kraj njenog duševnog raspoloženja.

A potajno sam uvijek nanovo pogledavala na sjaj u prozoru crkvenog svetišta, na Vječno svijetlo. Nije mi bilo ugodno pri srcu kod ovog poroda. Imala sam osjećaj, da će se nešto dogoditi. A takove me slutnje nikad ne varaju. I kad ne mogu reći, što će biti i odakle će doći. Samo sigurno znam, da je nešto u zraku.

Šternovica se ponašala strahovito mekušno. Ne slaže se s njenom hrabrošću na jeziku, s kojom je inače nastupala, kako sad cvili i zavija. Kamen bi se smekšao. Kako su nasuprot hrabre prave majke, smješkaju se djetetu, koje čekaju, i u najvećim bolovima.

»Da sam ja to znala, da sam samo slutila, što se tu mora proživjeti, ne bih to sebi naprtila! Lagano je muškarcima govoriti...«

»Ipak nije tako strašno. Treba malo stisnuti zube. Druge majke imaju po petero i šestero djece,

a uvijek se vesele, kad opet koje dođe. Iza toga ćete imati dijete — i zaboraviti ćete, što je bilo prije...«

»Vama je lako govoriti kao i muškarcima. Vama ništa ne škodi, nasuprot, to je vaš kruh. Ali ja sigurno znam to, da više ne ću doći u takav položaj. Čim se ova stvar svrši, dat ću se opet sterilizirati.«

Tad mi je nenadani strah ušao u kosti. Slutnja, odkud će doći zlo, koje prijeti... »Da li ste to već jednom učinili?«

»Naravno. Zar mislite, da sam se htjela odreći svakog veselja za četiri godine rata? I muževi vani na bojištu znali su se odštetiti, što nisu imali nas. To nisu normalna vremena i ne možemo na njih primijeniti normalno mjerilo...«

»I niste nikad čuli, da zračenje može prouzrokovati kvar kod djece, koja će možda poslije doći?«

»Ta kako?« Sada se ipak uplašila.

»Jer one jajne stanice, koje su još nerazvijene i dozrijvaju tek u kasnijim godinama, djelovanje zraka ne uništava, ali ih može manje ili više oštetiti. To pak može prouzročiti tjelesnu ili duševnu nakaznost djece.«

»Prestanite — ta to je grozno — ako sad — sad...«

»Rekla sam samo, da je moguće, a ne, da će biti. Za pojedini slučaj ne možemo ništa proreći.«

Sat kasnije se rodilo dijete. Rijetko kad mi se koje tako smililo kao ovo. Dà, osvećuju se grijesi roditelja... Okrenute noge, kržljave ruke, grdna vodena glava — i ako svi znaci ne varaju, naslijeđeni lues. Ubogi, bijedni nosilac divnog novog doba!

Mati je sebi čupala kosu, kad ga je vidjela. Otac je vikao i bjesnio. Proklinjao je svoj udes, koji ga

progoni. Punica je tulila cijeli dan. Samo dječja njegovateljica se smililа na ubogo biće. Ja sam umirivala roditelje, kako sam mogla.

»Kad ga prestanete dojiti, pošaljite ga u ortopedski zavod. Noge i ruke se mogu ispraviti, da se ne će ništa primijetiti. Sama sam tamo vidjela takovu djecu. Čim prije to učinite, tim će to lakše i bolje biti.«

Prešutjela sam svoju bojazan, da će i duševne sposobnosti biti ispod prosječnosti. Kad je već tako, roditelji lakše podnose, kad to polagano sami spoznaju.

»Moje se dijete ne će krstiti! S tim smo praznovjerjem svršili«, jogunio se Štern. Ali je njegova preuzetnost bila jako poparena.

Već se slijedećeg dana vijest raznijela po cijelom mjestu. Bog zna, kako sve dođe među ljude. Svuda su pitale žene: »Lisbet, da li je istina...?« I ako se nitko nije usuđivao reći, ipak su svi osjećali, da se u tom slučaju osvetilo na djetetu, što su roditelji zgriješili. Narod ima neko posebno ćutilo za ovakove uzročne veze. I u mnogoj glavi su misli opet postale jasne i ćudoredni pojmovi su našli opet svoje pravo mjesto.

Jadni je bogaljić došao na liječenje. Izravnali su mu nogice, da je mogao hodati kao i druga djeca. I rukice su postale u neku ruku normalne i uporabive. Ali ubogoj glavi nitko nije mogao dati, što joj je manjkalo. Budući da je dijete bilo vrlo sifilitično, umrlo je prije nego je došlo do škole. Progresivna paraliza ugrabila je jadno biće; nije dobilo braće ni sestara.

Kako sam ga uvijek prigledala u danima njegove bolesti, rekao je jednog dana otac: »Ako vas veseli, možete ga krstiti. Pop nek mi ne dolazi u kuću. Ali vas bih htio razveseliti...«

Nisam dala, da mi to dvaput kaže. I sada je jadni bogaljić s anđelima na nebu.

*

Gospođa Zimerer je došla k meni sa svojom sedamnaestgodišnjom kćerkom. Ne može sebi rastumačiti, što je djevojci. Često joj nije dobro, a mjesečnina je već dulje vremena izostala. I postaje mnogo deblja... Ali neka ja ne pomislim, da bi mogla biti trudnoća. To je apsolutno isključeno. Mora biti nešto drugo.

O trudnoći, koja bi bila apsolutno isključena, ja uistinu nisam bila uvjerena. Ta cijelo je selo znalo, da je jedan ruski zarobljenik zalazio u kuću Zimererovima i da je zadnjih mjeseci ponajviše tamo i noćio. Navodno je bio neki ruski grof. Uistinu je imao mnogo novaca i zato je sebi mogao štošta priuštiti. On se još ni sada nije vratio u Rusiju, nego stanuje u gradu u hotelu i dolazi kadikad ovamo autom. Čeka na vijest od svog oca, da li da se vrati u Rusiju ili da se preseli u Pariz, — tako je trubila gospođa Zimerer po mjestu. Čim se to pitanje riješi, oženit će Paulu.

»Zar ne, vi znate, da ruski grof uzima moju kćer? I sad neprilika, da djevojci nije dobro... sad, gdje će svaki čas možda morati na put i kad dolazi velika sreća...«

»Gospođo Zimerer, ako ste tako sigurni, da se ne radi o trudnoći, morate s djetetom ići liječniku, jer vam onda ja ne mogu ništa savjetovati.«

»Ali možete pogledati... pred liječnikom se djevojka srami...«

»A upustila se u odnošaj sa svojim... Rusom?«

»Na tom nema ništa zla. Ta on je ženi. I tako je dobra zgoda. A oboje su mladi i veseli. U ratu

se je i onako morao čovjek koječega odreći. Upravo omladina. Zato joj moramo dati malo slobode...«

»I vi ste mirno puštali, da taj čovjek prenoćuje kod vaše kćeri? A vaš muž? Što je on rekao na to...«

»Tu on nema što reći. Naravno, da se ne opire sreći svog jedinog djeteta. Rado joj dopuštamo njeno veselje. Ta oni se uzimaju, te će i tako doći zajedno živjeti.«

Uistinu nije trebalo dugo pregledavati. Stanje je bilo jednostavno i jasno. Trudnoća u četvrtom ili petom mjesecu.

»Sasvim isključeno!« povikale su zajedno mati i kći. »Potpuno isključeno!«

»Onda počekajte još četiri mjeseca — pa ćete doživjeti dokaz, da je moja tvrdnja ispravna.«

»To je sasvim isključeno! Dijete ne smije doći, nikako ne! Te nam sramote ne treba...« raspalila se sad mati.

»A sad recite, molim vas, zašto po vašem mišljenju treba omesti porođaj djeteta?«

Došle su u nepriliku. Jasno se na njima primjećivala nečista savjest. Očito su se u nekom kutu srca još malo stidjele, i ako se kod njih zaista nije više moglo otkriti mnogo ćudoređa i stida pri životnoj mudrosti, koju je mati čas prije očitovala. Konačno su izišle s istinom.

»Kad je moj muž došao s ratišta, bio je tako pametan kao i ostali i znao je, što treba činiti. Pa smo podučili i kćer...«

»I ja sam uvijek prema tome postupala. Dakle je potpuno isključeno...« dodala je djevojka.

»Ta čovjek mora čuvat svoje dijete, da ne pane u sramotu. Tako glupa moja kći ne smije biti, kao mi, kad smo odilazile u svijet. Ona se ne smije opeći, da mi poslije prigovara...«

Skoro mi je srce zastalo. Ako roditelji sami svojoj djeci u njihovoj mladoj dobi tiskaju u ruke sredstva za spriječavanje poroda »da im se ništa ne dogodi« — što se onda još može od omladine očekivati?

»Zar vi doista ne osjećate, gospođo Zimerer, da ste na vašem djetetu počinili zločin time, što ste joj u ruke dali sredstvo za spriječavanje? Vi ste je upravo izazvali, da bludno živi s Rusom, umjesto da ste joj zabranili svaki odnošaj s muškarcem? Time ste u svojoj kćeri porušili svaki moralni oslon i od nje načinili djevojčuru ... «

»Pa oni se uzimaju! Moj Bože, kako vi to govorite? Ta što je na tome, ako se pazi, da se ništa ne dogodi! Vi ste valjda očekivali, da ćemo odbiti takvoga prosca? U današnje vrijeme ..., kad toliko djevojaka ne dobiva muža ... takovu priliku! Tako može doista govoriti samo žena, koja nema djece. Jedna mati ne postupa tako sa svojim djetetom!«

»Zacijelo niste čuli, da ta sva sredstva nisu bezuvjetno pouzdana i da unatoč toga može nastati trudnoća? Sad ćete se morati, htjeli ne htjeli, o tome uvjeriti ... «

»To je isključeno! Ta sramota mi ne smije doći u kuću.«

»Sramota? Šta je tu sramota? Da je vaša kći živjela s Rusom kao bludnica — da vi s vašim mužem trpite u vašoj kući nešto takovo, da ste to prouzročili i da to podupirete na sve načine — da vi sami dajete svojoj kćeri sredstva, da se može sasvim slobodno predati bludu: to je velika sramota za sve vas troje! Što sad dolazi dijete, to je samo posljedica vašeg postupka. Ni dijete, ni njegovo rođenje nije sramota, nego vaš prijašnji život. Ta to vam već jednom mora biti jasno ... «

Čudne pojmove imaju ljudi dandanas. Ovih dana došla mi je jedna trideset i sedam godišnja služavka, noseća. »Ali Klaro«, rekla sam, »kako možete u vašim godinama još raditi takove stvari?«

Odgovorila mi je sasvim začuđeno: »Što je na tome, ako dobivam dijete s trideset i sedam godina!? — Druge ga imaju već s dvadeset ... «

Gospođa Zimerer i njena kći spremaju se da odu. Mati mi je još zagrižljivo dobacila:

»Dijete ne trebamo! Šta vam pada na um? ... «

»Nisam odgovorna za ono, što dolazi, gospođo Zimerer. Ako grof misli oženiti vašu kćer, neka to odmah učini, da dijete bude zakonito i da ima pravo ime ... «

»I putovat u Pariz ili Petrograd s dojenčetom!«

»Ako to ne ćete, zadržite dijete kod sebe i vi ga njegujte.«

»Ne, ne će mi doći u kuću. Da ljudi na nas prstom pokazuju! Već su nam i onako protivni ...«

»To ste prije morali promisliti. I sad još imate četiri mjeseca vremena, da uredite stvar s Rusom, prije nego se rodi dijete ... «

»Dijete se uopće ne će roditi, da znate!« psiknula je nato stara izvan sebe od gnjeva. »Danas žena ima pravo da raspolaže svojim tijelom. Mi ćemo sebi već znati pomoći!«

»Čini se, da ne shvaćate, šta je na stvari. Ja sam dužna svaku nezakonitu trudnoću prijaviti sirotinjskoj oblasti. (Novi omladinski ured je ljudima još tuđa ustanova; ali kad čuju nešto o sudu, jače djeluje). To ću učiniti još danas, budući da je po vašim izjavama život djeteta u opasnosti. Ostalo će slijediti samo po sebi. Svakako morate računati s tim, da ćete zajedno s mužem doći u tamnicu radi svodništva, jer ste odnos Rusa i vaše kćeri u

svom stanu trpjeli i pomagali. Savjetujem vam, dakle, da svoj položaj još ne pogoršate uklanjanjem djeteta.

Sjetiti vas na to, da se radi o ljudskom životu; da Božja zapovijed: ne ubij, zaštićuje i nerođeno dijete; da ste odgovorni za djetetovu dušu — bilo bi kraj vašeg uvjeravanja bez uspjeha!«

Kad je pala riječ »tamnica«, bilo je svršeno s ponosnom samosvijesti gospođe Zimerer. Zato sam tu riječ i rekla. Mora se u ime Božje pucati iz topova, koji imaju uspjeha.

»Ne pravite iz toga takovu pripovijest... doista nije vrijedno truda... «

»Ja ne žalim truda, kad se radi o ljudskom životu. Trudnoću moram prijaviti; to je službeni propis. Što će dalje biti, u vašim je rukama... «

»Zapišite moju kćer... ako već mora biti... dat ćemo dijete u dom za dojenčad.«

»Možete i porod obaviti u kakvom sanatorijumu. Troškove će platiti grof... «

Kratko vrijeme iza toga je gospodin grof iščezao bez traga. To bi očekivao svaki čovjek s malo životnog iskustva. Sada je obitelj Zimerer uz sramotu bila izvrgnuta i ruganju.

Roditelje se doista nije moglo žaliti. Do današnjeg dana zove se u našem selu njihova kći »gospođa grofica«, a mali Heinz je postao »nasljedni grof«. Došao je sasvim skromno kod kuće na svijet, kad je rusko vrelo tako iznenada usahnulo. Na svoju nagradu kao primalja čekam još danas. Mislim, da je to njihova osveta, jer sam ih tako reći prisilila, da ostave život djetetu. Nije mi žao!

Mati i kći su krvne neprijateljice. Djevojka svaljuje svu krivnju radi svoje nesreće na roditelje.

»Trebali ste istjerati onog lopova, mjesto što ste mi dali onu prokletu stvar... koja nije vrijedila! Tim je počela moja nesreća. Istog sam dana, kad sam dobila sredstvo, pala s Rusom. Nakon toga me je imao u svojim pandžama... Kad su nam muškarci uzeli posljednje, rade s nama, što hoće.«

»Vi ste krivi, samo vi! Morali ste me bolje čuvati, drugačije odgajati... « Kolikim roditeljima zvoni ta optužba još preko groba — čak u vječnost.

Nijesam više primalja nego grobar! Strašno je vrijeme došlo na naš narod. U tim mjesecima iza rata i u vrijeme inflacije, raširio se je običaj otjerivanja ploda, kao kuga u svim slojevima puka, u gradu i na selu, kod bogatih i siromašnih, starih i mladih, kod oženjenih i neoženjenih. Ponajviše me sad zovu k pometnućima. Normalni porodi su postali iznimke. S nevjerojatnom besavjesnošću prema djetetovu životu i prema životu i zdravlju majke, mašaju se ljudi pometnuća. Više ne traže ni liječnika, koji se daje na takove krvničke poslove; ne ide se više ni potajnom otpravljaču; sami sebi pomažu: čovjek ženi, momak djevojci, jedna prijateljica drugoj. Nekoje su se tako izvježbale u tom poslu, da izvršuju zahvat i na samoj sebi.

Moje me zvanje više ne veseli. Više je zločinačkih pometnuća nego normalnih poroda. Kad vlastite majke tjeraju iz svog krila tako začetu djecu i predaju ih smrti, djeca još uvijek žive, a ja ih brzo krstim, da ipak dospiju u vječno blaženstvo.

Majke leže u jastucima, zadovoljne, da su se oslobodile bremena — nemaju ni toliko majčinske ljubavi, da se obazru na svoje dijete samo jednim sažalnim pogledom. Ne daju ih ni pokopati. Bacaju mala tjelešca nemarno u zahodsku jamu, u gnojišta, u potok. Više puta su djeca kod kupanja izvadila iz vode takve dječje lješinice. Otkad se to

dogodilo, uzimam jadne mališane sa sobom i odnosim ih grobaru, da ih pokopa u kojem kutiću groblja. Tako sam uistinu postala grobar — a pozvana sam pomoći novom životu ući na ovaj svijet.

I mnoge, nekoć tako slavljene majke, postale su nevoljne, kukavne čedomorke bez oca. Kako da se takav puk opet digne, meni je nerješiva zagonetka? Jedan je učenjak nedavno napisao knjigu o propasti zapada; to je zacijelo istina. Zapad, koji se klanja takovom nemoralu, kao što je ubijanje bespomoćne djece na veliko, mora propasti.

Tih su dana osnovali kod nas podružnicu državnog saveza za slobodno materinstvo. Nema druge svrhe, nego da pravi promičbu za nekažnjivo pometnuće i za spriječavanje začeća. To znanje i sredstva prenose se od kuće do kuće. Na sastancima ih daju iz ruke u ruku i pokazuju slikama u naravnoj veličini način uporabe. Ako upozorimo policiju, da ureduje protiv toga, dobivamo odgovor: da je to samo higijensko prosvjećivanje naroda ili da su to obrambena sredstva protiv spolnih bolesti. Nitko to ne zapriječuje, i ako je davno svakome poznato, što je to zapravo.

Htjela sam se zahvaliti na službi, ali gospodin župnik ne će o tome ni da čuje. On kaže, da mi upravo sada moramo ostati na svom mjestu i dalje se boriti za pravo nerođenih, za pravo ćudoređa. Da, upravo sad može primalja više učiniti nego prije, kad još pojmovi nisu bili tako zbrkani! Sada treba držati one, koji kolebaju, zabludjele vratiti na pravi put, podupirati ugrožene i pomoći pravim, poštenim majkama, kojih ipak još ima, da ostanu vjerne.

Na čelu državnog saveza kod nas je stolar Walz. On je nesnosan čovjek. Gdjegod me sretne, pokušava s neslanim primjedbama. Tako opet i danas,

kad sam išla na neki porod. On stoji s nekoliko svojim istomišljenika pred vijećnicom i poviče, kad sam prolazila: »I ta će skoro morati ići! Žene ne će i nadalje biti strojevi za rađanje!«

Jednog dana me pozovu Walzovoj ženi. Naravno da je bilo pometnuće. Nisam drugo ni očekivala. Nije bilo prvo — ali je bilo zadnje. Djelomično u groznici, a djelomično u razočaranosti i ogorčenju svoje duše, govorila je svašta o svom bračnom životu, koji, doista, nije takav, da bi se mogla smatrati sretnom ta žena oslobođena materinstva.

A šestnaestgodišnja kćerkica, čudno, tiho i ljupko dijete, ide po sobi ovamo onamo i sve sluša. Susjede klepeću i melju, ništa se ne obziru na djevojčicu.

Gretel zna više nego bi čovjek mislio. A što ne zna, to sama sebi rastumači. Poslije majčine smrti je u listovima, koji su ostali, našla potvrdu za to, da je i ona sama bila takovo neželjeno dijete slučaja, koje se rodilo unatoč sredstvu za čuvanje i koje je, unatoč raznih dobrih savjeta za odstranjivanje, raslo i doraslo.

Gospođa Walz je umrla, a da nije došla do potpune svijesti. Iza pogreba došla je djevojčica k meni.

»Lisbet, vi babice se međusobno poznajete. Ne bi li mi mogli naći mjesto — makar kao služavki, u poštenoj kući. Samo da odavde odem...«

»Zar ćeš oca ostaviti samoga?« Nisam znala što je djevojčica sve doznala.

»A zašto ne bih? Da je bilo po njegovoj volji, ne bi me bilo na svijetu... kao brata prije godinu dana. Zašto sam sama? Zašto nemam braće ni sestara? Zašto je umrla mama... Vi to dobro znate, a znam i ja. Ne mogu više ostati u toj kući. Kad vidim maminu sliku, moram misliti: tvoja mama je ubojica... samo slučajno si joj izmakla... tvoju

braću i sestre je umorila... A kad vidim oca, tako mi je, kao da mi i danas radi o glavi, kao što je činio prije nego sam se rodila.«

»Dijete Božje, ta kako to znaš?«

»Još su kod kuće pisma, koja je pisao mami. Čitala sam ih sinoć. Kakvi su tamo savjeti, da me se oslobode, prije nego se rodim...«

»Možda ih tvoja mama uopće nije slušala...«

»Jest, jest... — Kad jedno nije pomoglo, — piše jednom: — Ako ni to ne pomogne, — glasilo je drugi put. — Pošto je i injekcija bila bezuspješna — stoji opet u nekom trećem pismu. Ne, u toj kući ne mogu ostati. Pomozi mi, da odem od tih ljudi... koji su me htjeli umoriti... koji su umorili moju braću i sestre...

Išla sam Walzu i otkrila mu kćerkinu želju. Rekla sam mu, da bi bilo dobro za djevojčicu, da malo ode iz mjesta u drugu okolinu nakon uzbuđenja zadnjih dana. Odbio me je osorno, jer mu je umrla žena i treba djevojku kod kuće. Pokušala sam na sve načine. Uzalud. U kući mora imati žensku glavu, a kćer je već dovoljno stara. Da zašto je inače uzgojio to kopile? On je otac i on određuje...

Sad je bio na mjestu dobar savjet. Nije bilo po zakonu moguće, da mu se oduzme očinsko pravo. Djetetu je prividno bilo sasvim dobro. Na takove se duševne sukobe zakoni ne obaziru i vjerojatno nikada i ne će. Nije mi preostalo drugo nego nagovarati djevojku, da ostane u kući, dok otac bude s njom dobro postupao.

Ona je uvidjela, da ne može ništa. I pokušaj bijega bi se izjalovio, jer bi je opet vratili u očinsku kuću. Samo bi se pogoršao odnos među ocem i kćerkom. Pri svemu tom meni je bilo upravo kao i djetetu: nisam se mogla osloboditi čuvstva, da vreba neka opasnost.

Za tri nedjelje kasno naveče zazvoni kućno zvonce. Bila sam već u postelji. Brzo sam ustala i otvorila prozor:

»Tko je dolje?«

»Lisbet, brzo otvorite, prije nego dođe otac, brzo, brzo...«

Gretel. Već sam bila dolje, odgurnula sam zasun i pustila je unutra. Bacila sam letimičan pogled po cesti gore i dolje; nitko nas nije vidio. Onda sam još ugasila i svijetlo, koje je padalo na ulicu i otpratila drhćuću djevojku gore u sobu. Što mi je pripovijedala, nije me na žalost presenetilo. Otac ju je — kad se pijan vratio kući — htio prisiliti, da ide s njim u postelju. Na to je djevojka skočila s prozora visoke prizemnice i pribjegla k meni.

»Ali kući više nikako ne idem.«

Sutradan je Gretel prvim vlakom otputovala u glavni grad pokrajine k mojoj jednoj drugarici i prijavila stvar omladinskom uredu. Sad je tek sirotinjskoj oblasti bilo moguće, da se umiješa. Njen stric se ponudio, da preuzme skrbništvo, kad je ocu oduzeta očinska vlast. Taj stric je bio pošten čovjek, koji je djevojku poslao u dobru školu i omogućio joj valjanu izobrazbu za socijalnu činovnicu.

Gretel je krasno dijete. Jučer mi je pisala opet dugo pismo, da moram ostati tako dugo u službi, dok ona ne svrši. Hoće da postane primalja i da jednom, kao moja nasljednica, popravi na drugim majkama i djeci ono, što su njeni roditelji zgriješili na vlastitoj djeci.

*

Da je tečaj kuhanja važna stvar, naš je općinski odbor brzo shvatio; ali da je njega dojenčadi i bolesnika isto tako važna, nije mu jasno. Ipak ćemo pokušati.

Na zadnjem sam sastanku našeg primaljskog društva upoznala sestru Anu. U ratu je kod Crvenog križa pratila bolnički vlak, a sad priređuje putujuće tečajeve. Naše mlade majke i djevojke ne znaju ništa o pravoj njegi i odgoju djeteta. I kad je netko bolestan, mogu se doživjeti najčudnije stvari. Upravo ovih dana je jedna moja susjeda djetetu stavila povoj, a nije ga pokrila — jer treba da oduzme vrućinu. Naravno da je jadni mališan drugi dan imao upalu pluća.

U bolnici smo spremili sobu za učenje. Sestra Ana će stanovati kod naših sestara. Hranit će se u župnom dvoru, kod učitelja, načelnika i kod mene. Doba je inflacije. Mjesto novcem mogu učesnice platiti jajima, brašnom ili maslacem. Kad stvar bude u toku, dodat će i općina nešto. Općinski oci još ne uviđaju važnosti ovog socijalnog rada.

Dale smo tečaj razglasiti i župnik ga je s propovijedaonice preporučio. Najprije tečaj za njegu bolesnika. Protiv očekivanja je došlo toliko žena i djevojaka, da smo morale držati dvostruki tečaj. Učilo se sve, što se mora znati, kako se za bolesnika u kući valjano brine, hrani, oblači i drži u čistoći. Predavanja su imala praktične vježbe. Postavile smo u učionu dvije postelje, u koje smo smjestile »bolesnike«, koje smo zatim preoblačile, prale i povijale. Vježbalo se pružanje pomoći u slučajevima nesreće, pravile smo zavoje za lom nogu, ruku i druge ozlijede. Razgovaralo se o bolesničkoj sobi, o posjetima bolesnika i duševnom postupanju s bolesnikom — do opskrbe. Na koncu se razgovaralo još o raznim ženskim pitanjima: porodu, trudnoći, ženskim bolestima i klimakteriju (mijeni).

I ja sam polazila tečaj. Da nešto naučim i da što pomognem. I doista sam imala koristi. Ostaje

istina, što je rekla moja mama: čovjek ostari kao krava i još uvijek nešto novo nauči. Zanimanje i žar učesnica bivalo je iz dana u dan sve veće. Kad je pri svršetku doktor Wille priredio mali ispit, došli su i načelnik i općinski odbornici, da slušaju. Otvoreno su zrazili svoje iznenađenje i priznanje.

Time smo osvojile tlo. Nekoliko nedjelja kasnije smo raspisale tečaj za njegu dojenčadi. Onda ih je navrlo toliko, da smo ga odmah dvaput morale držati. Ljubav prema djeci još nije umrla i takav je tečaj dobro sredstvo, da tu ljubav probudi i oživi. Ujedno je i dobra prilika, da se djeluje na uzgoj. Meni su ti tečajevi veoma olakšali posao. Kad žene i djevojke čuju i s druge strane i s drugih gledišta, kako uništuju svoju životnu sreću i zdravlje neumjerenim i nećudorednim životom i kako se osvećuje povreda zakona naravi i Božjih zapovijedi, opet vjeruju i dirnute su. Bar za neko vrijeme.

Ne samo pametne stvari, nego se i drugi običaji udomaćuju kod nas. Djevojke pripovijedaju na tečaju za dojenčad čudne stvari o pokrajinskom Društvu prijatelja svijetla, koje je kod nas osnovano za njegovanje ljepote i zdravlja. Vani u šumi dali su sebi dodijeliti od općine prostor za sunčane i zračne kupelji. Morali su ga ograditi visokom ogradom od dasaka. Ali drveće je tako zavodljivo blizu, da su se naravno neki derani odmah popeli na nj, da vide, što je iza dasaka. Govorili su, da je tamo kao u zemaljskom raju prije prvog grijeha. Muškarci i žene tu leže, gombaju se i igraju — bez smokvina lista. To da je bezuvjetno potrebno za očuvanje zdravlja tijela. Čudi me samo, da je ljudstvo moglo postati staro toliko tisućljeća prije nego je došlo do te važne spoznaje!? Da ljudski rod već davno nije propao poradi oblačenja!?

Prijatelji svijetla mame pristaše. Mladež se na-

ravno zanima za to. Djevojke još uviđaju opasnost, koja se tamo skriva, kad se s njima o tome pametno govori. One shvaćaju, da čovjek ne smije potpuno srušiti ograde stida pred drugim spolom; da ih se nasuprot još mora učvrstiti u doba kao što je naše, kad većina ljudi zaboravlja na stid.

Jedna od najgorljivijih prijateljica društva je privatna tajnica predionice. Pametna, ispravna djevojka, ali vrlo samosvijesna. Ona živo snubi za svoju ideju, da su potpuni idioti svi, koji imaju drugačije nazore, koji su tako nazadni, da se drže starih predrasuda; da ljudi padaju upravo radi umjetnog ograđivanja jednih od drugih; da bi se u goloti oslobodili okova putene razdraženosti; da bi doista postali slobodni. Ona je uzvišena nad zemaljsko-životinjskim, što su druge male duše tako grčevito htjele sakriti. To je njeno evanđelje, na koje je prisegla.

Ruga se i tečaju za njegu dojenčadi. Koja žena još danas dobiva djecu! Treba se konačno osloboditi one prisilne misli, da je žena određena samo za uzgoj mlađeg naraštaja. Živjeti samom sebi jest za svakog čovjeka najviša svrha življenja. Kad su jednom u pisarni druge djevojke pripovijedale, kako je zanimljivo kod sestre Ane, kako se tamo može naučiti, da se sačuva od štete, izjavila je gospojica Berta, da točno zna, što treba da radi, a što ne, i da u tome ne treba nikakove pouke. Ona da ima sebe u vlasti i da zna, koliko se može pouzdati u sebe u slobodi i moći — kao i sve istinski moderne žene.

U tvornicu je došao neki novi inžinir. I u sunčanu kupelj. Ali ondje mu se nije dugo sviđalo.

»Tako je pusto i tijesno među tim daskama, gospojice Berto. Pravu golotu može se uživati samo usred prirode, ako se ona promijeni u vezanost sa zemljom... ako u nama previre nešto od vječnog ritma prirode; ta mi smo samo njena prašina, koja se hoće silom odijeliti od nje...«

Tako su pošli sami gore u šumu. Podnevni odmor na brijegu. U pozadini šuma, koja čuva i sakriva, a pred sobom daleki vidik na veselu pokrajinu. Toplo ljetno sunce leži na vrhuncu... Dolje dakle s odijelom, koje smeta. »Bacit ćemo se u naručje prirode i na njenim prsima opet naučiti da budemo ljudi...«

Tako su se predali počinku u neobuzdanoj slobodi. Čudna opojnost pograbi oba ova bića, koja su se otresla svih »ograda«. Sve više popuštaju i duševne zapriječke. I onda...: kao da su se opili...

Što se je dogodilo uslijed popuštanja svih ograda, ne doduše s predumišljanjem, ali ipak samo njihovom krivnjom, postalo je sad najviše čašćenje naravi.

»Ne tako kao zadnji put«, rekla je djevojka slijedeće nedjelje. »Zašto ne? Zar to nije bila najtješnija povezanost s prirodom? Zar to nije svuda u prirodi najviša svrha? Jedino istinski opojno piće! Ta mi smo odbacili sve predrasude kao i nametnute nam haljine. Slobodni smo ljudi, koji uživamo svoju slobodu i odgovaramo za užitak, kad ga svijesno na sebe uzimamo.«

»Lisbet, prekrasno se može govoriti o takvim stvarima. I jednog dana nestane svega sjaja — sve riječi izgube smisao; razlete se kao prazne staklene kugle, koje djeci padnu na zemlju s božićnog drvca, ništa, upravo ništa ne preostane.

Kad je čuo, da će se roditi dijete, sramotno me je ostavio na cjedilu. Nije više ništa htio da zna o svrhi prirode... o povezanosti... o odgovornosti, koju je uzeo na sebe tako velikim riječima... ostavio me je samu.

Kako su najednom jadno kukavni slobodni ljudi, kad moraju ispuniti kakovu dužnost, kakovu zadaću... kad treba da preuzmu na sebe posljedice svog čina.

— Ti ćeš znati, da se neželjeni plodovi otpravljaju, — to je bilo sve, što mi je imao reći...«

Unatoč svijetla, zraka i sunca bio je težak porod. Ali mati je stisnula zube, kad su navalili bolovi i nije se dala od njih nadvladati. Tako hrabre matere su postale rijetke. »Dosta je, da dijete ima oca takvog kukavnog nitkova. Hoću da mu bar ja budem prava mati, da tako ipak ima uporište u životu...«

Ipak je bila neobična žena ta neudata mati. Kako se vjerno izjavila za svoje dijete! Bilo mi je, kao da je odgonetnula moje misli.

»Možda se čudite, da sam iznijela dijete? Zar to nije sveti zakon prirode? Gdje se nalazi mati, koja ubija dijete pod srcem? Samo kod degeneriranih ili beskarakternih ljudi! Kad ptičica padne iz gnijezda, imamo smilovanja s njom i hoćemo, da je hranjenjem uzdržimo na životu — a dragocjeno ljudsko dijete ubijamo. Ne pitamo, zašto je možda pozvano? Možda ubojstvom otimamo cijelom narodu dragocjeno blago. Život je sveta stvar, koja se ne smije dotaknuti. Nijedan čovjek, koji god je zgazio, ne može se opravdati... «

»Niste li vi jednom bili pobožni...?«

»Ne, nikada. Otac mi je bio katolik, mati protestantkinja. A jer se nisu mogli složiti, a jedno drugom nije htjelo da pusti dijete, nisam dobila nikakovu vjeru. Ne bih se nikad udala za čovjeka, koji u pitanju naziranja na svijet nije istoga mišljenja sa mnom. Uvijek je neko nesuglasje — već u sreći, a u nesreći pogotovo!«

Konačno je nakon mnogih boli i trpljenja došla na svijet djevojčica. Budući da je izgledalo, da

nije za život sposobna, brzo sam je za nuždu krstila. Ipak se nakon malo truda lijepo oporavila.

»Jadna djevojčica«, rekla je mati i suze su joj bile u očima. Bilo je u tim riječima toliko boli i nježnosti a u isto vrijeme i toliko tjeskobne brige za budućnost...

»Ne bi li mi mogli ovdje naći njegovateljicu za dijete? Ne bih ga rado dala od sebe. Kad opet budem išla u ured, mogla bih prije i poslije službe biti uz djevojčicu i paziti na nju...«

»Gospođa Bertroux bi zacijelo bila pripravna i za to vrlo prikladna. Njen vlastiti sinčić je uzorno odgojen. Njen muž je umro za vrijeme rata u internaciji. Ali ona je uvjerena katolikinja...«

»I odgojila bi dijete isto tako, hoćete da kažete. To ništa ne smeta. Ako onda u životu bude sretnije i dobije bolja uporišta nego njezina mati...

Dä, vidite, na kraju krajeva bolje je prošla najgluplja seljačka djevojka, koja se je dala savjetovati i opomenuti od sestre Ane, nego ja... Tisuću puta je istina, da se mora izbjegavati prilika... pa makar se kako čovjek osjećao jak i siguran...«

*

Radi nestašice stanova — industrija nas je i tim usrećila — morala sam se odlučiti, da izdam dio moje male kućice. Od dvije sobice dolje u prizemlju i ropotarnice, koju smo preuredili u kuhinju, nastao je čedan stan. Zajednička kuhinja je nezgodna stvar, koju ne mogu naprtiti sestri pod njene stare dane. Nije bez uzroka nastala riječ: »Gospođo susjedo, mogu li danas svoje palačinke ispeći na vašoj masti? Vi možete zato sutra svoju kobasicu metnuti u moj kupus...« Zato sad radije spremamo naše vrtno oruđe i slične stvari u podrum i izdajemo dosadanju ropotarnicu kao kuhinju.

Stan je već određen za jedan bračni par. Ako su čestiti ljudi i ako dođu djeca, s vremenom ću im rado prepustiti i obje tavanske sobice. Mi dvije starice možemo se stisnuti.

Vrlo sam sretna, što imamo stanare, radi moje sestre. Donosit će joj trideset maraka mjesečno. Nakon što je u inflaciji propala naša ušteđevina, čovjek se veseli i ovakvim dohodcima. Ako ne gledamo na to, nije nam ni za vrijeme inflacije bilo zlo. Pustila sam, da mi plaćaju i u naravi, u koliko je to stranka mogla. Pet funti maslaca ili pol vreće brašna — bila je otprilike taksa za pokrajinu. Cipelar je plaćao parom dobrih cipela, trgovac David materijalom za odijelo. Tako je sebi svaki pomagao, kako je mogao. Meni je to bilo vrlo ugodno, jer je roba zadržala svoju vrijednost. A novac je bio samo papirnata prnja, ništa više.

Prvog siječnja 1924. uselila se obitelj Bumiller. U podne, u dvanaest sati, svečano odjeveni uspeli su se uz stepenice i predstavili. Očito su htjeli pokazati, da znaju, što se pristoji. Meni se učinilo smiješno, da se ona ogrnula u novi baršunasti ogrtač, a on je uzeo cilinder, samo da se uspne uz stepenice. No, to je malenkost, koja djecu veseli...

»Nadam se, da ćete se priučiti«, rekla sam mladoj ženi. »Svakako je kod nas lijepo, tiho i mirno.«

»Nas dvoje ne ćemo to promijeniti. Moj muž je na željeznici, a i ja ostajem kao namještenica. Objedujemo u gostionici — a možda ćemo i večerati. Na večer smo rijetko kada kod kuće. Ta ovdje nema ništa, to je žalosno gnijezdo. Moram uzeti mjesečnu kartu na željeznici, da se mogu voziti u Z. i ići u kazalište, kino, na koncerte i u kavanu.«

»Tako, namjeravate i dalje ići u ured? Ja sam mislila, da se svaka žena veseli, da iziđe iz takvog bezdušnog prometa — i da izgradi vlastito gnijezdo...«

»Hoću prije svega da sačuvam svoju osobnu slobodu, svoju samostalnost. Pa strašno je, kad je žena uvijek ovisna od muževog džepa...«

»Zašto ste se onda udali? Ja bih onda radije ostala sama, jer ste sklapanjem braka ipak izgubili slobodu za devedeset postotaka...«

»Pokušavamo malo jedno s drugim...«

»Meni se čini, da pokušavanje u braku nije tako jednostavna stvar. To je ipak zajednica života...«

»Zar to nije veoma zastarjelo shvaćanje? Zajednica života? Tko može reći, da li će mu se sutra još sviđati zajednica? Da li će mu još sutra biti po volji zadovoljenje njegovih seksualnih želja? Ljudi mijenjaju svoje nazore...«

»A kad jednom dođu djeca...«

»To je, naravno, potpuno isključeno. Djecom se ne možemo baviti. Dok smo mladi, hoćemo da uživemo nešto od svog života i ne trebamo takovih opterećenja. Možda za deset godina...«

Sutradan sam molila načelnika, da promijeni odluku i da mi pošalje drugog stanara. Izrično sam navela, da hoću obitelj s djecom.

»O, Lisbet, vi ste staromodna žena!« rekao je načelnik.

»Budite veseli, da nemate u kući dječjeg divljanja. Drugi se brane od djece rukama i nogama...«

Drugi neka rade kako hoće i neka odgovaraju! Supruzi, koji su još voljni da uzgajaju djecu, doskora ne će moći naći stana i bit će prisiljeni uteći se lopovštinama. Ne ću, da za to budem kriva. Radije dječju dreku u kući — nego odgovornost na savjesti, da drugi moraju nećudoredno živjeti radi stana.«

Načelnik zovne gospodina predstojnika ureda za stanovanje, kako se je Štern dao nazivati. »Haj, vama se lako može pomoći«, rekao je on i cerio

se kao sotona. »Hermanova će mi srušiti kuću, da se oslobodi stanara, koji će skoro dobiti već četvrto dijete. Možete se zamijeniti...«

Kod Hermanovh stanuju pristojni ljudi. Gdje još dolaze djeca, tamo babica sigurno zna, kako je. Zato sam sporazumna sa zamjenom. Ali se moji stanari brane i ne će ići tako brzo...

Sklad u prizemlju nije dugo trajao.

Njegova plaća je doskora bila premalena, a njena nedovoljno velika za trajno vođenje takova života. Svako podne u gostioni, skoro svako veče u gradu. — Došla su vremena, kad su sad jedno, sad drugo, sad oboje morali ostati kod kuće; imali su odijeljene blagajne. Kad su bile prazne, postalo je neugodno. Zatim su izmjenično pravili osnove za reformu, do slijedećeg dana. Nakon toga je opet bilo sve po starom. Ubrzo su iz prizemlja k nama dopirali čudni glasovi. Kao da netko udara pesnicom o stol, lupa vratima, baca posuđe. Nato je ruknuo grozovit muški glas:

»Ako ne ćeš, kako ja hoću, dat ću se rastaviti! Dosta mi je toga glodanja gole kosti...«

Jasni sopran je zakuriknuo: »Ne dam se tiranizirati! Dosta mi je tvojih mušica. Tko se u braku ima brinuti za novac, muž ili žena?...«

»Tko ima voditi gospodarstvo i brinuti se za jelo, što?«

»Pa ćemo se opet razići...«

Moji stanari nisu se obazirali jedno na drugo, ni jedno nije htjelo popustiti i uživjeti se u prilike; ni jedno nije htjelo da se s dobrom voljom prilagodi karakteru drugoga, ni da u ljubavi podnosi njegove slabosti. Ni muž ni žena nisu poznavali drugo nego bezobzirno zahtijevanje. Održati se pod svaku cijenu. Jedno je u drugom gledalo samo potrebno seksualno upotpunjavanje, drugo ništa.

Nije potrajalo dugo, pa im je dodijala njihova putena zajednica i postala odurna. Tako se upravo i mora dogoditi, ako podloga za brak nije nikakvi viši smisao i svrha nego samo sjetilno zadovoljenje. Pogotovo se to mora dogoditi tamo, gdje se u ženidbi postupa s namjerom, da se prevari narav.

Narav se ne da nekažnjeno zlorabiti. Sasvim je jednostavan razvoj: ogadi se jedno drugome, i ako se to ne prizna. — Ne mare jedno za drugo; postaju nervozni i razdraženi i poremetnja je tu. Čim su nervoza i odvratnost zavladali čovjekom, dolaze do izražaja u svim životnim pitanjima a ne samo u seksualnim. Često ovakovi ljudi nisu na čistu, gdje je zapravo izvor zla — gdje je počelo uništenje i razdor u njihovom životu...

»Mi smo se iživjeli i rastavit ćemo se...« Moja stanarka mi je to pripovijedala još prije nego se iselila.

»Trebalo bi promijeniti zakon tako, da bude moguća rastava s obostranom privolom. Ovako moramo voditi parnicu...«

Uzrok za tužbu je već tu. Nakon što je djevojka, koja je posluživala u gostioni, u izazovno kratkoj crnoj haljini i bez rukava, sjedila s njim u kutu dvorane, brzo je bio poravnan put do brakolomstva. Takove slobode u oblačenju vrše pravu promičbenu službu vragu, da on sebi lakom navalom osvoji tvrđavu nedužnosti i da je obeščasti. Ljudi, koji u ćudoređu i moralu nisu previše čvrsti, imaju dovoljan razlog za rastavu.

Mnogo je dandanas nesretnih brakova. Sve se jače čuje glas, da radi toga treba olakšati rastavu. Da li bi se u istinu time što pomoglo? Zacijelo nisu svi ljudi tako površne naravi kao moji cijenjeni stanari i ne će svi tako besavjesno prouzročiti povod za rastavu. Mnogi će podržavati i poreme-

ćenu zajednicu, jer se boje mašiti se tako bijednih sredstava rastave.

Zar se ne bi — ako gledamo na cjelokupnost — ženidbena stega još više rasklimala, ako braku načelno oduzmemo njegov značaj doživotne zajednice? Zar ne bi onda bilo još više »međusobnih pokušaja« i želja: rastavit ćemo se, ako nam ne bude po volji? Zar ne bi onda bezobzirnost i sebičnost bila još veća? I zar ne bi žena od samog straha, da opet ne izgubi muža, pala pred njim u nedostojno ropstvo? Mi žene ne smijemo zaboraviti, da smo mi najbolje zaštićene u katoličkom braku.

Čini mi se, da i tu tražimo preokret na svoju štetu. Obrezujemo vrhove bolesnog drveta, mjesto da liječimo korjen. Zar nije daleko potrebnije pokušati, da priskrbimo braku veće poštovanje i veću vrijednost? Da probudimo u muškarcu višu svijest odgovornosti? Uvjeriti ih, da samo kršćanski život može donijeti trajnu sreću u braku? I da je potrebna prava čistoća prije braka, da muž i žena nepomućeno poštuju jedno drugo; iz toga jedino može proizaći duboka nježnost i ljubezni obzir? . . .

Ne smijemo reći: moramo cilj niže postaviti, da se ljudi ne moraju radi njega truditi . . . Moramo biti smioni i kazati muškarcima: odrecite se braka, ako ne ćete da visoki, sveti cilj shvatite i da ga ostvarite svim svojim silama.

Vidjela sam mnogo razrušenih brakova. Prije svega je spriječavanje dječjeg blagoslova i pomanjkanje pravog međusobnog štovanja već kod sklapanja braka bilo ono, što je dalo prvi i najdublji uzrok za uništenje bračne sreće. Nekoliko ih je bilo nesretno poradi krivnje jednog bračnog druga. Tu je rastava i danas moguća — ako se

nedužni dio, kako se često događa, ne može odlučiti da unatoč toga ustraje u strpljivosti.

Zato mislim, da ne ćemo ništa postići reformom braka, ako ne pođemo od korjena i ne stvorimo ponajprije druge pretpostavke za stvaranje braka i ne budemo drugčije shvaćali brak i ženidbu. Ljudi neka opet nauče shvaćati sav duboki smisao trajne ženidbene zajednice života i neka svoj život prema tome usmjere.

*

»Lisbet, pođite brzo gospođi Keller. Njihov Maks je bolestan, a liječnika nema kod kuće . . . « S tim riječima dotrčalo mi je po podne u jedan sat jedno školsko dijete. Još je uvijek tako: ako nema liječnika, ljudi zovu primalju. Zapravo je to vrlo lijepo, da ljudi imaju u mene toliko povjerenja, i ako im ja često sasvim jasno kažem istinu i ako sam suprotnog mišljenja. Znam, da nekoja učena gospoda ne vole, da se primalje bave i takvim stvarima i to radi opasnosti od zaraze. Meni se još nikad nije ništa dogodilo. Mislim, da se tu malo pretjeruje. Ta i liječnik ide od jednog bolesnika drugomu. Mi možemo pri tome oblačiti haljine i pregače, koje se mogu prati i lakše mijenjati nego muško odijelo. Ako se pazi na razboriti oprez i čistoću, opasnost ne će biti tako velika.

Maks je dijete svoje vrsti; jedini sin trgovca željeznom robom. Doskora će biti star četiri godine. Danas je malo grozničav; boli ga vrat. Stari su izvan sebe od straha, boje se difterije. Pregledali su već sve kućne medicinske knjige; tri različne vrlo opsežne knjige, pa se ipak ne snalaze. I te su knjige čudna stvar. Radi njih ljudi češće obole nego ozdrave. Ako su tamo znaci ove ili one

bolesti lijepo popisani, nalaze svi čitaoci, da se danas ovo, a sutra ono, upravo na njih odnosi.

Konačno mi je s najvećim trudom uspjelo pogledati Maksu u grlo. Ustanovila sam, da su krajnici malo upaljeni. Savjetovala sam, da mu meću mokre obloge, da ga ostave u postelji i da grlo ispire čajem od žalfije...

»Tako maleno stvorenje još ne zna grgljati. To je za njega preteško...« branila se mati za Maksa.

»Moje male nećakinje i nećaci znali su to dobro već s tri godine. Djeci je zabava, da ih u tome vježbamo, a onda to i znaju, kad im uistinu treba.«

»Po bijelom danu ne će naše dijete ležati u postelji«, rekao je otac. »Smjestit ćemo ga na divan u toploj sobi...«

Maks je dakle dobio mokar oblog i položen je na divan s čarapama i cipelama.

Kolikogod je puta mati izašla iz sobe, iskočio je Maks za njom. U hladnu kuhinju, u staju kokošima; u hambar, na snijeg, kad je po nešto išla. A otac stoji nemoćno uz vrata i viče:

»Maksić, ostani ovdje!... Maksić, budi pametan... Maksić, ne budi tako nasilan... Maksić, tako ne ćeš ozdraviti...«

Tako sam našla obitelj, kad sam naveče došla da pogledam maloga. »Vidite, to je novo doba. To je danas već i u djeci. Što da se tu radi...«

Za dvije minute imala sam Maksa u postelji. Išlo je to tako brzo, da je zaboravio urlati, i ako je to umio veoma dobro. Samo je jednom duboko uzdahnuo i umirio se.

»Vidi se, da niste imali djece, jer inače ne bi mogli biti takovi...«, rekla je gospođa Keller uvrijeđeno, premda Maksu nisam učinila ništa na

žao. Maks je mudro opazio po mojoj odlučnosti, koliko je sati

»Ne, gospođo Keller, vidi se, da vi imate samo jedno. Da ih imate troje ili četvoro, znali bi pametnije postupati. Ovako gledate u tog jedinca, kao da je na pol bog — dok ne bude prekasno. Neka vam pripovijedaju stariji ljudi u selu, kako se je dogodilo mesaru Hermanu s njegovim razmaženim jedincem.«

»Jedno dijete je dosta za naše prilike; bar ga možemo valjano odgojiti i otvoriti mu puteve za budućnost. Gdje ima nekoliko djece — bar u našem položaju — moraju uvijek oskudijevati i odricati se...«

»Dobro je, da se djeca nauče obazirati jedno na drugo i međusobno pomagati: da stariji nauče da se brinu za mlađe; da shvate, da cijeli svijet nije stvoren samo za njih, nego da i drugi imaju upravo isto toliko mjesta pod suncem kao i oni sami. A djeca se međusobno i mnogo bolje zabavljaju; dijete se mnogo ljepše igra s djetetom nego s odraslim. Za dijete je mnogo bolje, da raste s braćom i sestrama nego da bude samo.«

»I da cijelu godinu trči u zakrpanim hlačama kao nekoć nas osam... i da već u dječjoj sobi sreta ozbiljnost života... zahvaljujem za to, previše volim svog Maksa.«

»Zar mislite, da će ga poštedjeti životna zbilja? Zar nije bolje, ako se od malena nauči, da sam svladava teškoće i da se odriče želja? — Potpuno je krivo, što hoćete da takvom malom čovjeku uklonite s puta svak kamečak. Bolje je da nauči, kako će preći preko njega. Dijete morate uzgojiti za život, a ne za to, da uvijek ostane u dječjoj sobi i da se drži majci za suknju.«

»Ako poslije bude drugačije, biti će još uvijek

dovoljno rano. Što se nas tiče, djetetu ne smije ništa manjkati. Kad bi imao braću i sestre, morao bi s njima dijeliti i ljubav roditelja.«

»Zar vi sebe smatrate tako duševno siromašnim, da bi manje volili dijete, kad bi imali i druge djece? S ljubavi nije kao s kobasicom, koju morate razrezati na toliko dijelova, koliko ima osoba, kojima je dijelite. To je bolje shvaćao stari košarar, koji je rekao, da čim ih više ima, tim ih više voli. A i teže bi se rastali i od jednoga.«

»A naš Maks je sve naše blago. To neka i ostane! Nama je potpuno dovoljno! I ostat ćemo pri jednom, zar ne, mužiću?«

»Nešto je istinito na tome, što Lisbet govori. Ali za naše prilike je jedno dijete dovoljno. Ako mu ništa ne uzmanjka, nadomjestit će svojom sposobnošću, koliko bi možda braća brojčano više vrijedila.«

Kad je Maks išao prvu godinu u školu, izbila je strašna epidemija škrleta. Škola je bila zatvorena; poduzete su sve mjere opreza. A onaj, koji nije ostao kod kuće, nego je iz obijesti i radoznalosti potajno išao bolesnim drugovima, bio je Kellerov Maks. Htio je da zna, što je tamo tako zlo, da se onamo ne smije. Uspeo se na postelju i ogledavao drugove sa svih strana veoma točno.

»Maks, budi dobar i ostani kod mame,« rekla je gospođa Keller. »Ne ću! Previše mi je dosadno!« povikao je Maks. »Hoću na ulicu Petru i Ivici.« Već je bio vani.

Naveče su se roditelji nemalo uplašili, kad je pobjedonosno izvijestio, kamo se sve potucao. »Nije baš ništa strašno; njegovi drugovi imaju samo crvene mrlje...« Kad se dječak jednom naučio na drugove u školi, nije mu više bilo ugodno, da bude sam kod kuće. Hto je da vlada, zapovijeda, tiranizira; da negdje ispolji svoju prirodnu obijest. Pas Karo nije ga više podnašao i htio ga je ugristi. Mačka je puhala i grebla, kad se je Maks usudio, da joj se približi.

Dva dana kasnije ležao je Maks sam u teškom škrletu. I razmaženi mekušni dječak nije izdržao krizu. Već drugi tjedan smo ga pokopali. Jedna od prvih žrtava u našem mjestu. Tako je teško i tvrdo, rekli su nekoji, rastati se od jedinog djeteta... Kad ih je još nekoliko, čovjek se može lakše utješiti. — Tako je, kad ljudi hoće da imaju samo jedno, rekli su drugi. Umre li jedinac, odmah je sve izgubljeno.

»Tako je«, primjetio je stari crkovnjak, »kad se umiješa gospodin Bog: uzme jedno, iza toga dođe opet drugo. Samo se prije ne smije....«

Roditelji, tako neočekivano prevareni u svim svojim nadama, skoro su zdvojili. Mjesecima se žena morala liječiti u nekom sanatoriju, da ne padne u melankoliju — da ne počini samoubojstvo. Onda se u njoj probudila i rasplamsala želja za drugim djetetom. Sve jače. Ali uzalud. Pitali su liječnika, išli u glavni pokrajinski grad poznatom profesoru — dječji blagoslov je izostao. Godinama su sprječavali začeće svakovrsnim kemičkim i tehničkim sredstvima, pa je majka ostala besplodnom.

»Sad ne će naš gospodin Bog«, rekao je svekar, koji je nekoć uzgojio osmero djece, »kad vi tako dugo niste htjeli. Govorio sam vam uvijek, da se takove protunaravne stvari osvećuju.«

Tomu bih još rado dodala: Ipak čovjek ni danas ne smije prebrzo suditi, ako je u jednoj obitelji samo jedno dijete. Znam sama dvije majke, koje bi od srca rado htjele, da imaju više nego jedno dijete, ali ga jednstavno ne dobivaju. Tako se dodogađalo uvijek, pa se događa i danas. Ako nekoji

ljudi imaju samo jedno dijete, još nemamo pravo misliti, da ne žive valjano i da sprječavaju dječji blagoslov; da to možemo ustvrditi, moramo to pouzdano znati.

*

Na kraju sela, uz put prema Waldhofu, stoji kovačnica. To je zadnja kuća, ali nije najmanja. Kovač, koji se bavi malo i gospodarstvom, ima dovoljno posla i zaslužbe; pogotovo jer radi i za tvornicu. U velikom poduzeću ima uvijek nekakova posla. Prije kratkog vremena dozidao je uz kovačnicu prostoriju za izgradnju dijelova automobila i uzeo sebi pomoćnika, koji je u toj struci posebno izobražen. Kovač je vrlo okretan čovjek, ali na žalost i naskroz tvrd i grub kao i njegov posao. Njegovoj je ženi kao i njegovom nakovnju. Petoro djece se plašljivo zavlači u sve kuteve, kad otac dolazi iz kovačnice. Usuđuju se jedva disati, a kamoli glasno progovoriti riječ, jer bi sve iskre frcale. Dospjeti ocu u ruke jest najneugodnija stvar. To zna i dvogodišnji Jakov. Dok otac još ni izdaleka ne misli ozbiljno, već ostaju crne mrlje i plavozelene masnice, gdje zahvate njegove ruke.

Njegova žena nije prava žena za njega. Ona je samom svojom spoljašnošću, sitnim nježnim bićem, opreka njegovoj krepkoj pojavi. I duševne su strune kod nje napete tako nježno i fino, da zazuje u najvećem nesuglasju svaki put, kad se umiješa njegova tvrda šaka. A to se na žalost često događa. Za ženu je brak bio neprekinuto gorko razočaranje. Sva njezina plašljiva nada i nježno očekivanje razbilo se već u prvoj noći. »Bilo mi je kao djetetu, koje pruža ruke za blistavim kuglicama na božićnom drvcu i gorućim svijećama. Koliko nade i očekivanja sreće, a u slijedećem trenutku same krhotine, ugašeno svijetlo i opržene ručice...«

tužila mi se jednom sama. »I sad život leži preda mnom siv i mrtav... samo djeca su mi još malo svijetlo i veselje. Jadna djeca, koju moram potajno tješiti radi očeve tvrdoće...«

Opet dolazi dijete. Šesto. Mati se već dugo ne tuži i ne plače nad svojim udesom. Sasvim je utihnula pod neizbježivim bremenom svog križa. Ni iskrice veselja nema u njenoj duši. Uzalud pokušava vjerna služavka, da joj uzdrži volju za život, jer je djeci neophodno potrebna. Mir... samo mir... je sve, što u njoj odzvanja. Osjećala je u svojoj duši ono, što je imalo doći...

Osam dana iza poroda ušla je nenadano u vječni mir. Slabost srca učinila je kraj njenoj patnji.

Šestero male djece, od koje je najstarije imalo deset godina a najmanje osam dana, postalo je siročad. S majkom je ugasnulo zadnje i jedino svijetlo u njihovu životu. Tvrdo, hladno i bez srca je bilo sve, što je ostalo oko njih...

Ali ne! Bila je tu vjerna duša, koja se za njih zauzela: služavka. Ganutljivo je, kako je ta jednostavna, priprosta duša, kao da se to samo po sebi razumije, preuzela kod djece službu majke. Ne samo da im ničega nije manjkalo, nego su se opet naučila smijati. Djevojka nije život uzimala tako teško, kao što je to uzimala pokojnica. Bila je drugog kova i mogla je lakše podnijeti i jači udarac. Nije morala podnositi, da kovač s njom radi što hoće baš zato, jer mu nije bila žena — i pravodobno je udarila natrag. Nije doživjela tako gorkog razočaranja u ljubavi. Primala je kovačevu grubost onako, kakova je već bila.

A iza pol godine rekla mi je dobra Ema:

»Tako dalje ne ide. Ne mogu dalje ostati u kući — kovač ima druge misli. Moram prvoga spremiti svoje stvari. Samo da nije djece... tako mi je njih žao. Kako će im sad opet biti?«

Tako joj je teško bilo rastati se od djece, da im nije mogla reći da odlazi. Dvanaest ručica držalo ju je čvrsto... Jadna djeca su tri dana trčala po selu i tražila svoju Emu, dok nisu shvatila, da više ne će doći. Tek su se sad osjećala potpuno sirotama.

I dogodilo se, kako smo se bojali, da će biti. Ni jedna djevojka nije u kući ostala dulje od četiri nedjelje. Kovač je u svojem gnjevu postajao sve suroviji i nasilniji. Doskora nije mogao više nikoga dobiti. Djeca su bila zanemarena i zapuštena gore nego ona putujućih cigana tako, da je oblasna nadzornica osjetila dužnost, da se umiješa.

Tad su se kovaču ipak malo otvorile oči. On nikako nije bio čovjek, kojemu je sve svejedno. Sabrao se i učinio, što je bilo jedino pametno u njegovim prilikama: odvezao se Emi i molio je, da bude njegova žena: »Za milosrđe Božje — radi djece«. Priznao je, da je grub ali da su se njih dvoje uvijek dobro slagali i da ona zna, kako treba s njim postupati; bar je to prije dobro znala. I ako bude još djece, on ne će praviti razlike... da je u stanju, da ih prehrani još pol tuceta, ako bi trebalo... Toga se dakle ne mora bojati, on hoće samo valjani brak... I ako je grub kao njegov zanat, da ipak nije tako zao čovjek...

Ema je vidjela prema sebi ispruženo dvanaest ručica. Dvanaest zalosnih dječjih očiju će opet zasjati u sreći majčinske ljubavi. Šest ljudskih duša bit će očuvana od zapuštenosti... možda propasti... šestoro djece uzgojeno za valjane ljude... Pristala je — radi djece. Nije joj dopustilo srce, da ih ostavi zapuštene. Nije sebe zavaravala krivim slikama. To mi je rekla. Znala je, da će prema mužu morati više puta tvrdo nastupiti, da će i ona morati često, vrlo često stiskati

zube i izdržati unatoč svoje drugačije ćudi. I ako je govorila: »Klin se klinom izbija! Ako on udari, ja ću natrag...« dobro je znala, da to u braku nije tako jednostavno. Bila je svijesna, da je upravo u najintimnijim odnosima između bračnih drugova žena nemoćna protiv surovosti muža; da će i tu morati mnogošta pretrpjeti poradi djece, a da mu ne uzvrati na isti način radi toga, da mu očuva štovanje djece i ne podkopa ugled.

Za tri nedjelje bila je već svadba. Djeca su zajedno s dvogodišnjim Jakovom bila izvan sebe od radosti, kad su čula, da će im se vratiti »njihova Ema«. Ja sam preuzela, da ih za doček lijepo pripravim i odvedem na postaju. Tada sam opazila, da su obje starije djevojčice, devetgodišnja Lina i sedamgodišnja Lota, drugačije nego što su inače bile. Plašljive i potištene, zaplašene... bez svakog veselja. Što se samo moglo dogoditi? Naučili smo djecu pjesmicu za doček, primjerenu njihovu duševnom raspoloženju, upravljenu njihovoj dragoj Emi, koja se opet vraćala k njima. Ništa tu nije bilo o novoj majci. »To će proizaći iz odnosa djece prema njoj«, rekao je nadučitelj. »Zašto da im budimo nepovjerenje novim pojmovima? Ljubav će ih brzo naučiti, da Emi kažu mama...«

Kad sam htjela s djecom još jednom da ponovim govor, jogunila se Lina: »To nije više naša Ema, koja dolazi... nego maćeha... ona će nas sad tući.. svi kažu... ne mogu je više trpjeti...«

Prije nego sam se oporavila od presenećenja, priljubio se uz mene jedanaestgodišnji Fritz: »Zar ne, to sve nije istina? Ema ostaje naša Ema — i ako bude očeva žena... ne će nam biti zla...«

Naravno, dragi susjedi! Skoro pol sela je surađivalo na tome, da djecu bez ikakovog razloga podjari proti nove majke. Sad sam doznala. Da-

nima su im se prijetili: »Čekajte samo, dok vam dođe maćeha, ta će vas natjerati u red...«

»Kad samo maćeha dođe, proći će vas volja za klatarenjem!« »Maćeha će vam spremiti čorbu. Bit će više batina nego jela...«

To neodgovorno i sasvim neosnovano stajalište susjedstva prema maćehi ostalo je i poslije svadbe. Promatrali su je nepovjerljivo sa svih strana, svatko je mislio, da ima pravo maćehi prigovarati i podbadati djecu. Svako tako potrebno uzgojno sredstvo — kod na pol podivljale djece — bilo je razvikano kao maćehinsko ugnjetavanje i zlo postupanje, pa su to i djeci tako razlagali. Dapače su na Omladinski ured stizale anonimne osvade, i ako djeci nije nikad bilo bolje nego sada, i premda im ni prava mati ne bi mogla biti bolja.

I kad se jednog dana saznalo, da Ema očekuje dijete, hajka je dosegla vrhunac. I sad se ljudi nisu stidjeli, da u razgovor uvuku i djecu. »Tek sad ćeš vidjeti, kako će biti sad, kad dobije vlastitu djecu...«

Jadna je mati gorko plakala kod mene. Nije sebi mogla predstaviti, da će joj biti tako teško. »Da nas drugi puste u miru i da se brinu za sebe tako bi lijepo bilo kod nas. Sad onemogućuju odgoj djece, neprestano ih huckaju... tako više ne može dalje...«

»Što kaže na to vaš muž?«

»Mislim, da on to i ne opaža. On je veseo, da ima mir i red u kući... njega se stvari tako brzo ne doimaju«.

Onda sam ja jednom kovaču sve kazala. Taj put ga se pak dojmilo. U kovačnici su već tri nedjelje ležala bolesna djeca u škrleti i Ema ih je njegovala dan i noć s takovom ljubavlju i vjernošću, da je to i otac morao opaziti. Moje riječi su

ga vrlo iznenadile. »Tako, tamo to smjera! Mislio sam više puta što ljudi hoće, kad tako govore... nek pazim radi Eme. Skoro sam radi toga postao smiješan... Nek mi još tko otvori gubicu...«

Nekoliko dana kasnije sjedili su muškarci u gostioni kod »Jelena«. Govorilo se o ovom i onom, a nadučitelj je rekao:

»Vi ste dobili glavni zgoditak. Vaša djeca su postala sasvim drugi ljudi. Kako danas sjede u školi — prema prije! Pravo veselje, kako su se izmijenila i kako napreduju!«

»A ipak je maćeha — i kad sad dobije vlastito dijete...« ,zlobni trgovčić jedva je počeo svoju primjedbu, već ga je kovač pograbio za ovratnik; stresao ga je, da se sjetio svih sedam smrtnih grijeha... i gurnuo mu pod nos svoju kao čekić veliku i tešku šaku...

»Što ti vragova! Ako još tko u selu jednom zine proti mojoj ženi... sve ću mu kutnjake najednom izbiti, tako mi imena! Sad mi je maćehe dosta! I sve će ženske lajavice proći isto tako... samo nek mi jedna dođe pod ruke! Kad bi vaše žene bile samo na pola tako dobre majke svojoj djeci, kao što je moja Ema pastorcima, ne bi imale vremena za takove izmišljotine... Idite kući i recite im to...«

I izbacio je jednoga za drugim iz gostione, ukoliko se njima nije učinilo zgodnije, da sami izmaknu. Onda je pošao s nadučiteljem kući: »Tako, sad znaju na čemu su! To me već odavno grize...«

Nitko se više nije usuđivao, da se zamjeri kovačevoj obitelji. Krišom, sasvim potajno još su pazili i promatrali sumnjivim očima, a nisu našli ništa.

Došlo je dijete. Braća i sestre su se veselili i čuvali ga brižno i vjerno. I Fritz je morao s vre-

mena na vrijeme biti dadilja, i ako je od Uskrsa u gradu išao u realku. — Naravno, jer je pastorak, mislili su dragi suseljani. Ali se više nisu usuđivali da to izreknu. A mati je rekla:

»Neka i dječak nauči, kako se postupa s tako malenim djetetom i brižno pazi na nj. Neka se već sad nauči, da se s bratskom pažnjom brine za svoje sestre. A ako se poslije jednom oženi, znati će, kako je to i znati će valjano cijeniti posao i trud svoje žene; moći će joj pomoći, ako bude trebala...«

Zla pjesma o maćehi!

Koliko je nepotrebnog trpljenja prouzročila u srcma djece i matera! Koliko je puta zaustavila odgoj djeteta ili ga sasvim spriječila? Kako je često maćehi ogorčila život? Koliko puta je odvratila koju ženu, da nije postala mati sirotana!

Više ljubavi mora imati žena, da primi muževu djecu nego da ih sama rodi. Više idealizma, više spremnosti na žrtve. Zar je pravo, da se to spriječava i zaustavlja starim predrasudama? Zar nije prije naša dužnost, da ih pobijamo? Koliko gorčine nastane radi njih, a inače ih ne bi bilo! Nahuckano i ogorčeno dijete opire se maćehi na sve moguće načine; sili je na odgojne mjere, koje ona inače ne bi morala upotrijebiti — i tako sve više raste ogorčenje i razočaranje. Činjenica, da ima i zlih maćeha i očuha, ne ovlašćuje nas na opći zaključak. Ima i zlih majka i otaca. Većinom i nisu u drugom braku preuzeta djeca ona, s kojom se zlo postupa, nego ona, koju muž ili žena dovedu u brak iz svog predbračnog života. O tome bi trebalo jednom ozbiljno razmisliti.

Poznam maćehe, u kojima uopće nitko i ne zna, da to jesu; što je dokaz, da je ispravnim postupanjem moguće to sasvim prikriti djeci.

Ne bih htjela završiti svoj dnevnik, a da jedan list ne posvetim priznanju drugim majkama — onima, koji su toliko hrabre, da hoće postati majke siročadi.

*

Sutra je prvi dan adventa (došašća Gospodinova). Advenat. Vrijeme samospoznanja i razmišljavanja; vrijeme pokore i obnove života. Da danas opet dođe Ivan i da ljudskim srcima dovikne svoje riječi: »Činite pokoru!« bi li u njih ušao novi duh? Bi li nova zvijezda pokazala put do Otkupiteljevih jaslica?...

Advenat. Hoće li doći za naš narod novo doba? Vrijeme osviješćenja, spoznaje? Hoće li opet biti vjeran zakonima prirode, djetetu i ženidbenoj čistoći? Onda bi nastao advent i u vanjskom udesu naroda. Ako opet postanemo ćudoredan i čist narod, postat ćemo opet moćni i slobodni. Onda ćemo opet izvojevati slobodu i ići u susret novom usponu — ali istom tada!

Advent u obitelji. Sutra ćemo ga slaviti zajedno s našim stanarima. To su dobri, prijazni ljudi — Lanerovi. Otac je poslovođa. Mati radi pomalo kao švelja. Mnogo joj vremena za to ne ostaje. Očekuje sad četvrto dijete. Najstarije ima sedam godina, drugo pet i treće tri. Prije nego je sve u redu, oprano i zakrpano, ugladčano i sašiveno za čitavo kućanstvo, dan je već pri kraju. A i djeca hoće da imaju nešto od svoje mamice. Ako je vrijeme lijepo, ide s njima ponajviše jedan sat šetati u polje i šumu i uči ih, da cijene krasote prirode i da im se vesele. Donašali su mi kitu cvijeća, dokle god ga se vani moglo naći. Zato su mi smjeli pomagati brati jabuke.

Dobro se međusobno slažemo. Upravo pletemo lijepi, debeli adventski vijenac. To je kod Lane-

rovih nešto novo. Roditelji su s veseljem prihvatili tu misao. Vijenac će slijedećih nedjelja dati posebni čar i posvetu kao znamenje božićne noći, koja dolazi. Bit će glasna opomena: pripravite put Gospodinu i za najmanje dijete, koje još ne zna čitati!

Doskora visi vijenac na stropu u sobi, svečano privezan i ovijen crvenom vrpcom. Debele crvene svijeće stoje na njemu. Ima ih četiri, jer predstavljaju četiri adventske nedjelje. Prazne jaslice stoje na ormaru. Treba ih pripraviti za dijete Isusa.

»Mama, kako je to lijepo! Zašto danas vijenac ovdje visi?«

»Jer je prvi dan adventa. Naveče lete adventni anđeli svijetom i gledaju, da li se ljudi spremaju da prime dijete Isusa. Onda ćemo upaliti svijeće i zapjevati naše adventske pjesme. I razgovarat ćemo, što možemo učiniti za Isusa...«

»Večeras, mama?«

»Da, večeras, kad se smrači...«

Jedva su mogli dočekati večer. »Mamice, hoće li skoro biti veče?« pitala je mala Lotti još za ručkom.

Konačno je i to došlo. Bili smo svi zajedno u sobi. Onda je otac upalio prvu svijeću i zapjevali smo dragu staru pjesmu: Rosite, nebesa, pravednika... Mališima je bilo vrlo svečano pri duši.

»Danas ćemo upaliti samo jednu svijeću, jer je tek prva nedjelja adventa. Svake nedjelje će gorjeti jedna svijeća više. Sad svi vidite, da se Božić sve više približuje i da se moramo žuriti, da pripravimo jaslice.

Već stoje tu. Ali sasvim tvrde i prazne. Morate pribaviti slame i perja. Tko sad prinese žrtvicu za Isusa, dobije slamku. Nju položite u jaslice...«

»Mama, kad budeš kuhala zobnu kašu, ja ću je jesti i ne ću plakati... to će biti dvije slamke, zar ne?« oglasio se petgodišnji Franjo.

»I ako ne metnem šećer u kavu, smijem ga na Božić opet odnijeti u ubožnicu staroj Katarini?« pitala je sedamgodišnja Marica; bilo joj je to dopušteno u posnom vremenu.

»Da, smiješ. I Lotti se više ne smije prekometati? Da to vide adventni anđeli, ražalostili bi se jako. Onda će Lotti odmah reći: bit ću uljudna Isusu za ljubav. Tako će i ona dobiti slamku«.

»Tata, zašto su upravo četiri svijeće?«

»Jer su uboga poganska djeca nekoć morala čekati četiri tisuće godina, dok je Isus došao na svijet. Predstavi sebi kako je duga godina od zadnjeg Božića do danas? Ne možete ni zamisliti, što je to: četiri tisuće godina. Za to vrijeme mnogo je djece ostarjelo i umrlo...«

»Kao naš djed«, primijetio je mali Franjo.

»Došli su i drugi i opet su morali čekati. I opet su umrli. I tako je išlo dalje i dalje, dok konačno nije proteklo toliko vremena«.

»I ako sad gore sve četiri svijeće, odmah će biti Božić, a onda će doći božićno drvce? I... i... ti, mama, reci, što će donijeti Isus?...«

»To ne smijem odati. To ovisi o tome, što će anđeli svake nedjelje izvijestiti o vama, kad budu letjeli pokraj naše kuće...«

»Gledaju li i u jaslice, da li je u njima dosta slame?«

»Gledaju zacijelo. Ali ponajviše gledaju u srca ljudi, da li je u njima mnogo ljubavi i dobre volje... Ali nešto znam, što će ove godine donijeti Isus«.

»Mama, što... što?... reci nam, reci«.

»Nešto veoma milo: malo dijete«.

»Ah, brata? .. zar ne, brata?« živo je želio

Franjica. »Djevojčice su već dvije, a ja sam još uvijek sam...«

»To mi Isus nije odao, hoće li biti brat ili sestrica. Moramo čekati, dok dođe.«

»Mama, odakle to znaš?« oprezno je upitala sedamgodišnja Marica, a mala Lotti se međutim zabavljala time, da je puhanjem htjela ugasiti svijeću na adventskom vijencu.

»Jer je k meni došao anđelak s dušicom. To mi je poslao dragi Bog. Dao ju je položiti u zipku, koju je svakoj majci pripravio pod njenim srcem za malu djecu. Tu sada spava i sanja o Isusu i njegovim anđelićima, dok ne bude tako velik, da ga možemo položiti u posteljicu«.

»Onda je naše malo čedo već kod tebe, mama«, rekla je Marica i čvrsto se pribljubila uz majku kao da prisluškivanjem može nešto doznati o dragoj tajni.

»Dä, već je tu. I mi ćemo svaki dan moliti Očenaš za dijete, da ostane dobro, valjano i zdravo...«

»Mama, a zašto ga dragi Bog jednostavno tako ne pošalje? Anđeo bi ga mogao odmah položiti u postelju tebi ili tati...«

»Ne znaš li više, kako su malene bile sjemenke, iz kojih je naše lijepo cvijeće izraslo u vrtu? Tako je isto maleno i dijete, a njegova mamica je zemlja, u koju je sadi dragi Bog...«

»Jesam li i ja jednom bila tako kod tebe, mama?«

»Dä dijete moje. Sva djeca na svijetu su jednom bila kod svoje majke. Zato se tako i vole mati i dijete«.

»Ali i tatica...« rekla je djevojčica i ovila ruke oko oca i matere...

Advent. Svijeće su se palile jedna za drugom. Naveče svake nedjelje sjedila je obitelj uz ozbiljne i vesele misli. Svake nedjelje je nanovo usplamtjela gorljivost za samouzgoj i samosvladavanje. Sve se više djeci približavao Božić. A uvijek praktični Franjica izmamio je od oca dapače, nekoliko cigara, da dobije više slamka u jaslice.

»Tata, ako ti sad ne popušiš cigaru, to je isto slamka i ja ću cigare na Božić odnijeti starom Mišku u ubožnicu«.

»Djeca počinju nas odgajati«, rekao mi je otac i učinio je sinu po volji.

U noći iza posljednje adventske nedjelje došao je brat. To je bilo veselje. Tako ljupko, koprcavo stvorenje! Na sve su igračke zaboravili radi njega.

Upalili smo četiri adventske svijeće za svečani doček maloga, novoga stanovnika zemlje; među debele crvene svijeće smo utaknuli bijele svjećice i na vijenac objesili srebrne zvončiće. Oni oglašuju blagdan. Večeras dolazi dijete Isus...!

»Brat je već ovdje, a Isus dolazi!« klicala su djeca kao za okladu. Naveče smo stavili božićno drvce u majčinu sobu. Ispod njega jaslice, slikovnicu, kamenje za zidanje, lutku, tanjur pun peciva, jabuka, oraha; tople kaputiće za zimu i kapice kačkane od šarene vune. Malo za današnje pojmove, dovoljno obilno, da veoma razveseli dobro odgojenu djecu. Besmisleno je buditi nepotrebne želje i pohlepu s previše stvari i zahtjeve na život navraćati na krivi put. A malo, dano srdačnom ljubavi, ispunjuje svoju svrhu.

Najljepši božićni dar bio je ipak bratac. On je bio središte zanimanja.

»Kad ćemo mu skuhati juhicu?« pitala je Marica, koja je bila već kao nekakva domaćica.

»On još ne dobiva juhice; pije još kod mame. Pogledaj samo, kako je to ljupko...« rekla sam ja, jer sam upravo maloga metnula k majčinim prsima.

»Mamice, jesam li i ja tako...« i čvrsto se privila uz nju.

»To rade sva mala djeca«. Djeci se taj događaj, kako im je prikazivan, učinio sam po sebi razumljiv. Djeca se nikad ne spotiču o stvari, koje vide u pravoj čistoći.

Kad sam dan kasnije kupala dječačića, sva se obitelj okupila oko kade za kupanje. Tako je ugodno gledati, kako se tako malo dijete brčka po vodi. A Marica nenadano upita: »Tetice, a zašto su mali dječaci malo drugačiji? ...«

»Kad dijete dođe na svijet, mora mamica vidjeti, da li je dječak ili djevojčica. Zato mora biti malo drugačiji. Inače bi djevojčicu okrstili Ivan, a dečka Gretica...«

Gdje zajedno raste više braće i sestara, mnogo je ljepše, mnogo toplije kod kuće, ako je prava roditeljske ljubav pripravila gnjezdašce i uzdržava ga. Tu imaju svi blagdani sasvim posebni čar.

Advent...

Sasvim tiho, kao prva slutnja proljeća, ipak se širi svijetom novo razumijevanje. Ipak još ima lijepih, pravih ženidbenih zajednica. Malo ih je; ali ih ma. I one će djelovat kao kvas, ako se očuvaju čiste i vjerne. Od njih će onda opet prodrti u gomile svijeta razumijevanje viših vrednota i težnje za novim idealima. Njihov broj će se povećati, ako ustraju. Na njima, malobrojnim vjernima, počiva budućnost i udes našeg naroda.

Zato bi i trebalo u prvom redu takve obitelji podupirati i čuvati, da se njihova snaga ne uguši. Djeca iz takovih obitelji uzdržavat će pravi duh ljubavi i širiti ga među ljude; pripravit će veliki preporod našeg naroda.

*

»U nedjelju bih došla k tebi, majko Lisbet. Imam ti nešto pripovijedati; moram govoriti s tobom o nečem veoma važnom...« piše mi Gretica Walz. Mislim, da već znam, što je. U zadnjim listovima je vrlo mnogo pisala o mladom inžiniru Petru Bergmanu — čudila bih se, ako ne bude tako, kako nagađam.

Veselim se njenom pohodu. Jaka je veza između mene i sve moje djece. Osobito to opažam kod onih, za koje sam se nekoć morala posebno brinuti. Tako je i u obitelji; najdraža su djeca, koja su zadavala najviše brige. Doista: došla je moja Gretica i odmah dovela i Petra. On je rekao, da će nas žene ostaviti malo same i doći kasnije. Ima on ovdje još važnih poslova.

»Mislila sam, da ti je srce zahvatio plamen...«

»Kako si to mogla znati, majko Lisbet?«

»Stara žena, kakova sam ja, koja je zavirila u toliko ljudskih života, može čitati među redcima, dijete moje. Ta često si pisala o nekom Petru... kažu: od čega je puno srce, o onom se rado i govori«.

Sjedili smo u mojoj staroj sobici, koja je sve godine ostala jednaka. Ona bi mogla pripovijedati i više nego što je u ovom dnevniku. Ovdje sam zabilježila samo najvažnije. Moja je sobica godinu za godinom zajedno sa mnom stotine puta doživljavala uvijek jednaku bol i jednako veselje.

»Kod tebe je još uvijek tako kao i prije. Mislim, da se ti uopće ne možeš promijeniti. Ali se ne ljutiš na mene, jer... jer...«

»Zašto da se ljutim? Dobrih obitelji trebamo kao kruha. I kod tebe će jednom sve biti kako valja?«

»Zacijelo majko. Ta zato i dolazim k tebi. Znaš, da nisam imala majke. A mislim, da bi mati imala mnogo kazati kćeri, koja misli na udaju...«

»Gretice, dugo te nisam vidjela. Ali mislim, da si očuvala vijenac čistoće«.

»Dä, majko Lisbet, vjerno sam ga čuvala«.

»Onda bih kao mati prvo pitala tvog Petra: kako si proveo mladost?«

»Majko, upravo tim je predobio moje srce. Jedna od mojih saučenica, lakoumna osoba, nudila mu se. Onda sam slučajno čula, kako je o tome govorio s jednim svojim drugom. — Jedi trešnje, koje ti same padaju u krilo —, govorio je drug. Ali Petar je odgovorio: »Ne, nikada! Čist hoću da stupim u brak — tako čist, kako čista mora biti i žena, koju budem odabrao. Hoću, da mogu snositi odgovornost, ako postanem otac.« — I kad me je zaprosio, rekao je među ostalim: »Hoću, da povedem u svoj dom ženu potpuno čistu, da bude mati mojoj djeci...!«

»Gretice, onda ti od srca čestitam na tom braku. Temelj je dobro položen. I drugo moje materinsko pitanje: kakove je vjere? Da li je pobožan?

»Petar je iste vjere kao i ja. Veli, da nije pobožan; to ga, kaže, ja mogu naučiti. Ide sa mnom u crkvu i jednom je rekao: »Gretice, svaki dan molim za tebe. I ti moraš isto tako raditi«.

»Dijete, taj je dovoljno pobožan. Mladog čovjeka, koji svaki dan moli za svoju zaručnicu, ne moraš obraćati. Kako je sa zdravljem? Nekako si izmršavila. To još treba prije urediti. U tvojoj obitelji nije bilo nikakove bolesti, a ni u njegovoj?«

»Majko, ne moram li se bojati, da je u meni očeva neobuzdana strast... da je naslijeđena... da može preći na djecu?«

»Jesi li možda nešto na sebi opazila, što se zabrinjuje?«

»Ne, majko, zacijelo ne...«

»Onda budi mirna, dijete. Neobuzdanost tvog oca nije bila naslijeđena. Tvoj djed je bio poštenjak i tvoja mati valjana i čestita — dok nije došla tvom ocu u ruke...«

»Ali ja sam zapravo nezakonito dijete...«

»Ta ti opažaš i sama na sebi, da se to ne mora bezuvjetno naslijediti. Jadna nezakonita djeca često nisu valjana poradi lošeg odgoja i radi lošeg upliva sredine, u kojoj rastu, a ne zbog nasljedstva. A konačno svaki čovjek dolazi na svijet u neku ruku nasljedno opterećen s nagnućem na zlo: s istočnim grijehom i njegovim posljedicama. Toga ne mogu promijeniti ni najsvetiji roditelji. Stvar je odgoja, da stvori zapreke takovim nagnućima i da ojača volju, da ih čovjek može nadvladati.«

»Skidaš mi težak kamen sa srca, majko. Uvijek sam mislila, da se za nešto takovo ne bih mogla opravdati...«

»Radi tog možeš biti mirna. A kakav je gospodarski položaj? Udati se na ništa, isto nije ništa«.

»Punoljetna sam, imam lijep dio nasljedstva od majke. Pripada mi kuća i vrt. Otac je izjavio, da se prvog srpnja seli u zgradu do kuće sa svojom... A Petar je otišao u predionicu. Uzet će ga u službu, da im obnovi posao. Veseliš li se, da ćemo doći upravo ovamo? Ako budeš i mojoj djeci pomagala na svijet?«

»Naravno da se veselim. Ali — s dječicom... Lisbet je već stara i ići će u zapećak«.

»Nemoj tako govoriti. Dok živiš, moraš mi pomagati, kad budu dolazila djeca. Tebe hoću da imam. Znaš, imam nemirnu savjest, jer sam htjela postati babica — a sad, mjesto da činim pokoru, ja se udajem...«

»Mati dandanas ima dovoljno prilike za pokoru. Uzgoji desetoro djece — pa si učinila više nego ja. Možeš tako mnogima pomoći — samim dobrim primjerom, a možda i drugačije. To će se već pokazati. Uostalom, Lujza Reš je u primaljskoj školi. Njen muž je umro od ozljeda u ratu. Ima doduše dvoje djece — ali budući da ih više ne će imati, može vršiti službu. Gospođa Bertroxu, koja stanuje u istoj kući, brine se za djecu«.

»Ta će doskora imati cijeli dječji vrt! Ali, majko, kako je s nama? Zar doista ne smijem biti sama s njim? Ako čovjek tako visoko i sveto misli o braku kao moj Petar, moglo bi biti opasno . . .-«

»Vrag ima svagdje svoje prste. Nikad se ne možemo osloboditi potrebne opreznosti. Sjećaš li se onoga na Waldhofu? Hildegarde — privatne tajnice . . . Izbjegavaj priliku, to je načelo za one, koji ne će da sagriješe.

Ipak nije tako strašno. Možete se pristojno zabavljati, a da se ne odijelite sasvim od ljudi. Ne mislim tako, da baš uvijek mora biti prisutna treća osoba. Možete zajedno šetati, ali tamo, gdje ima i drugih ljudi. Zajedno ići u kazalište; i tamo ste među ljudma. Ne smijete se dijeliti od ljudi i potajno se satajati. Uvijek misliti na to, da vas Bog uvijek gleda i vladati se uvjek tako, da vas drugi ljudi mogu vidjeti, a vi da radi toga ne morate pocrveniti«.

»A iza tog, majko? Kako je iza toga? Brak je nešto drugo — nešto posebno — zato, da se rode djeca . . .«

»O tome nema propisa. Ljubav i međusobni obziri odlučuju, koliko će se puta supruzi sjediniti. Čula sam jednom profesora Muckermanna govoriti: bračni odnos neka bude stvar nježnosti.

Učinilo mi se, da je to veoma lijepo rečeno. Nježnost, u toj riječi je toliko obzira, toliko poštovanja, toliko suzdržljivosti i ljubavi . . . i toliko osjetljivosti i čistoće. Čovjek bi se jedva mogao ljepše izraziti.

Naravno ima vrijeme, koje zahtijeva uzdržljivost. Dani bolesti, trudnoća, porod i nekoliko nedjelja iza toga. Čistu ženu će pravi muž toliko poštovati, da će se sam držati tog vremena. A čista će žena sama od sebe naći granice i svojom dobrotom pripraviti muža na to, da ih se drži.

Prije je crkveno vrijeme pokore: advent, post, vigilije i kvatreni dani i petki, i za bračni život bilo propisano za uzdržljivost. U tome je dubok smisao. Ali ljudi, koji više nemaju prave vjere, to više ne razumiju. Danas taj propis ni ne vrijedi. Ipak već i sveti Pavao preporuča za neko vrijeme sporazumnu uzdržljivost: »radi kraljevstva Božjega.«

Oko podne došao je i Petar k nama. Zaista je krasan mladić. Da je Gretica moje dijete, veselila bih se takvom zetu. S vodstvom tvornice je već ugovorio. Svadba može biti u srpnju.

»Kad budemo imali stan i mogli ući u svoje kraljevstvo . . . «

»Majko Lisbet, ne bi li mogli tako udesiti, da Gretica za to vrijeme stanuje kod vas? Tu je na sigurnijem mjestu nego u gradu. Onda se mogu ovamo navraćati — a tamo bi bili previše sami.«

»Tä ljudi danas ne će, da ih se čuva . . . «

»Jednom sam čitao, da za brak vrijedi riječ Gospodinova, što ih je doviknuo Mojsiji kod gorućeg grma: — Izuj cipele sa svojih nogu. Ovo mjesto je sveto! — To mi je uvijek pred očima. Ženidba je kao sveto mjesto. Tko hoće da stupi u nju, treba da ima čiste ruke i čisto srce. Zato je bolje pre-

više opreznosti nego premalo. Htio bih jednom imati mnogo djece — tako mnogo, koliko ih Bog pošalje. Predstavljam sebi, da je krasno vidjeti oko sebe, kako rastu tako mali ljudi. Nas dvoje hoćemo, da možemo opravdati, što im dajemo život. Ne smiju imati razloga, da se stide svojih roditelja, ako upoznaju našu prošlost...«

Ženidba je sveto mjesto!

Tko bi mogao sumnjati, da će čovjek s ovakovim shvaćanjem braka naći istinsku sreću?

Da je to pravi put za temeljitu reformu braka?

Požrtvovna, čista, vesela mladenačka narav s voljom dobro uzgojenom i svijesnom cilja.

Čisto mladenačko i zaručničko doba, puno visokih ideala o braku i duboke svijesti i volje za odgovornost radi budućeg djeteta.

Čist prirodan život u braku združen s vjernom i jakom ljubavi prema djetetu.

To su tri temeljna kamena za sretan brak; za pravu, djelotvornu reformu braka i za novu izgradnju našeg naroda.

*

Htjela sam sa svakog drveta ubrati po listak u dnevnik. Postao je šaren, vrlo šaren. Neka iskustva mog dugog života budu i drugima na korist! Neka mi omogući, da i sad u mojim starim danima — a možda i preko groba — surađujem za dobrobit majke i djeteta, u čijoj je službi stajao sav moj život; da pomognem istinsku i djelotvornu reformu braka i obitelji!

A hoću i pokazati, kako je Bog široko polje rada opredijelio primalji, ako pravo shvaća svoj poziv kao vjerna općinska mati — a ne vidi u njem samo izvor dohodaka. Htjela bih i upozoriti ljude

na to, da su nam dužni malo zahvalnosti, makar jedan Očenaš. Da smo ipak nešto više nego »potrebno zlo«. A konačno neka ovaj dnevnik očuva primaljama u gradu i na selu veselje za njihov poziv i nanovo ga oživi. Neka bude zahvalni pozdrav svima, koji pravo shvaćaju i ispunjuju svoju zadaću za majku i dijete!

Prevela prof. JELKA SRIJEMČIĆ

NAKLADA »FIDES«, SENJ (Hrv. Primorje)

izdala je:

I. Kalan: **SVIJET ZA KRISTA** (raspačano)

Dr. M. Gatterer: **U SVIJETLU VJERE** (rasp.)

Dr. M. Meschler: **ZNAČAJ KRISTOV** (raspač.)

Dr. M. Meschler: **TRI TEMELJA DUHOVNOG ŽIVOTA** (raspačano)

Dr. P. Šmic: **NJEGA TIJELA** (kršć. nauka o spolnom životu) cijena 15 kuna.

Dr. K. Adam: **KRIST U SVIJETU** cijena 15 kuna.

L. Burger: **U ČETIRI OKA** (iz dnevnika jedne primalje) I. dio, cijena 20 kuna.